

FORRAS

2022. MÁRCIUS SZÉPIRODALOM | SZOCIGRÁFIA | MŰVÉSZET

ACSAI ROLAND SEHONNAN SEHOVA; GURULVA SZÉT; HA ELOLVAD-
NA MINDEN (VERSEK)

FEHÉR RENÁTÓ NYELVEMLÉK (VERS)

KABDEBÓ LÓRÁNT A VERS KRIMINALIZÁLÓDÁSA (SZABÓ LŐRINC
PÁLYAKEZDÉSÉBEN, 1920–1930)

ZALÁN TIBOR ELŐJÁRÓBAN (BEVEZETŐ BAHGET ISKANDER ÉLET-
RAJZI KÖNYVÉHEZ)

LACKFI JÁNOS A SZÍV RENDSZERTANA (ACSAI ROLAND: MI DALOL
A MADÁRBAN? CÍMŰ KÖTETÉRŐL)

BAHGET ISKANDER FOTÓI

TARTALOM

<i>Kiss Anna</i>	De megtartják a bált (vers)	3
<i>Ruth Schweikert</i>	Ahogy öregsünk (Tatár Sándor fordítása, részlet)	6
<i>Acsai Roland</i>	Schonnan sehova; Gurulva szét; Ha elolvadna minden (versek)	12
<i>Gerzsenyi Gabriella</i>	Amikor kicsi voltam	14
<i>Fehér Renátó</i>	Nyelvemlék (vers)	18
<i>Molnár Miklós</i>	Sinka Istvánnal Velencében	21
<i>Kabdebó Lóránt</i>	A vers kriminalizálódása (Szabó Lőrinc pályakezdésében, 1920–1930)	24
<i>Csenki Nikolett</i>	Megszólal az alárendelt? (Borbély Szilárd: Nincstelének)	80
<i>Zalán Tibor</i>	Előljáróban (Bevezető Bahget Iskander életrajzi könyvéhez)	95
<i>Füzi László</i>	Iskanderék háza (Jegyzetek egy fotósorozathoz)	99
<i>Lackfi János</i>	A szív rendszertana (Acsai Roland: <i>Mi dalol a madárban?</i> című kötetéről)	117
<i>Borsodi L. László</i>	Isten kihűlő érintése (Lövétei Lázár László: <i>Feketemunka</i>)	121
<i>Mohai V. Lajos</i>	Lezárhatatlan történet. Szubjektív beszámoló egy könyvről (Kovács Krisztina: <i>A tágasság otthonossága</i>)	128

Bahget Iskander fotói (A címlapon: *Önarckép*)

FORRAS

54. ÉVFOLYAM | 2022. 3. SZÁM

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► Főszerkesztő: Füzi László
► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Barta Dóra ügyvezető ► A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu ► Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos ► Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. ► Kéziratot nem örzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Kiss Anna

De megtartják a bált

Az Élet mint földből a
mag, neveli fel magát, le
földre hullik, sokasul,
elszárad, újránő, lehull.
Az élet kínálja magát,
nevel eszesből ostobát,
közös kenyéren bárkivel,
töltényen, szalmán osztozik
az árvaság telén,
felsír e fájós csillagon,
fel nő a hold tején.

Győzi páros sorscsillagát,
hunyorgó mostoháit.
Holtnak világít, messze jár,
keres elveszett koronát,

nem tágít!

Hanyatlík velünk földbe le,
gyökér lesz, tő vagy ág,
az élet, mint fényből a szál,
forogja ki magát.
Szent János havából lobog
övem, szalagom. Mások
hordják kinőtt ruháim,
csőszkunyhó, barbár illatok,
láng fölé kóvályog a dob,
babot renget, jósol szeretőt,
viháncol a nádkontyos
tető, zsebemben a marék
lőszemű szilva.

Kendőcske, lúgoktól
fakó-piros, elvagyunk

felhőn, sós-paprikás kenyéren.
Megkerget a kos!
Szállunk a Körösök jegén,
szánnymomban lovasok!, kéretjük
magunkat, s titkon láng fölé
kóvályog a dob, „De megtartják a
bált”, hallom az ajtórésnél
kantusban, mezítláb, hogy
„tollasbálba” való még
személyem – s belehalok.

Szent Dávid értem hegedül a
holdban, valaki jövőt képzél épp,
irdatlan éjszakát, a vén
rejtőző örület, üres cipő, kabát –
s elindul a holtakon át.
Mint földből a mag,
mindig újra – hadak jönnek,
vadmák, mályva ég, hívják
fegyverbe, aki él, hant alól
minden voltakat,
rendezze egybe csontjait.
Felséged, hadak jönnek
jeltelen zászlók alatt!

Mivé lesznek népei,
mind a László-legendák,
szent csontjain virrasztó
hit, viaszláng!, szél, ha őrzi a
világot, lódítja a harangokat,
fák alatt feledve a kosár.
Dédapám lovai valahonnan...!,
szokták a harcot, a halált,
sörényük vállamra lobban –

átlóttmente-szagú a szél,
Garibaldi kalapját
dobálja, Bem tábornokét,
tengeren túl bujdosók sebét
rejtí gyolcsba,

örökké felnyíló sebét,
vérzik minden vitorla!,

dédapám lovai a szélből,
vadmák, mályva ég,
Isten ránk nyitja fél szemét,
s lehunyja. „Maradtok
magatokra, bolondok!,
izgága nép!” S bánja, hogy
mondta. Hisz a lélek
nyugtalan, szabad, ösztönünk
biztos, mint a vadé, kinek
homlokára leszáll a nap!

Ruth Schweikert¹

Ahogy öregszünk

(részlet)

Legdrágább Riekém!, írta Friederike apja 1940. június 25-én kelt utolsó levelében a colmari hadikórházból; folyton magamnál hordom a szívemnek oly kedves képedet, éjjel-nappal, és erősen gondolok Rád! Az én okos kislányom nem fog semmi csacsiságot csinálni, és szépen ágyban marad, hogy hamar elmúljon a csúf tüdőgyulladás, és újra teljesen egészséges légy! És ha Te is erősen gondolsz rám, a papádra, aki annyira szeret Téged, mint senki és semmi mást a világon, akkor én is hamarosan helyrejövök. Megígéred nekem? Nagyon erősen gondolunk egymásra, én Rád, Te énrám; ehhez tartjuk magunkat. Hiszen Te sem akarsz, hogy le kelljen vágniuk a lábamat, vagy valami még rosszabb történjen! Tudom, hogy mindketten meg tudjuk csinálni, csak akarnunk kell, és bátran el kell viselnünk a fájdalmat! Alighanem beletelik némi időbe, míg újra írni tudok majd Neked. Itt sok minden bizonytalan, lehet, hogy hamarosan újra szolgálatba kell állnom; most mindenkire szükség van! Imádkozom Istenhez, és csókolom azt az okos homlokodat. Örökké a szívemben őrizlek, Kicsim, Apád.

A kis Rieke hetekig feküdt köhögve és lázasan, apja lassacskán már nem is olvasható levelével a párnája alatt – de mennyire, hogy gondolt az apjára! Bárcsak láthatta volna őt az apja, de bizonyosan így is érezte, ahogyan ő is érezte az apja jelenlétét, miközben az arcképre tapasztotta a tekintetét – az ágyától jobbra álló komódon volt az apja fényképe, vékony, aranyozott fakeretben. A magas, sima homlok, a szelíd szemek, az éles kontúrú, vékony száj; épp így fog az apja egy napon odalépni elé, és így fogja a karjaiba zárni; legdrágább Riekém, hogy megnőttél, és milyen csinos loknikba van csavarodva a hajad, szinte meg se ismertelek! Friederike augusztus elején tudott először fölkelni, és szeptember végén, amikor újra járhatott iskolába – az apja pedig még mindig nem válaszolt egyetlen levelére sem –, mondta meg neki az anyja, hogy a papája az égben van; már akkor is a mennyországban volt, amikor Rieke megkapta az utolsó levelét, amelyet nem is ő írt, hanem egy ápolónő, mert az apjának már a tollat tartani sem volt ereje.

▼

¹ Ruth Schweikert (*1965, Lörrach/Svájc) svájci író; több díjjal is (pl. az Ingeborg Bachmann-díj Bertelsmann ösztöndíja, a Svájci Irodalmi Díj) elismerték munkásságát. Az itt közölt részlet *Wie wir älter werden* című regényéből (S. Fischer Verlag, 2015) való.

Még az apjáért érzett gyásznál is erősebb volt Friederikében az érzés, hogy elárulták; az anyja ugyanannyira, mint az apja. Soha többé nem hívhatta az anyja Riekének, ez az illető nappal elmúlt, ahogyan Friederike gyerekkora is, s ez a tilalom az anyján kívül valamennyi iskolatársára, majd később Jacques-ra is vonatkozott, éspedig saját életének egész hosszú, második felére.

És amikor kezdte másképp látni és érteni a történetet – hogy ugyanis apja viszontlátásának reménye nélkül, anélkül a kötelék nélkül, amelyet az apa utolsó levele létesített köztük, aligha gyűrte volna le a betegségét, és a szülők épp ezért hagyták meg őt ebben a hamis bizonyosságban; amikor mind valószínűbbnek látta, hogy életben maradását egyes-egyedül a szüleinek és az ő körültekintésüknek köszönheti –, és azóta minden egyes nap, mindahány gondtalanul eltöltött vagy éppen elfecsérelt óra a hosszú évek alatt, minden öröm és minden bánat ajándék volt, amit vakon és gyanútlanul fogadott el a szülei kezéből – mire mindent átlátta, csaknem ötvenéves lett, és nem kerülhetett már sor olyan beszélgetésre, amely talán megvilágíthatta volna számára a szüleit mozgató okokat és szándékokat: anyja, akinek sosem tudta egészen megbocsátani az árulást, addigra szintén meghalt; 1972. augusztus 26-án, a 20. Nyári Olimpiai Játékok ünnepélyes megnyitójának napján.

Százötvenhárom macskaeledel-konzervet számolt össze Friederike, amikor az anyja halála után három héttel kitakarította és rendbe rakta az elhunyt stuttgarti lakását; százötvenháromat két fajtából, májasból és tonhalasból; az összes konzerv szekrényekből került elő, és egyenletesen voltak elosztva a három szobában, a konyhában és a fürdőszobában.

Macskáról nem tudok, mondta Seiffert asszony, a szomszéd, sápadt, fiatal teremtszöke lófarakokkal, rózsaszín, egybeszabott ruhában – véletlen épp ott volt, amikor Sophia Hauser meghalt. Micsoda szerencse így halni meg; Seiffert asszony megcsóválta a fejét, mint aki még mindig nem tudja fölfogni. Bocsánat, de a fiamnak, Thomasnak is ezt mondtam; szegény kölyök persze akkor rettentően megijedt. Sajnálom, mondta gépiesen Friederike; ugyan, mondta Seiffert asszony, erős gyerek és abszolút érett a korához képest. A szomszédasszony leült az egyik konyhaszékre, keresztbe vetette a lábát, és újabb cigarettára gyújtott. Az előbb azzal csöngetett be, hogy segíthetne-e esetleg a takarításnál; és hogy Brunold asszony talán örülne, ha nem kéne mindent magával vinnie, ha megspórolhatná a költséges svájci transzport megszervezését. Azt a szép régi szekretert ő például nagyon szívesen adná ajándékba a férjének, akit most léptettek elő a Mercedesnél, és bolondul a régiségekért. Ő egyébként, mesélte büszkén, megkeveri a maga pénztét; heti kétszer-háromszor kisegít az apósáék üzletében, hogy ne csavarodjon be otthon egyedül. Friederike rögtön belement a dologba; tehetetlen volt, fáradt volt, és fáj a feje a rámolástól és mindattól, aminek az elintézése rá várt. Neki fogalma sem volt, mennyit érhet a szekreter, de Jacques biztosan tudja,

a bútorok közül pedig egyébként is csak a nagy diófa fehéreneműs szekrényt akarta magával vinni, amelyikben gyerekként olyan sokszor elbújt, amikor enni hívta az anyja, és, mint rendesen, már megint krumpli volt.

Thomas, a nyolcéves fiunk, folytatta rendületlenül a szomszédasszony, mindenképp meg akarta nézni az olimpia megnyitóünnepséget a ZDF csatornán; egyenesben közvetítették a vadonatúj müncheni olimpiai stadionból. Az istenért, ne, gondolta Friederike; pontosan négyszer hallotta már a történetet, és mind a négyszer gyakorlatilag szóról szóra ugyanúgy: egyszer telefonon; Seiffert asszony azonnal fölhívta őt augusztus 26-án; másodszor a következő nap, amikor megérkezett Stuttgartba, hogy utoljára lássa az anyját, és elintézzze az elintézendőket; harmadszor a temetés előestéjén, s negyedszer magán a temetés napján, szeptember 4-én, a halotti toron, amikor a szomszédasszony az egész asztalt lekötötte az elbeszélésével, mintha újra meg újra be kellett volna bizonyítania saját magának, hogy minden pontosan úgy történt (és ő mindent a lehető legjobban csinált). Jó húszan követték a meghívást: a szomszédok a házból, két volt kolléganő a vasaldából; a rokonság mindössze Friederikéből és családjából meg az elhunytak egy bátyjából állt. Na igen, és akkor, pont péntek este, bekrepált a tévénk. Ilyen gyorsan lehetetlen volt pótolni, és a férjem is szolgálati úton volt még. Szegény gyerek bőgött és hisztizett, és én akkor megkérdeztem Sophiát, hiszen ugyanazon az emeleten lakunk – építkezünk, ezt már meséltem; jövő nyáron beköltözünk a saját házukba, odakint, a zöldben –, Sophia meg egyenesen örült; persze, gyertek csak át nyugodtan.

Mióta színes tévéje lett, az anyját mintha kicserélték volna. Kathrin még júliusban volt a nagyanyjánál; Friederike vonattal vitte oda, egy hét múlva pedig érte ment – az anyja mindkét alkalommal csinos, új ruhában, lágy hullámokba dauerolt, kékesre hamvasított frizurával fogadta. A férje korai halála óta eltelt három évtizedben Sophia Hauser alig-alig törődött a külsejével, és előre elhárított minden támadást, amelyet egyik vagy másik férfiismerőse az özvegysege ellen tervezhetett volna. Isten az ő kifürkészhetetlen bölcsességében úgy látta jónak, hogy magához szólítsa az ő Alfonsát, ezzel tehát életének ez a szakasza lezárult. Újabban azonban gondosan kicsinosította magát, mielőtt délutánonként odaült a tévékészülék elé, hogy egyik adást nézze a másik után: a híradót, az esti mesét, sorozatokat és játékfilmeket – kardigánok és pulóverek helyett már csak méteres sálakat kötött, mert azokra alig kellett odafigyelni, viszont mégis foglalkoztatta a kezét. Pontban fél hétkor megette a már délben elkészített szendvicseit, utána kivasalta az új ruháit, szintén a nappaliban, amelyet már át is keresztelt tévészobának. Egyik este pedig Kathrin hallotta, amint a nagyanyja a nevéen szólítja a televíziót; Hans, mondta Sophia, és úgy beszélt a készülékkel, mintha ember lenne; odakiáltott neki ezt-azt, mielőtt nehézkesen föltápászkodott, odatért el, átölelte megereszkedett húsú karjaival, és csó-

kot nyomott a képernyőjére. Jó éjszakát, Hans!, kiáltotta oda neki, majd elnyúlt a kanapén Kathrin mellett, és elaludt a bekapcsolt tévé előtt; s csak éjfél tájban ébredt föl és kapcsolta ki a készüléket, amikor a tesztképernyő megjelenése és egy sípolásszerű hang az adásidő végét jelezte. Ilyenkor a televízió tüstént visszaváltozott azzá a néma, vak bútordarabbá, amelynek akkoriban a sugárzási időközön kívül mutatkozott.

Augusztus 26-án, pontban 15 órakor hárman ültek Sophia tévésobájában a kanapén: Seiffert asszony, Thomas és Sophia; mindhárman makkegészségesen. Elkezdődött a közvetítés; légifelvétel az olimpiai stadionról, hatvankétezer néző, a sportolók bevonulása, táncok, zene, három és félezer müncheni kisdíák virágcsokrokkal, tényleg nagyon látványos minden, mesélte Seiffert asszony; azután következtek a köszöntők; Avery Brundage, egy öreg amerikai; még németül is beszél, annyira odavan az országunkért, folytatta – ekkor érzett Friederike először késztetést arra, hogy föllálljon, és vállon ragadja a gracilis teremtet, aki teljesen betöltötte jelenlétével a konyhát; a dezodorja penetráns szagával, amely elkeveredett az izzadságáéval, miközben a karjával gesztikulált, akárha minden az ő jussa lenne, nem csak ez a történet; a nehéz dohányfüst átjárta levegő (amely egyáltalán nem látszott zavarni a szomszédasszonyt); a penészfoltok a falakon, Sophia rozoga, ütött-kopott konyhaszékei, a kilátás az ablakból a szemközti ház-sorra, az égbolt a tetők felett; az ifjú nemzedék és az ő napfényes jövőjük a saját házban, odakint a zöldben. Sophiának továbbra sincs kutya baja sem, csacsogott Seiffert asszony, semmi előjel, semmi a világon, s végül aztán a hivatalos megnyitó a köztársasági elnökünkkel – Gustav Heinemann-nal!, veti közbe Friederike; pontosan, valószínűleg nem éppen Sophia esete, melleleg az enyém se, kacagott föl a szomszédasszony; mindenesetre Sophia mondott valamit az átkapcsolásról, hogy nem kapcsolhatnának-e át egy másik csatornára, aztán kétszer nagy-nagy levegőt vett, hhh, hhhh, és már vége is volt.

A szomszédasszony felsóhajtott, és újabb cigarettára gyújtva hátradőlt; amíg él, nem fogja elfelejteni: így halni meg, ilyen békében, a tévé előtt, az olimpia nyitóünnepsége alatt – és Friederike előtt hirtelen fölrémlettek a túszejtés képernyőn látott képei: az állig fölfegyverzett, maszkot viselő férfiak, akik szeptember 5-én kora reggel, tizennégy órával Sophia Hauser temetése után, akadálytalanul behatoltak az izraeli sportolók szállására, és rátörtek tizenegy emberre, akiket később az utolsó szálig megölték. Kettejüket már a túszejtéskor, a többi kilencet a tragikusan balul elsült kiszabadítási kísérlet során a fürstenfeldbrucki repülőtéren. A merénylet és az anyja váratlan, békés halála között természetesen semmiféle összefüggés nem volt, e tekintetben teljesen rendjén való volt, hogy a szomszédasszony perfektre csiszolt elbeszélésén augusztus 26. óta alig esett egyetlen szó változtatás is; de miért rántódott vajon az ő, Friederike fejében úgy egymás mellé a két esemény, mintha mégis lenne köztük valami kapcsol-

lat? Friederike a szomszéd fiatalasszony kacérul csinos nyári ruhájára meredt, amely voltaképpen túlon túl vékony volt erre a hűvös őszi napra – hol van a szakadás, amely a merényletet követő napokban végigfutott az egész Szövetségi Köztársaságon, s egészen a csontokig hatolva napvilágra tárta, s csak most, utólag tette láthatóvá ama mérhetetlen zsír- és húsrétegeket, amelyeket az ország és lakói a második világháború vége óta magukra halmoztak? Mennyi idő lehet ez a fiatalasszony? Harminc körülnek saccolta Friederike, olyan tizenkét évvel fiatalabbnak saját magánál, tehát 1942-ben születhetett, a háború kellős közepén, amikor a zsidókat Európában csaknem mindenütt szisztematikusan megfosztották minden vagyonuktól, üldözték és meggyilkolták őket; közöttük bizonyosan az izraeli olimpiai csapat tagjainak barátait és rokonait is, s ők mégis elutaztak Münchenbe, huszonhét évvel azután, hogy a győztes hatalmak ereje véget vetett a terrornak, hogy részt vegyenek a 20. nyári játékokon, ahol a túlélésért való egyéni küzdelmet, csakúgy, mint az államok, csoportok és nemzetek primátusért, hatalomért és befolyásért való harcát szimbolikus síkon vívják meg, csapatvívás, magasugrás, súlyemelés, váltófutás és maraton versenyszámokban; ahol a xenofóbia és a gyűlölködés, az irigység és a sikerszomj, a rombolásvágy és a nagyzási hóbort sportbecsvágygá, diadalokká, győzelmekké és vereségekké transzformálódnak, egy gigantikus, az egész világot átfogó sportünnepély keretei között, amely egyszersmind az új életre támadt Németország ünnepe is lenne – Friederike támo lyogva fölállt, és ez volt az a pillanat, amikor valami elszakadt benne. Kikapcsolt az értelme, s egyben megszűnt önmaga fölött minden kontrollja, sőt minden testérezete is, amelynek hiányában emlékezés sem lehetséges; így Friederike később sem emlékezett, mit is tett pontosan; csak a fiatalasszony képe ragadt meg az emlékezetében, amint rózsaszín egybeszabott ruhájában fájdalmasan nyöszörögve fekszik a konyhapadlón; sápadt arca, finom vonalú orrával, amelyből élénkpiros vér szivárog. Még napok múltán is, amikor Anita Seiffertnek már rég kutya baja sem volt, makacsul ott kísértett vékony, már-már kamaszlányos testének képe a szürkésbarna linóleumpadlón, és Friederikében ott belül tudta valami, hogy ő maga is ugyanott hever; hogy Anita Seiffert abban a pillanatban, amikor Friederike letaszította a székről és megütötte őt, csak a saját képmása volt.

Mindent megtettek, hogy az incidenst a lehető leggyorsabb kibékülés kövesse. Anita – egyszeriben tegeződésre váltottak, minden kérdés nélkül – megkapta Friederike apjának egykori szekreterjét, természetesen ingyen, apró jóvátételi gesztus gyanánt; az orrvérzés hamarosan elállt; Anita hideg vízzel megmosta az arcát, és bocsánatot kért, amiért olyan érzéketlen és tapintatlan volt Friederikével, aki bizonyosan nem emésztette még meg anyja hirtelen halálát; a közzjátékot, amelyről senki másnak nem kell tudnia, úgyszólván már el is felejtette.

Friederike úgy pakolta tele a két bőröndjét, hogy még épp elbírta őket, megvárta, hogy besötétedjen, és kiosont a házból. Elsétált a kétszáz méterre levő legközelebbi megállóig, beült egy kukoricásárga villamoskocsiba, és keresztül-kasul utazta a várost, ahol annak idején a gyerekkorát töltötte. Valahányszor csak alkalmas helyet fedezett föl, egy rétet, egy kis parkot, egy házsort, amelynek már csak alig néhány ablakából derengett világosság, kiszállt, keresett egy szemeteskukát, és valamelyik kofferből beledobált néhány macskaeledel-konzervet. Amikor kiürültek a bőröndök, visszament utánpótlásért, újra villamosra szállt, és további konzervektől szabadult meg, amelyek így lassanként az egész városban eloszlottak. Százötvenhárom talány, amelyeket az anyjától örökölt – Sophia valószínűleg egyszerűen rendszeresen etetett valami éhes macskát a szomszédságból –, és amelyeket másnap vagy harmadnap begyűjtöttek a városi szemétszállító cég emberei; talán a fejüket csóválva a furcsa leleten, az érthetetlen pazarlásán: hetvennyolc teljesen sértetlen bádogdoboz, bennük májdarabokkal, amelyek korábban közelebről meg nem határozott állatok (alighanem tyúkok) testében szabályozták az anyagcserét, valamint hetvenöt további bádogdoboz, egyenként 54 gramm néhai tonhallal megtöltve, amely valamikor ide-oda úszkált a tengerekben a mindenkori következő zsákmányra vadászva.

Tatár Sándor fordítása

Acsai Roland

Sehonna seho

Betűz a fény, a régi, betűz a fény, az új,
lehullt levél a fényben, lehullt levél fakul.
Az ablakodra minden talált táj rátapad,
nem látni át ma rajta, hogy lásd saját magad.
Az arcnélküli őszben az út világtalan,
a nagymama is él még, minden tegnap ma van.
Fazékban főz ma kávé, és él minden fia,
és él még a férje is, a csendes nagytata.
Frissen kikelt csibék száradnak a kosárban,
a szomszédban nutriák és fácánok tanyáznak.
Nem üres még a góré, egérnek temploma,
és minden napra jut még néhány kisebb csoda.
Unokák képei lógnak a falakon,
és száunnyomok szaladnak a lehullott havon
egy régi délelőtt – sehonna seho.

Gurulva szét

Kopasznyakúak ültek, kakas kapart a porba,
tanulta meg a lányunk az állatok nevét:
„Ez fürj, ez rackajuh, ez fácán, ez a pulyka...”
Mi kint talán világos, az ólakban sötét.
„Ez itt, látod, a gerle, ennek meg neve posta...”
Galambszárny-hófehérrel repült el fenn az ég.
Aztán a malacoknál az orrát ő befogta,
sertéseket nagyapja már régen nem tenyész.
A gyöngytyúk nem talált be kint a csirkeólbá,
figyelted egy kicsit, majd azt mondtad: „De szép!”
Gyerekkorom madárban: mintha igaz se volna.
A toll a pusztá földön, sok gyöngy gurulva szét.

Ha elolvadna minden

Avarba lép az ősz, fehér a hóbogyó,
taposna rá az ember, hogy hallja pukkanó
zaját megért bogyónak, fehér, akár a hó.
Ha elolvadna minden, mit úgy hívunk, való,
örökre megmaradna a fehér hóbogyó.

Gerzsenyi Gabriella

Amikor kicsi voltam

Amikor kicsi voltam, nem éreztem kifejezett hálát azért, mert grecka volt ebédre. Nem láttam még felnőtt önmagamot, amint a magyarországi bioboltok polcai előtt állva mustrálom a kínálatot, előbb csak szemmel, majd kezeim is felfedezőútra indulnak, leveszek egy zacskót, forgatom, tapogatom, tanulmányozom hosszasan a gyártóra és az összetevőkre vonatkozó információkat, végül a zacskó enyhén zizegős puffanással a bevásárlókosaramban landol, és odahaza a tartalmából elkészül a reformkonyha egyik kedvelt fogása, a hajdina. Mama mindig azzal biztatott, ha greckát tálalt ebédre, hogy az óvodások is azt kapják. Bántam is én, mit kapnak az óvodások, tisztességes óvodást nem is igen ismertem testközelből, iskola előtti éveimet a nagyszüleimmel és velem egykorú unokatestvéremmel, Ágival töltöttem. Igaz, ezáltal, és ezt mind a mai napig hiszem, a titkokkal és kalandokkal teli házban és kertben olyan élményekre tettem szert, amik a kozmás tejszagú óvodában aligha kerültek volna utamba. Ám ezt akkori fejemmel még fel nem mérhettem, ültem a kis konyhai asztalnál, aminek csak két oldalán lehetett teríteni, mert másik két oldalát a fal és a spór határolta, kalimpáló lábaimmal az asztal alatt heverő hatalmas szürke mosogatóvájlingot rugdostam (nem ám csak úgy, a magam gyönyörűségére – és egyúttal szegény jó Mamuka bosszantására –, de versenyt rugdostam Ágival), kedvetlenül turkáltam a tányér aljára festett, kopni erősen igyekvő mackót beborító greckakupacot, és bizony rettenetesen tudtam magamat sajnálni, amiért nem az óvodásokkal együtt étkezem. Az óvodában, ami egyébként a házunkkal pontosan szemközt lévő pravoszláv templom tőszomszédságában helyezkedett el – sréh vis-à-vis tehát mitőlünk –, egyetlenegyszer, mintegy véletlenül jártam.

Mamának akadt valami beszélőnivalója Vilma nénivel, aki vagy óvónő vagy még inkább talán a konyhás néni volt, otthon hagyni éppen nem volt kire, hát bevitt magával. Izgatottan léptem át a zöldre mázolt vaskaput – ami a mi zöldre mázolt vaskapunknál valamivel alacsonyabb, de szélesebb volt, zöld színe pedig a friss nyári fű színével állt közelebbi hasonlatosságban, a méregzöld helyett –, és izgalmam csak fokozódott az épületbe lépve. Nem is léptem énszerintem, egyenesen lebegtem a föld felett, olyan érzés lett rajtam úrrá. Ha Mamuka nem fogta volna a kezem, talán feljebb is emelkedem, egészen magasra, és előfordulhat, hogy fennakadok a templom tornyán. Ott aztán társaim lehettek volna az örökké burukkoló galambok. Amikor kicsi voltam, még soha nem másztam meg szűk és poros templomtornyok lépcsőit, nem rettegettem az esetleg váratlanul rám támadó szárnyasoktól, avagy a természet rendje szerint belőlük bizonyos időközrel távozó

ürülék nyakamban való landolásától. Távolról láttam csak a szürke gerléket, amelyek közül némelyik barátságosabb példány az udvarunk fölé is berepült, átmeneti tanyát verve a lóca fölött magasodó körtefán. (Igaz, nem hallgathatom el, hogy galambokkal olykor egészen közeli ismeretségbe is kerültem, mégpedig a levelestányérban. Pirooska néni nevű ismerősünk ugyanis, aki autóbusszal és éktelen méretű szatyrokkal, kosarakkal megrakodva érkezett Beregújfaluból, szebb napon galambot is hozott ajándékba. Semmilyen szabadon tartott, biotakarmánnyal nevelt zsenge csirke húsa nem vetekszik a galambéval. Persze, ezt akkor még nem tudtam. Ahogy azt sem, hogy omlósságában a galambhúsról leginkább a békacomb emlékeztet.)

Egy szép napon pedig nem egy egyszerű szürke gerlice érkezett vendégségbe, hogy fészekrakó tudományának az elnyújtott „túúúdom, túúúdom” kiáltásokkal is hangot adjon, hanem egy fehér-fekete mintás, elegáns, mondhatnám úri galamb. Ági és én azonnal felcsaptunk jólnevelt háziasszonyoknak, és a hátsó kamrában tartott búzakészlet rovására lakomat rendeztünk az előkelő vendégnek. Tartott aztán ez a vendégség hosszú napokig, akárcsak egy jó falusi lakodalom, mígnem Mamuka, máig ismeretlen (és sajnos immár mindörökké az ismeretlenség takarója alatt pihenő) oknál fogva, hangos „hess” kiáltásokkal elkergette ökelmét az udvarunkból. Kiáltásainak egy konyhakendő suhogtatása adott nyomatékot. Sírtunk és tiltakoztunk, Ági meg én, hasztalan. A galamb soha többé nem tért vissza. Maradtak a templomtorony szürke gerlicéi. Akikhez való felemelkedés helyett végül bementem az óvoda vécéjébe, és ezáltal megmaradtam a valóság talaján. Adott esetben ez a talaj kissé csúszós és bűdös volt. Az óvoda becsületének védelme érdekében fontos tisztázni, hogy a vécé padlójának számomra kellemetlen szagát nem a gyerekekből távozó folyadékok, hanem a tisztító vegyszerek okozták (akkor még nem tudtam, hogy az iskolában aztán lesz alkalmam megérezni, amikor a vécé valóban bűdös, és orrfacsaró, szinte már szemet csípő kipárolgása tud lenni a padlón tócsákban álló, szilárd és folyékony halmazállapotú emberi melléktermékeknek). Mamuka mit beszélt Vilma nénivel, mit nem, én azzal nem sokat törődtem. Lenyűgözve álltam a gyerekszabású vécészesék, az alacsonyra felszerelt kicsike mosdókagylók, színes törülközőtartó akasztók előtt. A játékokra és étkezésre szolgáló kicsi székek és asztalok láttán pedig gyökeret vert bennem az a meggyőződés, hogy itt még a greckát is szívesebben megenném.

Mamának mindenesetre a grecka feletti finnyáskodáson és a mosogatótál lábaimmal való dalra fakasztásán felül nem okoztam étkezések közben túl sok bosszúságot. Ízlett nekem minden, ami élém került, levesek, második fogások, desszertek. Talán csak a kocsonya volt, ami sehogyan sem tudott ínyemre lenni, holott nevében erősen emlékeztetett a pecsenyére, amit viszont kifejezetten imádtam. De nem bocsátkoztam etimológiai fejtegetésekbe.

Drága Mamukám szelídségét és türelmét szoktam néha gondolatban segítségül hívni, amikor saját csemetéim ülnek az étkezőasztal körül (ami drága távol-keleti fából készült, hosszúkás-ovális, és mind a négy oldalán lehet teríteni), és miközben kínlódó ábrázattal az ételt turkálják, egymást rugdossák az asztal alatt. Többször felmerült bennem, hogy egy méretes fémtálnak a padlón, az asztal közepe alatt való elhelyezése talán nem is lenne tökéletes ostobaság. A tál ugyan valamiféle hangot minden bizonnyal kiadna, ám kétséget kizáróan állítható, hogy nem ordítana a gyermekeimhez hasonlóan, amikor egy jól irányzott rúgás sípcsonton találja. Végül elvettem ezt az ötletet, abban a meggyőződésben, hogy a tál újdonságának varázsa néhány nap alatt szertefoszlana, és az anya bosszantásának számos más, kivédhetetlen változata kerülhetne terítékre. (Habár megjegyzendő, hogy a teríték, konkrétan az asztalra helyezett szögletes vászon alátét, nálunk viszonylag kis méretű, a tányérjaink pedig viszonylag nagy méretűek, minek következtében a terítéken már nem sok szabad hely marad.) Ha pedig reménytelenül kiürült az anya és egymás idegeit felőrlő eszközök tárháza (noha ehhez megint szükséges pontosítást fűzni: szerintem ez a tárház végtelen, megújuló és önmagát újratestermelő), akkor következhet a feltálat ételek és italok feletti elégedetlenség. A joghurtos pohár oldalt szelel, kilyukadt, biztosan megromlott már, ami benne van. Így a fiam. Pelyhedző bajsza alatt alsó ajkát enyhén előretolja, minek láttán az anyai szív ellágyul, és hamarosan egy másik, ép pohár joghurt érkezik a hűtőszekrényből.

Lányom ezalatt a mazsolás kaláccsal vív csatát. Kicsi korában még szerette a mazsolát, tudvalévő volt, hiszen otthon megette. Egyik karácsonyi vásárban aztán, amikor örömmel adtam kezébe egy még langyos, vaníliától illatozó kalácsszeletet, menten sírva fakadt. Érdeklődésünkre, hogy ugyan mi okozta hangulatának hirtelen mélybe zuhanását, amint a hüppögést befejezte, a következő választ adta: „Szejetem a mazsolát. De csak ha nincs mellette sütemény!!!” Kamasz éveibe lépve aztán a helyzet rosszabbra fordult, most már csak a süteményt szereti, szigorúan mazsola nélkül. (A mazsolát a családban rajtam kívül senki nem hajlandó elfogyasztani. Ha vendégségben mégis ezzel a finomsággal gazdagított édesség kerül szeretteim elé, akkor kezdetét veszi a mazsolamentő hadművelet: villájuk hegyével, a diszkréción különböző fokán, kipiszkálják a mazsolaszemeket, és átcsempészik az én tányéromra. Én pedig igyekszem az előttem tornyosuló aranybarna, esetleg dióval, mákkal, morzsával borított halmocskát minél sebesebben eltüntetni, megkímélendő magunkat olyan kérdésektől, mint a 'Nem szeretitek a mazsolát? Jaj, hozzak valami más desszertet esetleg?')

A „Miért nincs vacsorára szusi?” és a „Miért fogyott már el a kecskesajt?” típusú kérdéseket – személyre szabott edzéstervet követve – igyekszem figyelmen kívül hagyni. Válaszadás helyett elmesélem, hogy Beregszászban sokszor csak a kocka alakú baton kenyeret lehetett kapni, és szinte ünnepnek számított, ha valamelyik dolgozó felnőtt (szüleim vagy keresztszüleim egyike), a munkából a városon át

hazatérve szerb kenyérrel érkezett. Gyermekeim meghallgatják – csak kevésszer szakítanak félbe teljesen irreleváns kérdésekkel, és korlátozott számban rúgnak ezalatt egymásba –, majd szenvtelen arccal folytatják a friss kifli tetejére sült sajt-darabkák lekapirgálását.

Fehér Renátó

Nyelvemlék

I.

II.

Pom peji | lá vaszi | vá roga | tor kona | gyen gegyo | mor ba.

Sztalagtitként KÖTI MEG a m^o_zg^é_ny uvulát.

A f_ld_{kl}s azt sem hagyja teljesen elhallgatni, aki a [beszédről] lemondott.

Nyeldeklő mOrAj **béleli** siketté a hallójáratokat.

(És nyelvemlék (ürege) lesz: a száj.)

III.

Pompeji
láva szí-
várog a
torkon a
gyenge gyo-
morba.

Sztalagtitként köti meg a
mozgékony
uvulát

A fuldoklás azt sem hagyja teljesen elhallgatni, aki a beszédről lemondott.

Nyeldeklő moraj béleli siketté a hallójáratokat.

És nyelvemlék ürege lesz: a száj.

IV.

Pompeji láva szivárog a torkon a gyenge gyomorba.

Sztalagtitként köti meg a mozgékony uvulát.

A fuldoklás azt sem hagyja teljesen elhallgatni, aki a beszédről lemondott.

Nyeldeklő moraj béleli siketté a hallójáratokat.

És nyelvemlék ürege lesz: a száj.

Philtrum IV

mint kolibri csapkod a nyelvem

ha felszólít

Rolika

Rómeó

Ronaldo

először jön a zöngés

alig tompítja gyerek-

nyakamon hús és bőr

hiába szorítod el ne mondjam

az ujjad nyoma beszédesebb

nyúlik meg az arcom

elcsodálkozóra tágul a szájüreg

pedig nincs meglepetés ma sem

szám fölött a philtrum kifeszül és

eltűnik mintha újra mindent tudnék

mindent tudok csak beszélni nem

pottyanjon át a válasz

a szemperemen

higgyék hogy könny-

től és nyáltól majd kívül-belül
elrozdásodik a szájjár

hallgassanak ki –
a tudomány jelen állása szerint
élményszerű látlet a memóriám

Molnár Miklós

Sinka Istvánnal Velencében

„Ha utazunk, elégedetlenség, kíváncsiság és türelmetlenség sarkall bennünket. Minden utazás kritikai tevékenység a teremtő nyugtalanság, a világ előtt való megmutatkozás kényszerének készítésére, önbírálat és a körülmények bírálata, amelyek közt élünk.” – Alfred Andersch

Fortuna istenasszony forgandó kegyéből Velence nem üres névként kong a fülemben. Az volt ugyanis megírva a sors elég hebehurgyán egybetákolts könyvében, hogy egy közepesen szép májusi napon, közép-európai idő szerint reggel hét órakor, a zsebemben cincogó száz-egynéhány euróval – ámbár írva vagyok, hogy „szárazföldön, a pályaudvaron át érkezni Velencébe annyi, mint egy palotába a hátsó kapun át lépni... nem szabadna másképpen jönni ebbe a hihetlennél hihetlenebb városba, mint hajón, a nyílt tengeren” –, kitámolyogjak a Santa Lucia pályaudvarról a Fondamenta Santa Luciára, a Canal Grande partjára, és első ízben pillantsam meg Velencét, s aztán ennek a méltán agyoncsodált szigetvárosnak a földjére, vagy inkább a vizeire lépjek, és vízen járó szent buggyantként kóvályogjak napestig a város útvesztőiben.

Velencéről már mindent elmondtak, amit el lehet mondani. Annyit beszéltek és írtak erről a – Goethe szerint – „hódköztársaságról”, hogy eszemben sincs leírni (máris hallom az olvasó megkönnyebbült sóhajtását), legföljebb néhány személyes impresszió fölvezetésével próbálkozom.

Reggel hétkor Velence még saját magáé, nem árasztják el a turisták hordái. Ilyenkor még csak ébredszik benne az élet, takarítják a várost, halakat meg friss zöldeket fuvaroznak a Rialto híd melletti piacra. Zeng a levegő a város körüli kolóniákon ébredező sirályok, flamingók és kormoránok lármás hangicsálásától. A falak tövében patkányok surrannak nappali rejtekhelyük felé éjszakai portyázásukról, vagy talán egy titkos tanácskozásról, ahol arról cseréltek eszmét, miként lehetne visszavágni a patkánymérgekkel őket gyilkoló emberfajzatnak valami hatékony emberméreggel. Utcasprók, szemetesek, hordárok és kofák harsány, jókedvű rikoltozása, föl-fölesattanó nevetése, korán kelő gondolás legények füttyögése és torokköszörülő danája hallatszik lépten-nyomon. A csatornákból és lagúnákból frissítő hűvösség árad, könnyű szél fúj a tenger felől.

De el is kel a frissítő hűvösség a Hunniából ideszakadt vándornak. Goethe János Farkas udvari tanácsos 1786. szeptember 28-án Páduában hajóra szállva és a Brenta folyón úri körülmények között hajókázva, a lagúnákon keresztül érkezett meg Velencébe, vélhetően nem olyan mosott szar állapotban, amilyenben én voltam, miután legalább tizenkét órát zötykölődtem az Euronight nevű éjszakai expresszen.

Tíz óra tájban megindul a turista-szökőár, és özönlik mindenhonnet: épületekből, pincékből, padlásokról, hidakról és hidak alól, a földből, a vízből, a föld és a víz alól, a levegőből, a Szent Márk téren tán még a galambok végbélnyílásából is.

A magamfajta szellelbélelt betűragó akárhová teszi is be a kerges talpú lábát, a génjeibe települt biblioszensor pittyegései nyomán pillanatokon belül kiszagolja, hogy merre található könyvesbolt, kivált pedig antikvárium. Delejes szívásnak engedelmeskedve így bukkantam rá a Calle del Teatro Malibranon a Marco Polóról elnevezett nemzetközi könyvesboltra. Mikor Claudio Moretti úrtól, a bolt lehengetően kedves tulajdonosától megkérdeztem: „Vous avez des livres hongrois?“, vagyis hogy van-e magyar nyelvű könyvük, bevezetett egy hátsó helyiségbe, ahol főként használt könyvek sorakoztak a polcokon, és kezembe adta Sinka István *Eltűnik a hóri domb* című kötetét, ami 1961-ben jelent meg a budapesti Magvető Könyvkiadónál, és szerzőjével ellentétben, aki sohasem juthatott el Itáliába, valami rejtélyes útonmódon ebben a velencei könyvesboltban kötött ki. Hat eurót kóstált volna a kötet, de Moretti úr, magyar voltom keltette nyájas jóindulatában, elengedte a felét, így aztán három euró kiguberálása fejében gazdája lehettem a Marco Polo könyvesbolt egyetlen magyar nyelvű könyvének.

Letelepdedtem egy asztalkához a könyvesbolt teázójában, ahol ingyen juthatni hozzá egy csésze finom teához, és elkezdtem birtokba venni Sinka István könyvét. Megszaglásztam, körbetapogattam és gondosan átpörgettem: nem rejt-e benne felejtett fényképet, szerelmes levelet, préselt virágot, bankjegyet vagy a tejtrendszeren túlra suttyantó csodaszerkentyű műszaki leírását (a 246. és a 247. lap között találtam is egy szárazra sajtolódott borostyánlevelet), elolvastam a kiadási adatokat meg a tartalomjegyzéket, és haladéktalanul a kötet első írásának olvasásához láttam, aminek *Viszontlátásra, pankotai juhászok* a címe. „A bojtár meg, szegénykém, csak állt esőben, hóban dideregve, naptól égetve, éjjel-nappal éberem, és bámult báván egy-egy hintó után, ha tovakarikázott előtte a pusztán.”

A gyári futószalagról milliós tételekben Velencére szabadított konzumvándorok térképpel meg útikönyvvel a kezükben, fotómasinával a nyakukban nyüsletnek mindenfelé. Nekem Sinka István könyve volt a hűséges bédekkerem. Valahányszor leültem ejtőzni egy-egy padra vagy a vízparti kőgátra, rendre elolvastam belőle néhány mondatot. „Arra gondolok: hova is rejthetném el ezt az írást, ha majd én is útnak eredek innét. Magammal nem akarom vinni, mert széthull, elrongyolódik, s elpusztítja az erre-arra hányódás.” „Beteszem ide, ennek a nagy tölgyfaasztalnak a fiókjába, s a fiókot jó erősen beszegezem. Majd valamikor akik meglelik benne, legalább tudják meg: hogy éltünk, és milyen elhagyottak és milyen árvák voltunk.”

Sinka könyvéből jobban tájékozódhattam a világ dolgairól és az emberi állapotról, mint akármilyen útikönyvből, meg aztán erkölcsi kötelességemnek is éreztem, hogy szellemének Velencébe idézésével szolgáltatassak történelmi elégtételt és igazságot a Fekete Bojtárnak. Az ő társaságában mászkáltam mindenfelé, amerre csak vitt

a kedvem meg a lábam, hidakra föl, hidakról le, egyik szigetről a másikra: a Rialto hídnál is jobban tetszett neki a Cicik hídja, a Ponte delle Tette, melynek környékén valaha pucér keblekkel kínálták magukat a kanálisparti házak ablakából kikönyöklő örömlányok. A Fekete Bojtár társaságában tátottam a szám templomok és paloták végtelen sorára, vele szálltam vaporettóra, hogy kivigyen bennünket a Lidó keskeny földsávjára, amely lezárja és elválasztja a tengertől a lagúnákat. Átvágtunk a földnyelven, hogy megnézzük a tengert. Hatalmas látványával Sinka alig tudott betelni. Teleszedte a zsebeit kagylóval, mondván, hogy majd hazaviszi a fiainak. Meghívtam egy óriáspizzára meg egy kétgombócos fagyira. Az óriáspizzát az utolsó morzsáig bekebelezte, a fagyit léhaságnak tartotta ugyan, de azért elfogadta, sőt ízlett is neki.

Forgandó szerencsénk kegyéből ennyire futotta csupán: egyetlen napot töltöttünk Velencében. Igaz, hogy csak kutyafuttában, de azért szemügyre vehettük Velencét, felőlünk most már el is sülyedhet. Noha csak rövid ideig voltunk ott, talán sikerült fogalmat alkotnunk róla, hogy mitől döglök a velencei légy. Ha nem is teljes, de világos és valóságos képet viszünk magunkkal a „hódköztársaságról”. „Velence pusztul. Browning szép szonettben ünnepelte jelképes sülyedését. Azóta sülyed igazából is. Márványlépcsőin felsiet a tenger, s elrabolja a rablott kincseket. Velence gyönyörű, de a tenger se csúf. Ha elmerül, nem lesz rútabb a táj” – írta *Kis úti jelenésében* Székely János.

Este kilenckor újra vonatra szálltunk. Előtte a Canal Grande partján ücsörögtünk hosszasan, nem győzve ámuldozni, micsoda szemkápráztató összehangoltságban, milyen mesteri koreográfiával közlekedik a vízen száz meg száz kisebb és nagyobb – evezős, vitorlás és motoros – jármű: lélekvesztők, csónakok, bárkák, gondolák, díszgályák, vaporettók, fregattok, hajók. Bárcsak vízzé válhatnék, a velencei lagúnák és kanálisok vizévé, hogy megtapasztalhassam, milyen érzés, ha ilyen rengeteg jármű csiklandozza a hátamat!

Jogosan állapította meg a Velencét nálunk sokkal tüzetesebben szemügyre vevő Mary McCarthy: „Nyomban kitetszik világunk abszurditása, mihelyt velencei kontextusba helyezzük.” Hunniába megtérvén végignéztünk magunkon, és láttuk, hogy ugyanolyan rongyosak vagyunk mind a ketten, Sinka István meg én, mint voltunk. Nézzük mindjárt a nadrágunkat: a két szára elhasadozott, csupa sallang. Az ingünk sárgásfekete a portól, a verejtéktől és a belesírt könnyektől. A kalapunk már olyan pille és olyan csálé, hogy ha csak egy kis szél fúj is, alig bírjuk a fejünkön megtartani. A talpunk vastag és kemény, mint a kiszáradt csizmaszár; néha-néha meg is reped s fáj cudarul, és folyik belőle a vér. A lábunk feje is kihatározódik, kifújja a szél, és szürkésfekete, mint a gondozatlan kordován. A hajunk csapzott, kócos csigákban lobog, mint a puli szőre. S egész nyáron a nap és az eső kifakítja a színét. Hát ilyenek vagyunk mi. Nem dicsekedhetünk, hogy valami sok dísz volna rajtunk. Állunk a tejútrendszer közepén esőben, hóban dideregve, naptól égetve, éjjel-nappal éberem, és bámulunk báván egy-egy hintó után, ha tovakarikázik előttünk.

Kabdebó Lóránt

A vers kriminalizálódása

(Szabó Lőrinc pályakezdésében, 1920–1930)

„Harmincnégy évvel ezelőtt, 1920 tavaszán, írtam ezt a próza-verset. Akkoriban hirtelen nagyon megcsömörlött azoktól az impresszionista-parnasszista kísérletektől, amelyekkel Babits Mihályt felkerestem, amelyekkel a barátságát megszereztem. Nyilván aktuális élmények hatása alatt írtam aztán, talán harmadik vagy negyedik prózai költeményként, ezt a verset. Délután elvittem Babitsnak. Könyvtárszobájában, a díványán fekvé olvasta végig; utána remegni kezdett, s azt mondta, hogy »ennél nagyobb verset Vörösmartyó óta nem írtak«. Minthogy addigi írásaimat csak kitűnő ígéreteknek tartotta, ez a dicséret egészen elkábított. Nem is tudtam hinni neki, és nyilvánvaló, hogy Babits dicséretében elsősorban a saját félelmei szólaltak meg. A verset a román megszállás alatt meginduló Nyugatban közölni akartuk, de a román cenzúra törölte. Később pedig már magam tartottam vissza, bármennyire hatalmas élményem fűződött hozzá. Az eredeti kéziratot most megtaláltam, s gépelttem, hozzáfűzvé ezt a történeti magyarázatot.
Bp. 1954. április 18.”¹

„Szökünk is, lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol járt, ki látta a halat,
hogyha a háló megmaradt
sértetlenül?
Tilalom? Más tiltja! Bűn? Nekik,
s ha kiderül!”²

▼
A tanulmány szerzője, Kabdebó Lóránt professzor e szám szerkesztésének idején, 2022. január 24-én meghalt. Megrendülten búcsúzzunk kedves szerzőnktől, barátunktól. (A Szerk.)

¹ Szabó Lőrinc emlékezése *Áradás, áradás!* című verséről. A gépiratos feljegyzés eredetileg a vers kéziratához tűzve maradt a hagyatékban, először a *Kritika*, 1978/12. számában; = könyvben: *Érlelő diákevek. Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdésének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről*, Petőfi Irodalmi Múzeum és Népművelési Propaganda Iroda kiadványa, Bp., 1979. 301–302. A román megszállásról téved a költő, Lázár Júliának 1920. május 29-én öt, a *Nyugat* 1920. júniusi számában megjelenő verséről ír, de a lapban csak négy szerepel. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Im_17/?query=301&pg=302&layout=s (Letöltés: 2021. 03. 25.)

² Szabó Lőrinc, *Az Egy álmai*, *Pesti Napló*, 1931. március 15. 41. kézírata: MTA KIK Ms 2270/50.

A mottó két idézete alakulástörténet: amely a pályakezdő Szabó Lőrinc meghatározó poétikai formációjának érvényességét pontosan datálja. Az első elbeszéli megjelenését és felidézti hatását. Ugyanakkor emlékezete bizonytalanságot mutat a publikáció elmaradásának történelmi okát illetően. Román cenzúrát emleget, amikor a megszállók már több mint félszáz évvel távoztak Budapestről. A versszak pedig a zárás poétikai pillanatát rögzíti, amikor a költő átlép a formációból az általánosérvényűség szintjére: „materiális” eseményekhez köthető történet helyett „spirituális” szintre emeli poétikájának érvényességét. A konkrét történelmi korhoz kötődő formáltságból megszületik kora európai lírájával összeolvasható költészete. A klasszikus modernség szerepét átélő megszólalásától ezáltal eljut a kései modernség szerepét vesztő emberét a létezés eseményeivel szembeesetítő dialógikus szöveggel figyelő személyiség-látomásába.

A kriminalizálódó élet látomásai: a detektívfilmek és a napi hírek verssé alakítása

A huszadik század elején a költészet még a klasszikus költői eszmény horizontján egybelátta a személyiséget az ember történelemben elfoglalható szerepével. Szabó Lőrinc hazai mesterei, Ady az *Új versek* előhangjával, majd pedig a *Hunn, új legendával*, Babits pedig a *Laodameia* drámai költeménnyel még a szerepét teljesítő ember hősi magaelzárását idézte-varázsolta versébe, drámai költeményébe. Kosztolányi pedig trükkös alakítással, az ember leépülését tudatosan megelőző tematikával jeleníti meg előre a modernség személyiség lefokozásának éppenhogy távlatos újat teremtését „*a szegény kisgyermek*” reflexióiban az emberi létezés eseményeinek bemutatásával. De még sikerült „Hamlet királyfi” emberi sorsot és nemzetet mentő szerepvállalásával elkerülni a királyrang vesztettségének átélését. (Érdekes, Magyarország történelemmé kényszerült változtatni ezt a poétikai esélyt: király nélküli királysággá alakult, minden visszaállítási kísérlete ellenére. És milyen sokáig fenntartotta állapotát, mint egy stílusformáció.) Bárha éppen a *Hunn, új legenda* már merész viszonyválaszként készült a *Margita*, a szerintem a magyar líra első, a szerepe csorbult személyiségre ráérző ars poeticát visszautasító, sőt cenzúrázó baráti fogadtatására. Miként a mű kötetbe foglalásának címe éppen azt hangsúlyozza, hogy *Margita élni akar*. Micsoda? A „sohsem-jöhet péntek napján” készül „bomlott nemregény”? „Szép lesz ez a mi nem-történetünk”, a „rövidlátó, szegény Ady Endre” megsejtette reményvesztettség, tehetetlenségének állapotára emelése: „Mikor életét nem írja, ha éli.” Akiben egyszerre jelenik meg a Nagyúr és a slemil. És

ezzel beleillik az európai költők-írók már a békétől is viszolygó széttekintésébe – velük egy időben.³

Mert 1912 körül, ha körbenézzük az európai irodalmat, már felcsendül: „No! I am not Prince Hamlet.” Az életesélyt veszítő emberi méltóság megszűntének példázatos modelljeként megjelenő Prufrock szólal meg ekként, és körülötte sorakoznak: Mauberly, az agóra kiütöttje, a rákbarakkon átmenve szemlélhető, az egészséges szemével megláttatott testi-szellemi leépülés elszenvedője, a transzszibériai expressz morális züllésének története vesztett utasa, és útitársa, a kis kurvává lefokozott nemzeti jelkép szent Johanna, a görög-római hellenisztikus történelmet már csak ironikus eseményekként, figyelmeztetésül megidéző ókori példák kicsinyített másolatai, az értelmét vesztett cselekvéssel a keresést a semmivel találkozás eseménytelenségébe fordító esélytelenség, K. labirintus-emberi bolyongásai – már a (utólag hogy is emlegetjük?) „boldog békeidőben”. T. S. Eliot, Ezra Pound, Gottfried Benn, Blaise Cendrars, Kavafisz, Joseph Conrad, Franz Kafka figyelnek fel elsőként a személyiség szerepvésztesére. Majd visszatekintve „Kasi” keserű optikája⁴ tudatosítja mindennek pusztulásba hullását, amikor *A ló meghal a madarak kirepülnek*. „Azaz Yeats későbbi metaforájával: „Hektor halott” és Trója lángok közt alámerül”. Amint rádöbben, hogy a poétikává fogadott evangéliumi formátumot nem lehet beteljesíteni sem a mártírsorsot „dosztojevszky” megalázottai és megszomorítottjaivá lefokozódó „szőke tovarisok” elsiratásával, sem az emberi sors felett elrepülő nikkelszamovár a forradalmat puccsá alacsonyító ügyködés-cselszövés „ördögösei” álságos jelképességének győzelmét üdvözölve. De akkor mi marad megoldásnak? A személyiség kimentése a „nem jelent semmit” labirintusából, az embert üldöző kriminális káoszából. „én KASSÁK LAJOS vagyok”. Miután (fiatalabb tanítványa-vitapartnere megfogalmazásával élve:) túlélte a fasiszta kommunizmust, élete végére az én (általa elfogadott) megfogalmazással várta a „Siralomházban” léte helyzetének megismertetését.

Szabó Lőrinc mindezzel Ady temetésén szembesül. Amikor a magyar irodalom a klasszikus modernség szerepvállalásának megnyilvánulását akként ünnepelheti, hogy azt a forradalmat köszöntötték egyúttal, amelyet a *Margita* költője már éppen megtagadóban volt. Ott volt a friss katonaszőkevény, még éppen egyetemista és Babits-tanítvány Szabó Lőrinc, aki elgyönyörködött példaképei látszattündöklésén, de már magában nem hitt mesterei-példaképei hivatástudatában. Egy bölcs

▼

3 *A Margita európai rokonai* című tanulmányomban részletesen kifejtettem. *A klasszikus modernség egy jellegzetes pillanata – 1912 (A Margita európai rokonai)*, *Literatura*, 1998/2, 147–172.; = *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, a Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének 1998. február 27–28-i konferenciája alapján szerkesztette Kabdebó Lóránt,

Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest–Miskolc, 1999., Bp., 1999, Anonymus, 158–181.

4 *Kassák lényeglátó pillanata* című tanulmányomban részletesen kifejtettem: *Egy remekmű poétikai pozíciója. Kassák Lajos: A ló meghal a madarak kirepülnek*, *Literatura*, 1999/4., 381–395.; = „Ritkúl és derül az éjszaka” (*Harc az elégiáért*), Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006, 41–56.

öreg kereskedő, bizonyos Gráf bácsi⁵ magyarázza el neki, hogy ez a diadal már csak árnyék, látszat, nem egy dicső hagyomány folytatása. Ez a csalódás tölti el egy évtizeden át a nagyvárosba érkezett fiatalember kétségbeesett tájékozódását⁶. Két válogatást is magára vállal, és egy fordításkötetet.⁷ Ady két szempontú áttekintését épp akkor, amikor szerkesztőként a szerepvesztettek tájékozódását segítené folyóiratával.⁸ A *Pandora* folyóiratnév egyben a klasszikus modernségnek szánt hadüzenet.⁹ Elvetése mesterei szerepvállalásának, és szemben velük: az elvesztett szerepek számbavétele. Szemében a nagyváros büntanyává alakul, ahol a céltudatos szerepet felváltja a szerepvesztés káosza. Az események megfejtésére vágyik. Versében benne él a nyomozó, aki a bűnös és az áldozat viszonyát szeretné felfejteni.

Háttérrel és munkaalkalmat ehhez a Centrál kávéházban naponta összegyűlő, különböző korosztályú és tájékozódású írók által fenntartott irodalmi börze biztosít. Innen rajzanak ki váltakozó csoportosulásban az alkotói technikát megújító, horizontokat ütköztető látványelemeket felhasználó történeteket szövő, idegizgalmakat csigázó filmek jellegzetes formáltságával ismerkedni. A detektív jelenetekbe egy-egy rendező által beleerőszakolt cselekvő akarat tanulmányozására. Bűnös és bűnüldöző egyenlő eséllyel jelennek meg, üldözik egymást, és menekülnek a csapdából, amit egymásnak állítanak. Bűnre és leleplezésre figyelnek, büntudatra és a sikertelenség tudatosítására. A jelenet egyszerre a siker szégyene és a szégyen sikere. Ki cselekszik? És ki figyel? Kit? Egyszerre cselekvő (mit cselekvő? a rendet védi, vagy a bűnt éppen elköveti?), és üldöző (mit is büntet?), aki sikeres detektív, vagy lefizethető őrző-védő? A filmtechnika jóvoltából napi szórakozássá alakul, rendszeresedik ez a kriminalizálódó játék. Napi program a moziban és emberi tragédiák sorozata az újsághírekben. És hogy mennyire az élet mindennapjaiból táplálkozik, klasszikussá vált paródiája és sűrítőménye igazolja. Egy régi angol színjáték kifordításában, Brecht magyarul *Koldusopera* címmel rögzült, Kurt Weil zenéjével

▼

5 A Pesten, anyagi bizonytalanságban élő egyetemista házitanítóságot vállalt, majd a tanítói ténykedésével rokonszenvet ébresztő fiatalberről a forradalmak idején Podmaniczky utcai lakásába fogadja Graf Ferenc osztrák állampolgárságú bornagykereskedő, aki utóbb is atyai barátja marad a költőnek, 1923-ban születő első gyermekének, a versek Kisklárájának keresztapja lesz, és a szabadjeggyel utazó vasutas gyerek, majd újságíró egészen 1945-ig (Grafék Nyugatra költözéséig) használhatta a balatonföldvári Graf-villát is. Persze ha a barátság megmaradt is, a közvetlen jólét csak rövid ideig tartott: a forradalmak után Grafék Bécsből visszaköltöztek, Szabó Lőrinc a luxuslakás után hamarosan lighthofra néző, fűthetetlen alberleti lyukak éhező lakója lesz. A Graf-lakás rövid ideig tartó kényelmét a Tücsökzenéből ismerjük, az alberletek nyomoráról a *Vallomások* gyűjteményben szereplő Kisnaplóban olvashatunk.

6 Egyetemi tanulmányai mellett Dienes László és Kóhalmi Béla titkáráként a Tanácsköztársaság Könyvtárügyi Hivatalában szinte a bukás pillanatáig dolgozik. Majd – hirtelen fordulatral, a kommün alatti társzervező, Babits javaslatára – a Szabó Dezső szervezte ellenforradalmi írószövetség titkára lesz. Bárha ez jól is jövedelmezett és védettséget is jelentett számára, az ekkor már szorosan a Babits köréhez tartozó, a szerveződé ellenforradalmat ironikusan figyelő fiatalberről hamar elszakad ettől a szervezettől, s a lakás nélküli egyetemista így kereset nélkül is válik. Ironikusan egyensúlyozó életmódjáról az *Érlelt diákevekben* közölt, debreceni barátaihoz írott leveleiből, és szintén *Kisnaplójából* tájékozódhatunk.

7 *Paul Verlaine válogatott versei*, ford. Szabó Lőrinc, Pandora, Bp. 1926.

8 *Antológia Ady Endre verseiből*, összeáll. Szabó Lőrinc, Athenaeum, Bp. 1927; *A Sion-hegy alatt. Ady Endre istenes versei*, összeáll. bevez., Szabó Lőrinc, Athenaeum, Bp. (é. n.).

9 *A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: a Pandora* című tanulmányomban részletesen kifejtettem.

a daljáték egy változataként máig élő darabban létezik és él tovább. Ha filmet kell újítani, ott lesz leszármazottja, a ma is népszerű krimi (sőt már krimisorozat), ha színházat kell újítani, felbukkan mindig a londoni Soho, Bicska Maxival és Tigris Brownnal, diadalmenetté tette azóta is színpadi folytatását, a musicalt.

És ugyanebben a moziban, ahol már csak „a mozireklám hirdeti istennek Apollót”, a cselekvést vesztett honpolgár tehetetlenségéből vagy az életreményét vesztett urak borzongásigényéből megszületik a Kékszakállú-szindróma. Megjelenik filmszerepben, és a nézők sorában a legtisztességesebb polgári életkeretek között élő, legsúlyosabban aberrált bűnelkövető, az újsághírek utóbbi szereplője, a honpolgárok borzongatója.

Szabó Lőrinc is éli mesterei, íróársai mindennapi kikapcsolódásra szánt idejét a mozikban. De hogy a gyorsírást is ismeri? Ő is, meg még Tóth Árpád is? Későbbi apósa, Az Est-lapok irodalmi rovatának szerkesztője, és a lapkonszern tulajdonosának, Miklós Andornak bizalmi embere, a „titokzatos doktor”, Mikes Lajos fedezi fel. Ezzel állást szerez, létbiztonságot két költőnek, Tóth Árpádnak és Szabó Lőrincnek. Telefonon érkezett híreket kell lejegyezniök. Ha nem mennek a moziba, munkahelyükön ömlenek rájuk a kriminalizálódott hírek. Szabó Lőrinc utóbb címszerkesztő lesz. Ütős riportcímekeket kell rögtönöznie többek között a bűnténytörténeteknek, majd olvasószerkesztőként stilizálja magukat a megírt, krimibe illő történeteket. A mozijeleneteket a valóság kriminológiája kerekíti egészé a számára. És most már, ha munkahelyét nem akarja elveszíteni, maga is alakítja, szerkeszti ezeket a rémisztő-borzongató történeteket. Ki tudja melyiket éppen ő. Hiába keressük Szabó Lőrinc névtelen munkavégzésének termékeit Az Est-lapokat lapozva, sőt ma már az interneten is pergethetve.

De kifog rajtunk. Versformátumot teremt ebből a maga számára. Idézzek csak egyetlen, de klasszikus eredményt teremtő történetet. Még nem saját művét, és nem verset. De már klasszikussá váltat! A fiatal egyetemista naponta találkozik a meglelt korú prózaíróval, éppen a Centrálban, elbeszélgetnek, hasonló református kollégium növendékei voltak mindketten. Az ifjú naponta tanítja otthonukban németre a mester leányait. És közben „mesélgettem debreceni diákkori emlékeimből”. Például a kollégium jelzőharangjáról a ballagások alkalmával. Idősebb társa leírja a történetet. És szó szerint átveszi az egyik legjobb magyar – sajnos sokszor csak ifjúságnak tartott – regénybe. Melynek alapszerkezete éppen egy kriminalizált történet. Ilyet szokott „vidéki szerkesztőnk” küldeni. Csakhogy ezúttal Móricz Zsigmond és Szabó Lőrinc beszélgetéseibe hallgattunk bele, és figyelhettük meg, miként tanulmányozza a kezdő költő egy mester módszerét, mert „érdekelt a munkamódszere”.¹⁰ Aztán hazamenve a Centrálból, fütetlen albérleti cellájában *Kisnaplójába* és leveibe beleírja, megörökíti mindezt.

▼

¹⁰ „Mikor a *Légy jó mindhalálígon* dolgozott, én is közöltem vele néhány apróságot a debreceni diákszokásokból. Érdekelt a munkamódszere. Elmeséltem, az érettségiző diákok az utolsó tízpercben hogyan szokták borral, csemegével földiszíteni,

Aztán hasonló szellemben saját verset is elgondol. Melyben megszületett a kétségbeesett világranézés, mint ami a filmekből kisugárzott, és keresett magának a költőnek készülő fiatalember egy átmeneti formát, amelybe belebújva borzongani és rémtörténeteket lehetett átélnie. Egyszerre beteljesítve maga számára a kriminalizált történet bizonytalan horizontú játékát, és verset alakíthatott belőle elkeseredése átélésére.

Amikor „hirtelen nagyon megcsömörlött azoktól az impresszionista-parnaszista kísérletektől, amelyekkel Babits Mihályt felkerestem, amelyekkel a barátságát megszereztem”. Talán éppen az első kísérleti új versét alkotta meg ezzel. Előbb még csak képletét a káoszvilágot átérző versnek (mint a nagy kortárs fizikusok éppen ebben az időben a világot átfogó rend megismerésének). Belerejtve kamasz indulatait is, megalkotta a mondatzövés, a szavak megválogatásának, az elátkozottságnak és a gyönyörnek az első önálló, sajátos modelljét – a materiális létben magát megfészkelő kriminalizálódást.

A hasmetsző

Mint emlékezetes, a háromszoros gyilkosság miatt letartóztatott Johann Heinrich Kluge orvostanhallgatót tavaly decemberben a drezdai főtörvényszék orvos szakértőinek véleménye alapján átszállították a drezdai állami elmeegógyintézetbe. Kluget tegnap új örvényes roham fogta el, amely után eszméletét veszítette és éjjel 11 órakor meghalt.

(Hamburger Mittagszeitung)

Nagyvágó? Csakugyan? s fiatal még?... Hát, – gratulálok.
Ezt igazán nem vártam... Szóval: vér, ugye? és pénz?
Prágai sonkák és jóízű szalámirudak közt
Pompás élni...
De, mondja, minek neki ily gyönyörű szép
És ábrándos nő feleségnek? –
Unatkozik, az szent.
Annál jobb...
A szalámi: minek neki ily gyönyörű nő?
Várjon csak –
Mit fél? Azért hogy így, este, az uccán

▼
telekötözni a kapus órajelző kis harangját. – Írd csak le, amit mondtál, – szólt rám. A tíz–tizenöt soros jegyzetet azonmód beleillesztette a regényébe.” (*Magyar Csillag*, 1942/II. kötet, 189–194.)

ismerkedtünk meg, lehetünk még... – Kis csacsikám, hogy
reszketsz! Semmi, ne félj!... A karod! Jobb összesimulva
menni... sötét van... Jöjj, kanyarodjunk át a körutra!
Jó a szalámi, igaz, telik is bundára belőle,
én meg csak... ki vagyok? – Nem is tudod...
add a kezeckéd,
kesztyű nélkül! – A vér hogy lüktet-nyargal eremben!
Lüktet... lüktet... a vér... Mondd, friss és édes a véred?
Látni szeretném és csókolni... De megtanulod még
tőlem, hogy mi a jó!... Ne neved! Oly véres a szád, mint-
hogya...
De jó lesz majd a szobádban! ketten! egészen
elrejtőzve! veled!
– Nézd, hogy dideregnek a népek
és mily hangosakat pattintgat a gesztenye-néni
kályhájában a tűz... Tudod, én is imádom a lángot!
Óh, hogy imádom! a lángot! a hust! s mindent, ami forró!
Forró és éget! – Csupa láng vagy, mondd, te is? – Otthon,
nálad majd leülünk – (elküldöd a lányt) – a haragvó
kályha elé... leszedelem, leszakitom rólad az inget
és vörösen táncolsz a vöröslő fényben előttem!
Láng! – és vér! – és hus! – Szeretek mindent, ami forró,
forró és éget... Forró leszel, az leszel, és úgy
omlok rád, mint máglya tűzére az áldozat... El kell
égni ma éjszaka!...
Juj, de hideg van! Messze megyünk még?
Mindegy. –
Nézd, ez a sok-sok ház, emelet, ez a tornyos
rengeteg: éjszaka mily szeretőket, mennyi szerelmet
rejt el a kíváncsi szem elől! Óh, mennyi szerelmet
s mily szeretőket! –
Fuj! Szeretők azok? Azt hiszed?... Egy sincs
köztük olyan, mint én! –
Szeretők?
Nem. Prágai sonkák
s téli szalámi-rudak. Hivatalnokok. A szerelemnek
Törvényes hivatalnokai. Férfj és feleség. Csak
emberek. Én állat vagyok. A szerelemben az állat
élvez csak igazán...
No, ne félj, nem bántlak... A véred...

véred... a vé-recs-kéd – szürcsölni... Meleg bora bennem
lüktet majd...

Mit félsz? Nem úgy értettem. Csak a csókok
kivánom, hiszen itt e sok alvó házban is éget
forrón éget e csók! – Tessék? – Nem. Semmi. Magamban
morfondiroztam... Tudod, és... arról, hogy a férjek,
a papucsos férjek hogy forgatják meleg ágyuk
mélyén potrohukat, ha becses nejük... Egyszer egy őrült,
ronda zsidónővel voltam,... az is... azt is...

Ugyan már,
mit féltékenykedsz?! – Meghalt.

Csak téged imádlak,
téged imádlak. Ilyen ragyogó, friss, tizhetes asszonyt
még sose láttam... ilyen szép és üde, almahusu nő...
Jöjj ide, bujj hozzám! Ne remegj. Karimás kalapod hajtsd
jól a szemedbe. Nem ismerhet föl senki. Sötét van.
Jöjj, ne remegj! –

Az a nagyvágó most prágai sonkát
árul. – Nem jön elő, hiszen este is üzleteket köt. –
Bu! bu! buta király! A szalámi-király! – Gyönyörű szép
nő kell néki... Minek? – Feleség... Nekem a szerető kell!
A szerető! meg a vér! Végigszopogatni az ujjad,
mind! – élő, puha cukrot!... igen, szerető! – Az öledbe
fürödöm s úgy csiklandozlak, a bőröd alatt is,
hogy szétpattan ered, hernyó-ered édes edénye!
Megcsiklandozlak s te kacagsz, hogy csurran a véred –
És borzalmasakat... Kacagás! – Jaj, könnyed is úgy ég,
Ugy ég, mint a korall!... Fetrengeni fogsz, te piros száj,
te gyönyörű puha test, te rugalmas bűn, sima állat!
Jöjj! gyorsan! fussunk, hozzád, – hozzá...

A szalámi-
gyároshoz, aki most pénzt számlálja a boltban
és – hajlong – a gazember! – Képzelem, a keze mily rut
és véres... vé-res... Mért véres?... Nincs soha gondja,
harminc embere dolgozik, ő pedig őrzi a pénzt.
Ur! Elegáns! A szalámi-király! A szalámi-szamár! –
Mit?

Vége az utnak? – Igen?... Surranj föl gyorsan a lépcsőn...
Menj csak előre... siess!... a cselédet küldd a pokolba!
Villany, szőnyegek és puha ágy!

Sose voltam ily éhes,
éhes – rád!... Kicsikém, hogy hívnak? – Sárrika? Sári?
Sárrika, kis szentem... Mily jó meleg a nyakad! és mily
kigyósan gyűrűs a karod!... Simogass... A szalámi-
gyáros, a prágai sonka: minek neki ily gyönyörű nő?!
Este kilenckor... Mért nincs itthon! – Mondd, soha senki
nem volt még nálad? Ne hazudj! – Jó. Elhiszem. Én is
csak téged...
Mit félsz? Szőrös testét simogatni
és háját: jobb volt? –
Ugye, nem? Jöjj gyorsan... A kapcsok...
Mennyi fölösleges!... Ez?... Melltartó? – Dobd a fenébe!
Kis mellem, gyönyörű kis mellem, szép picicimbó!
Nézd, hogy megmerevül... ideges vagyok. – Ej, ne bolondozz,
Hagyd a ruhát – nem várhatok... Igy! –
Csókolj! –
Te! Te! –
Édes,
jó, puha forróság, simaság, selyem és eleven tűz!
Tűz és bársony a bőröd! –
A fal! Hogy táncol az árnyék
selyme... zizeg... vörösen... vörösen... Te zizegysz, vagy az árnyék?
Jaj, beleszédülök! – Őzike vagy... Félsz, őzike, tőlem?
Őzike, ő-zi-ke, ő... A vadász: megfogtalak! Élve!
Élve! Enyém vagy, enyém! – Sima nyak, habzó selyem... Ujjam
ott bujkál, ahol a... a szalámi szokott... aki vérből
és pénzből bundát vehet! – Őzike, azt se tudod még,
azt se tudod, ki vagyok... Minek is! – Vérből, csupa vérből –
Ott bujkál... ujjam... Ne szorítsalak, őzike? Mért ne?
Mit sirsz! –
Szép, sima nyak... Hogy mélyed az ujjam alatt és
hogyan süpped! – Most! – Most! –
Jajgatsz? Kiabálsz? –
Ugye, mondtam:
megcsiklandozlak s te kacagsz! – és könnyed is úgy ég,
úgy ég, mint a korall... Ugye mondtam: édes edénye
édes edénye a vérednek szét pattan – a véred!
Látni szeretném és csókolni –
Bolond, ne hörögj így!
Most – mingyárt – jó lesz – Ne hörögj! – Várj! –

Vége... Korán volt.
 Ne haragudj, édes... Már ugyse haragszol... –
 A kést! – Nincs
 nálam...
 A konyha... Szalámi! Hol áll a szalámiszelő kés?!
 Jő, – mingyárt, – mingyárt, – Még nem haltál meg egészen.
 Várj...
 Igy...
 Most! – – – Vér! – vér – Meghalni! Szeretni halálig!
 Csurran... csurran a... vér... Óh, Istenem! – Édes a véred,
 édes, józú – Nyelvem megrészegül... Édes
 Sárika – kis-szen-tem... A hasad szép szőke szakállát,
 szép puha bőrödöt, és melegét... melegét a husodnak, –
 óh, köszönöm! – Szen-tem... Haragudni...
 Ha kell, haragudjon
 ő, a szalámi... –
 vörös csikoktól fénylik a mellem...
 Hogy tapad! – Igy... letörülni... a melltartóba...
 Siessünk!
 Mingyárt jön a király, a szalámi-király! – Soha többé
 nem simogat végig mancsával s hája pocakját
 nem forgatja fölötted... A mancsa... az is tapad... Ő is
 véres! – Véres... a kéz... meg a pénz... meg a prágai sonka.
 Disznóktól véres... Hazajön most. – Azt hiszi: várod.
 Azt hiszi! És nem tudja, hogy ily gyönyörű fiatal nő
 kár volt néki... Bejön. – Nem tudja... Minek neki több pénz?
 És disznó! – Maqa is disznó... Disznó a gazember!
 Menjünk... Már féltiz...
 Hova?
 Mindegy! Gyorsan el innen!
 Messze! A semmibe! El! –
 Jön a férj, az igazi állat,
 akinek ily feleség... pénzért... –
 Most szökni... Aludni
 elrejtőzve – –
 De nagyszerű lesz, ha reggel az ujság
 – hurrá! – ujjnyi betűkkel bömböli: „Szörnyű merénylet
 áldozatául esett X nagyvágó felesége!” – – – –¹¹

▼
 11 *Összes versei I–II.* (2003) II. k. 376–380.

Majd belehelyezte a bírákat ebbe a rémtörténetes keretbe, akiket mint köztörvényeseket pusztítottak utóbb, hivatalosan is, szembesítve a szentekkel és áldozatokkal, akikből ugyanolyan elátkozott bírák lettek, mint voltak korábban megsemmisített, másokat megsemmisítő bíráik. Ekként jelentkeztek a versbe a magukat emberbőrbe bújtató vadállatok. Gyilkosok és gyilkosok gyilkosai. A történelem egymást gyorsan váltó kriminalizálódó és kriminalizált szereplői. Aki kíváncsi mindennek a költő szeme előtt lezajlott történelmére, olvassa el a már idézett *Kisnaplót*. Joggal vonatkoztatja a szerző a mester dicséretét a kétségbeesés következményeként: „és nyilvánvaló, hogy Babits dicséretében elsősorban a saját félelmei szólaltak meg”. Hiszen pontosan írja le emlékét a költő: „Könyvtárszobájában, a díványán fekvé olvasta végig; utána remegni kezdett.”

Amióta először olvastam, bennem billegett tovább Babits félelemből fakadó ítélete: „ennél nagyobb verset Vörösmarty óta nem írtak”. Vajon igaz lehet? Hiszen éppen ezzel a két verssel, és néhány, ma már az *Összes verseiben* szereplő darabbal (*Szintézis egy perccel elalvás előtt, Karambol, Dal, Lucifer, Vízió, A fegyenc, Mese, és hogyan is keletkezik egy vers?; Alföld, nyár és dél: vonaton* – 1920. június 10.) változott át a magyar verstörténetben a kanonizált eszmény. A klasszikus modernség személyiségének szereplehetőségét ekkor váltotta fel a szerepvesztés horizontja. Ekkor telítődik a „boldog békeidők” előérzete az elkövetkező történelmi valósággal. A szereplő ember személyiségképletét ezzel váltja fel a személyiségvesztés materializációja. A kiszolgáltatottság érzését és a reménytelenséget az eszmepusztító *Kalibán*, és a történelemmegszakasztó „világ kapitányai” teremtette káosz alakítja verssé. Ellenében a félelem kimondatja: „de mégse”! A félelem, amely beleépül a szavakba, a szövegbe, és ezáltal kriminalizálja magát a verset. Így szerkesztődik meg a vers magáról a történelemről.

Áradás, áradás!

Barbárok vagyunk; barbárok! Gyilkosok, gyűjtogatók! Nem egy elpuhult kultúra gyermekei – barbárok, de büszkék!

És erősek! – : amikor mennydörgő harsonáinkkal bejárjuk az uccákat, szabályosan-egyforma lépteink döngésére lélekzetüket visszafojtva lapulnak meg a házak!

Ma még puskacsövekben alszanak golyóink, de lobogónkat a szél veri, acélsisakjaink félelmesek és meztelen szuronyaink vérre éhesen ágaskodnak;

ásó, fegyver, ércgolyók, tölténytáska, bornyú, kéziqránát és minden egyéb, ami csak szükséges egy modern gyalogos felszereléséhez, – lásd: ez vagyunk: csupa vas!, csupa harc!, csupa rombolás és bosszú!

Szövetségeseink a vasutak, teherautók és a repülőgépek;

zárt alakzataink fáradhatatlanul kígyóznak előre az országotakon;

nagyszabású manővereket tartunk, télen-nyáron, esőben-hóban egyaránt bírjuk a menetelést,
földalatti páncélfedezékben álljuk az ellenséges pergőtűz pokoli őrjöngését,
vagy áthatolhatatlan drótsövény mögül küldjük az éjszakába fülsiketítő sortüzeinket
és szemrebbenés nélkül lépünk át a szétronsolt hullák felett.
Mert barbárok vagyunk és erősek, életünk vaskényszer: parancs és engedelmség; gyűlöljük az individuumot és kiöltük magunkból az embert,
hogy tökéletesen beleilleszkedhessünk az óriás Gépezetbe, melynek ezer kereke és fogaskereke csikorogva roppantja össze a határokat.
Barbárok vagyunk, ellenségei a kultúrának, a költőknek, barbárok, de miénk: az Erő, és ami még több: az Erőszak, és velük az Igazság is,
gondolkozásunk teljesen prózai és praktikus, nincsenek szobraink, képeink, könyveink, főlölegesnek tartjuk a művészeteket: művészetünk a legtökéletesebb technikai felfegyverzés;
mert barbárok vagyunk, durvák és hatalmasok, nem ismerünk kényelmet, könyörületességet, testvért, nem tudunk meghatódni és nincs bennünk semmi romantika.
és egyszerűen agyonlőjük, aki mást mond!

1920. május 4.

A magyar lírában ezt ekkor, ezekben a versekben fedezi fel és mondja ki elsőként Szabó Lőrinc. Amire ő maga is csak egyetlen szóval tud válaszolni dermedten: „rettenetes”. Ehhez be kellett teljesítenie a történelemnek önmaga pusztító hatalmát, és az embernek telítődnie kellett a rettegéssel és szerepvesztésével. Ezra Pound *Mauberry*-je, Stefan George háborús versei és Yeats, az ír pilótát gyászoló verse mellé társul az induló magyar költő kriminalizálódó versalakzatot teremtő, sajátosan ironikus formáltságú, a külvilág eseményeit egyszerre végrehajtó és a lázadó cselekvésbe belerokkanó világlátomása. Melyet végül döbbszavakból és plakátszövegeket visszhangozó montázselemekből építő szövegekből ítéletté formáló verssé fogalmazott szövegben hirdeti ki a költő, és közben ironikusan tudatosítja önmagával. A narrációt cselekvő és annak végrehajtásába belerokkanó embert mutatja fel: a pusztítót önmagában szembesíti a pusztulást elszenvedő ronccsal. Az értékét vesztő emberi világban. Amely vers későbbi – újabb összeomlásra készülő, az 1943-as évben átdolgozott, aktualitását továbbra is őrző – változatában címmel kiírja: *Klió*. Miként majd ifjabb költőtársa, barátja *Ars poeticájával* egy időben a versei rendjét üldöző és védő barátok küzdelméről mesél majd – a „fasiszta kommu-

nizmus”-ról. Melyről érzi előre az ítéletet: „Alkonyúl.” Szabó Lőrinc verse úgy kimondott ítélet, hogy az maga mindjárt egy bemutatott és végrehajtott kivégzés is („sortűz”, amely célkeresztjében „szívünk” áll – ezért is eredendő verscíme: *Szétlőtték a páncélvonalat*).

Mint sortűz repült az ucca reggel, –
páncélvonal a szívünk! ugató
kürtök folyamai vittek! – S jaj,
már este van.
Meghaltak a hajnali istenek,
vér, élet, igazság! – A francia forradalom
csufosan megbukott; minden betörőt
bevitték a rendőrségre; a népjóléti miniszter
másnak ad lakást; az atyák
pájsze megbékült az uj borbélylegényekkel,
és minden oly tündéri és oly csodás,
színházban rotyog a szórakozás,
örül a gazdag, örül a szegény,
egy rongy van, egy rongy van a szive helyén,
cini-cini, telik a pénzből –:
kétségtelenül jólét fakad
a kapitalista termelésből!

Mint sortűz repült ez az ucca reggel,
s jaj, este van!
Szétlőtték a páncélvonalat és már
csak a mozi reklám hirdeti istennek Apollót!

A futurizmus cselekvéssége, és csődje egyszerre, önmagába visszaharapása. Miként minden kísértő erő ősi metaforája. A klasszikus modern „kelgyó is önmagába harap”. Leírható mindez, mint – filológiailag kinyomozható – bármilyen esemény személyes következménye. Mára: valójában többé válik ennél – a történelem summázata.

Amint a maga teljes szövegével idézett három verset, mint a modernség horizontját a történelem summázataként verssé fogalmazza a költő, magára veszi, mint saját szenvedését. És látja, érezteti versei történetét mesélve – az ötvenes évek kommunista diktatúrája idején – a *Vers és valóság*ban: minden egyes emberre vonatkoztatva is rettenetes ez a közeg, mindenki egyénileg, saját sorsával él benne ebben az állapotban. Elfogadottá vált? Inkább kérdőjelezhetővé! Érdemes tehát a versbe beleemelni. Ars poeticát alakítani köré. Mit is mesél évtizedek múlva a

titokzatos Íródeákjának erről a költő? Visszabontja róla a verset, egyszerűen csak felsorolja valóságos alkotóelemeit: „Futurista vers, a kommün emlékével kezdődik; benne van minden megújult antiburzsu j dühöm. A harc a lakásszerzésért: saját élményre céloz. »Szinházban rotyog a szórakozás«: valami (1925-ben sikeres Eisemann) sanzonsor epés paródiája. »Jólét fakad a kapitalista termelésből«: keserű gúny a kommün alatti közismert plakát felírására: »Szocialista termelésből fakad a jólét.«¹² Ennyi, amire visszaemlékezik. Kollégám pedig a versben figyelmre méltó szövegtechnikai jellegzetességekre figyelmeztet.¹³ Ez van, ebben kell élni. Ebből alakít akkor sikeres verset. Ezáltal válik nemzedéke ekkor legkiemelkedőbb személyiségévé. De ez még rettenetesebb.

„velem utazik, láthatatlanul, meggyilkolt gyilkosom”

Ez rendeltetett a kortársak számára. Hordozzák, akár akarják, akár nem. Ez lett az abba a korba született ember aurája. A vers ennek viselését gondolja át. Ezzel ráta-lált a pályakezdő Szabó Lőrinc verse számára is legelviselhetlenebb felismerésére.

Mert mi történik, ha valahogy kiszabadul környezetéből? Mint aurát hordozza magán-magában, bárhol akarna felszabadultan élni. Nemcsak maga körül. A költő ars poeticus öntájékozódásában a teljes bizonytalanságot jelenti be: egyfajta boldog boldogtalanságot és az életnek krimibe illő menetét – ugyanakkor ebből az extremitással formálódó világból való kiválás igényének állandóan tudatosított kényszerítő erejét és belső reménykedését erőlteti programjává. Komolyan veszi, utóbb visszatekintve elfogadhatatlannak minősíti. Mégis ezzel alapozza, készíti elő a későbbi, költészetét maradandóvá emelő ars poeticát.

A *sátán műremekei* kötetet közvetlenül követő pillanat szülötteként formálja meg az egyébként kötetbe soha általa be nem emelt tátrai versét, mely a legpontosabb szakítást rögzíti a megelőző négy kötet, a *Föld, erdő, isten, Kalibán, Fény, fény, fény* és *A sátán műremekei* kamaszvilágától. Formáltsága még vissza is utalhatná *A sátán műremekei* dalolósabb versei közé, ugyanakkor ebben a versben már benne visszhangzik az a kriminalisztikai jelenetezés, amely elvezet a Jeszenyin halálát átgondoló, csak gyorsírásban rögzített verskísérleteken a *Té meg a világ* versalkatát megjelenítő versekig. Társulnak hozzá az újraközlés nélküli tátrai teletelésre-lapszerkesztésre, a *Pandora* megindítására készülők versek-riportok. Az új feladatot felvállaló, éppen a kriminalizáltságot felújító versszemlélet megjelenítései. Közülük a

¹² Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 40.

¹³ Kulcsár-Szabó Zoltán, *A hang retorikája Szabó Lőrinc korai költészetében* = Uő. *Tükörszínhátek a gyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010, 20.

*Duruzsolj, tátrai villamos*¹⁴ című az, amelyik az életmódváltásra készülés vélt öröme-
ben felújítja a bűnbenfogantság, a klasszikus modernség egész emberre méretezett
szabadságaurájától való tudatos elválás tettenérését.

Duruzsolj csak, tátrai villamos,
duruzsolj s vidd sárga-fehér
fényburádat a gyönyörű
éjszaka csöndjében, szaladj
kanyarogva, fölfelé, havas
faluk s fenyőerdők
között, csavargó
kis sárga fény, föl a hegy
derekára-nyakára, duruzsolj
jó meleg éneket a jó meleg
bágyadásban, fejed fölött
lengesd meg a kanyarodók
nagy körsikolyát, a sínek
rohamriadóját:
duruzsolj, tátrai villamos,
szaladj és zsongd tele altató
énekeddel fájó fejemet,
mert a szomorúság
országából indultam én
ma reggel, és
most látom csak, hogy minden, amit
el akartam hagyni, velem
jött s itt van, becsomagolva nehéz
bőröndökbe, itt van, velem:
itt vagyok én,
ő, a másik, az a
másik, a másik, a mindig
szomorú koldus, akit
tegnap leszúrtam, itt van, velem,
a halott, én, áldozatom,
aki elől
menekültem és akit
nem mertem elásni, Dunába
dobni: velem az a másik,

▼

14 Szabó Lőrinc, *Duruzsolj, tátrai villamos*, *Pesti Napló*, 1927. április 3. = Uő, *Összes versei I–II.* (2003), II. kötet, 618–620.

itt van, földarabolva, nehéz
bőröndbe zárva, velem
utazik, láthatatlanul,
meggyilkolt gyilkosom – óh
duruzsolj, tátrai villamos,
duruzsolj és vidd sárga-fehér
fényburádat a havas faluk
s fenyőerdők között, rohanj
föl, föl, rohanj,
sikoltó villamos-szék, rohanj
tovább-tovább a kanyarok
lengő sikolyában, föl a tél
ormaira, és az utolsó
tetők és állomás után
dobd le magadat, kivilágított
üvegsír, s dobj ki magaddal
az életből, valahova,
akárhova, boldog
halálba, hóba, feledésbe!

A magány kiválásának pillanata, a személyiség széthullásának tudomásulvétele – ugyanakkor egy olyan kriminalizált abszurd világ szöttezésének a megfogalmazását sűríti a szövegbe, amely éppen a létezés történetiségének megszüntetésével jajkiált, de egyben egyfajta nem-remélt-mégis-remélt megváltás felé tekint. (Miként majd mindez elvezet és összegeződik egy végső oximoronban József Attila utolsó teljes versében: „Lágyan ülnek ki a boldog / halmokon a hullaföltök” – itt szerveződik első alkalommal szöveget építő erővel.) Csakhogy ezeknek a nem is publikált, vagy csak napilapban közölt verseknek a szövegformálására még mindeddig senki sem figyelt fel. (Bárha az oximoronok és a paradoxonok ellentételező erejének szuggesztíójáról utóbb Szabó Lőrinc kései éveinek jó barátja, az esztéta Baránszky-Jób László tanulmányaiban olvashatunk. Meghatározó jelentőségüket a költő beszédmódjában hangsúlyozza a kései kötet, *A huszonhatodik év* halottsirató jóvátételt adni akaró, a létezés ellentmondásosságát felmutató és átrendezni szándékoló költői világának megépítésében. Majd pedig a 2004-es, amszterdami Mikes Tanulmányi Napokon elhangzott Szabó Lőrinc-előadásom után a Párizsban élő stilizta, Karátson Endre is éppen erre a gondolatmenetre utalva hangsúlyozta ezeknek a poétikai formációknak a Szabó Lőrinc-i versuniverzum kiteljesedését szervező jelentőségét. Figyelembevételük szükségességét a költő szövegeinek értelmezésében.) Mindez nemcsak a kései versek esetében érvényesül, hanem már 1927-ben is tömörítő és kérdésfeltevő helyzetben jelentkezik. És mintha éppen erre

a kriminalizált elemeket is magába sűrítő versre válaszolna vissza, hasonlóképpen a szétszakadt személyiség összeforrasztásának igényét fogalmazza: egyszerre a személyiséglátomásnak a *Te meg a világban* tökéletessé alakuló poétikáját (hangsúlyosan visszatérve majd *Az Egy álmainak* Goethére visszakérdező, a Werthert idéző motívumaira), a létezésre csodálkozás végtelen lehetőségének oximoronját. Amelyhez majd József Attila is kapcsolódhat szövegformálását a Szabó Lőrincével összevetve. Összeszövődik mindez éppen ebben, a tátrai versben az emberrel, mintha az ősbűn megjelenítője lenne.

Az 1926-ot követő időszak bárha tematikájában kikövetkeztethetőnek mutatja önmagát, a költő ars poeticus öntájékozódásában mégis a teljes bizonytalanságot jelenti be: egyfajta boldog boldogtalanságot és az életnek krimibe illő menetét – ugyanakkor ebből az extremitással formálódó világból való kiválás igényének állandóan tudatosított kényszerítő erejét és belső reménykedését fogalmazza programjává. A *Sátán*-kötetet közvetlenül követő pillanat szülötteként – minden összefoglalás-jellege ellenére – a legpontosabb szakítási pillanatot rögzíti a megelőző négy kötet világától. Valójában éppen a váltás kriminalizáltságának megjelenítése. A Pandora szelencéjében ébredés tanulságával súlyosodva az elkeseredés mélypontjáról tekint fel kora nemzeti jelentőségű jeleneteire, mint Európa meghatározó kísérletező korszakával összhangba kerülő kísérletekre. A *Vezér* című látomása éppen a világ átalakíthatóságának veszendőségét vezeti fel. 1945-ös *Naplójában* és *Védőbeszédeiben* nem véletlenül egyszerre említi modellként a történelem mindig bukásra váltott „kapitányait”, és saját, személyes életreményre lobbánásainak reményét. Úgy, hogy a vers szövegében benne él Julius Caesar véres merényeltsége, és önmaga elvérzett lapszerkesztői ambíciója. Hiszen a *Vezér*ben már hozza az ítéletet, amely minden változást változtathatatlanságra kényszerít.

A *Vezért* minden magyarázója valamilyen remény várományosaként láttatta. Én éppen hogy a bukás (fontos: bármilyen előjelű bukás!) kezdeményezését látom általa ebben a versburokban elsiratottnak. Melyről ugyanekkor kimondja: „De hisz ez még rettenetesebb”. Nem azért, mert a jövő csak akként hozhat változást, hogy egy „rend” csak személyek változását biztosíthatja ideig-óráig, de mert a rá visszaszóló, *A Párt válaszol* című versben éppen a bosszú felhorgadását féli, mielőtt az a valóságban életre kelhetett volna. Megmutathatta volna jelenbeli alakzatát. Szabó Lőrinc éppen a *Vezér*-verset számonkérő igazolása idején jól ismerte a fiatal finn újságíró, Kangas Helena jóvoltából éppen a látszólag sikeres finn példát.¹⁵ Mannerheim, bár kimentette népe függetlenségét nemegyszer, sőt a nagyhatalmi alkuk után véglegesen is, mégis a maga bölcsességét követve elnöksége lejártá után sürgősen elhagyta a személyét ünneplő hazáját, és Svájcba települt át, félve, hogy tisztsége lejártakor, már nem elnökként, minden sikere ellenére bármikor kiada-

▼

15 Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc finn fordításai, ItK, 1997. 1–2/79–97.* = Uő, *Szabó Lőrinc „pere”, 166–212.*

tásától kellene megalázottként rettegnie. Éppen a költő emberi merészsége nyilvánult meg, hogy a versnek az Összes verseibe emelésével – még 1943-ban is – vállalta a nagyobb veszélyt, a „világ kapitányai” bukásának megjósolása által.

Vezér

Irtó: Szabó Lőrinc

Csak két kezem van s ezer kellene,
 vagy több is, nem tudom, és így tovább,
 ezer szem és szája és szív, millió,
 hogy megteremtsem, amit akarok.
 Két kezem van és csak egy életem. — 5
 Lesz millió, hogy egy buta revolver
 ki ne irtson! Lesz millió, aki
 részleteimet kapja-őrzi. — testem
 minden sejtje s minden gondolatom
 külön embert jelent. Pénz és eredmény 10
 sok kell, hogy nem érek rá magam
 végezni, megszerezni. — elveszek
 mindenkitől valamit, hiszen értük
 jöttem ide és értelmem csak így van,
 így vagyok én a nép és így, ami 15
 áldozat esik, nem volt céltalan.
 A cél: én vagyok, a cél: én magam
 és valami, amit magam sem értek,
 mert így használ föl engem is, miként
 én a többit, de amíg ösztönöm 20
 és a szerencse meg nem csal, e cél is
 előre birtokom. Mondják, kegyetlen
 s önző vagyok. — mellékes, Mit akar
 itt a jámbor, a jónak és a rossznak
 médikátorá? Itt csak annyi ér 25
 minden, amennyi ereje van: az
 erkölcs és az isten és mind a többi,
 a tudomány, művészet és a nők,
 e hasznok s ornámensek, ugyanolyan 30
 eszközeim, mint a bűn és a terror,
 amit különben néha eltakarni,
 néha fölfedni célszerű. Csúszán
 az igazság méltó ellenfelem
 s leguvertársam: testetlen ideája 35
 leguözve is rámkényszeríti vancél
 felszavát és bírói köntösét.
 Most elbúcsúzom magamtól. Mi lesz,
 nem tudja senki. En sejttem, Amit
 megindítottam, most az az egyetlen
 lehetőség, egyetlen helyes út, 40
 Csak erőm legyen, legyen önuralmam
 s meglesz a guőzelem: jelen vagyok
 az ország kétszáz városában, én
 indulok meg félmillió szuronyban
 a főváros felé, egy óra múlva 45
 monitoromon eldördül az ágyú,
 én megszűnök s testem épületében
 megmozdul egy világ névezete.

Amikor véglegesített változatát az eredeti dátum feltüntetésével az 1938-as *Harc az ünnepért* kötetében is, több átdolgozott versével együtt megjelentette, sőt ugyanekkor az államfő, majd a kormányfő találkozásairól tudósító berlini újságírói riportútjai során mindkétszer megírta „magán programjaként” látogatását a Wannsee hídjánál, ahol – történelmi előrelátással – elmesélhette a pisztolylövést, amely kettős öngyilkosságba hajtotta a nagy germán drámai zsenit, a birodalmi rend tisztelő katonájaként is értelmezett drámaíró Heinrich von Kleistet.

Hitler beszédét meghallgatva újságjának telefonon diktált személyes emlékként azt hangoztatja: „Igaz, hogy nem is a tartalmi értesülés volt a legfőbb célom. (...) A szónokot figyeltem, aki előadást formál meg népe és a világ számára.” És ekként zárja a produkcióról való beszámolását: „Ember és államfő, aki minden porcikájában érzi az üllő vagy kalapács goethei parancsát. Művész, aki a sorssal birkózik, amikor beszél.” A költő jó angyala vagy valami gonoszkodó ironikus hajlam választatja ki magát az idézetet? A neves germanista kollégám, Bernáth Árpád figyelmeztetett: Goethénél egy készülő vígopera versbetétjéből származik, melynek főhőse, a Groß-Kophta parancsáról van szó, akinek modellje Giuseppe Belsamo, azaz „Graf Cagliostro”, az olasz szélhámos, botrányhős, intrikus, Mefisztó-előképe – egy Cipolla-szerű alak. A Goethe-szöveg, magyarul, Vas István fordításában ekként hangzik:

A nagy-kofta másik dala

Élj okosan, élj, ne álmodj,
jó, ha ezt korán megérted,
íme, itt egy jó tanács:
ing a nagy szerencse-mérleg,
nincsen nyugtonmaradás,
föl kell szállnod vagy leszállnod,
nyerned kell és úrrá válnod,
vagy szolgálni, hogyha vesztesz,
döntened kell – győzz vagy reszkess,
üllő légy vagy kalapács.

Miért érdeklí a „Vezér”? Mert fél tőle, mindegyik megjelenési formájában. Felfedezése első megfogalmazását, keményen kimondott veszélyérzését önmagára visszahullóan vállalja. Először a Pesti Naplóban, 1928. szeptember 16-án a 35. oldalon jelent meg. Ott, ahová majd a Hitler-látogatás riportjait telefonon bediktálja utóbb Berlinből. Ugyanaz az ember, ugyanabban a zsidó tulajdonú lapban, a szöveg kriminalizálásának mindenoldalú körbejárását egymással vitában álló szöveggé összefonva.

A kriminalizálódó káosz részeként formálódott verssé, de a Te meg a világ kötetbe szerkesztve, a Mindenségben széttekintve találja meg a helyét valójában, az 1931. március 29-én, a Pesti Naplóban megjelent A párt válaszol című versben válaszolja meg. És ezen, a személyiséggel szembeforduló horizonton marad a Vezér pályája folytatásában is:

A párt válaszol

Irta: Szabó Lőrinc

Ember, hogy ne légy csupaszon,
erőidre és terveidre
láthatatlan páncélt terítve
valaha még védelmet adtak
neked is nem-sejtett hatalmak,
a hiúság és a haszon.

Most mégis itt vagy csupaszon.
A hiúság, améért megölted,
bosszúból öldösi erődöt,
s mert haszna nincs semmi igaznak,
ami maradt lelkedben, az csak
a mozdulatlan szánalom.

En is így látok, csupaszon,
De tett vagyok! Minden hazugság!
Hadd járják a bolondok útját!
Az a megváltó, aki használ!
Nem mozdulsz? Te nem is akarsz már
segíteni a barmokon?

Hát nem vagy mégse rokonom?
Hisz te kívül vagy a világon!
Nem is nevensz a butaságon!
Nem is lázadsz ellene! — Ember,
most látom csak, hogy idegennel,
az undor és az unalom
magányával vitatkozom!
Ki kellett volna oltanod rég
az életedet, s hogy bírod még,
azért bírod csak bizonyára,
mert tudásod képmutatása
eddig megvédett utadon!

Vigyázz! Készitem ostorom:
mert gyenge vagy a hitre, tette,
mert nem figyelsz az emberekre,
mert érdektelen vagy, beteg vagy,
mert igazság vagy, szörnyeteg vagy,
s számodra nem lesz irgalom!

Figyelmeztetés? Félelem? Mindenképp a változtathatás leblokkolása. A történelem kriminális jelenlétének bemutatása. Csak fül kellett volna hozzá, hogy a káoszra figyelő kétségbeesés utalásaira ismét és ismét felfigyeljenek. Sőt, még a nemzet színházában, kora egyik legnagyobb drámaértelmezőjének, Németh Antalnak fedezete alatt, Shakespeare ártó boszorkányai jósló énekébe-vartyogásába is beleszővi a „vezér” szót – a Macbeth-előadásba. (1939-ben fordítja ugyanis Szabó Lőrinc Shakespeare *Macbeth*-jét a Nemzeti Színház számára, amelyben a mű expozíciójában a boszorkányok szövegében battle („csata”) helyett „vezért” fordít; az ünnepelt színházi bemutató 1939. november 18-án zajlott):

Az, hogy a tánc véget ér
s győz vagy bukik a vezér. (...)
Szép a rút és rút a szép:
sicc mocsokba, ködbe szét!

Hallani hasonló döbbenetet ekkor Európában? T. S. Eliot *Coriolan* című, ekkor készülő drámájának versbetétei és Brecht „nagy, történelmi gengszterparádé”-ja, az Arturo Ui lehetnek társai a Szabó Lőrinc-i döbbenetnek.

Ha évtizedek óta a közértelmezés ellenében, ellenkező értelemmel magyarázom a *Semmiért Egészen* című verset, ma, keletkezési idejét, közvetlen félreértett magyarázatait rég túlélve egyszer már a *Vezér* című verset is változott magyarázattal szembeítem Klióval, a történelem latin istennőjével. Méghozzá egy vers-alakulat *ars poeticus* megalkotottsági sorába illesztve. A kriminalizálódott ifjúkori verseinek folyamatában éppen a „magamba gyűjtött”, a mindenségről vállalt tudás megszenvédésének vállalását írta meg szövegében, és általa éppen a személyes szenvedés és a történelmi akarat szétválását emelte alkotássá a „Költő Agyá”-ban. Mert a szöveg szövése éppen hogy túlvezet bármilyen megváltást váró vágyakozáson, sőt annak éppen káros voltáról gondolkozik el. Mert nem önmagában tekintem az egyensúlyozás eredményeként válaszra váró verset, hanem éppen megválaszolásával együtt fogadom érvényesen a történelemmel való szembesítés és a világ rendjében való elhelyeztettség keresése során. Összeolvasom *A sátán műremekei* kötet záróversével, *A költő éljen a földön* (utóbb *A Költő és a Földiek*) cíművel, amelyet maga is kétes megoldásúként értelmez utólag a *Vers és valóság* visszatekintésében, és mindkettőt megválaszoltatom *A Párt válaszol* című, a személyiség szerepvesztését már a *Té meg a világ* személyiséglátomásába tagolt, önsirató-önmagát védő, kemény állásfoglalásával. A „kommunizmus” korából visszatekintve, éppen egy kommunista mártírral lefolyt figyelmeztető beszélgetésük felemlegetésével:

„Megírásakor egyetlenegy létező és általam ismert pártra sem gondoltam. Csak teljesen konzekvensen megkonstruáltam nézeteim és individualiz-

musom ellentétét. Nem tudom sem ezt a verset, sem kötetbeli társait didaktikus költeményeknek tekinteni. Mindenütt fájdalom vére csurog belőlük. Azt hittem, egy elméleti Pártot írok meg. Versírás, gondolkodás közben jöttem rá a mivoltára, és arra, hogy ez a Párt engemet, a pártatlant és érdektelent kell, hogy szükségképpen szörnyetegnek tekintsen és elítéljen. A Pesti Naplónál egy Bálint György nevű kollégám figyelt fel rá, utána sokat beszélgettünk ennek a képzelt pártnak a statútumairól. Láttam, hogy mennyire megijedt attól, amire én rájöttem, de vonzotta a pikantéria. Kommunista volt, elméleti ember. De minden szélsőséges pártnak, ha megváltás igényével jelentkezik, így kell viselkednie.”¹⁶

És még egy döntő szöveghiányra kell ráfigyelnem a versből. Korábban éppen azt hiányoltam,¹⁷ hogy a Vezér-versből és átiratából hiányzik egy mondat, ami csak a *Materializmus* című ugyanekkori versben jelenik meg: „az anyag öngyilkossága az élet”. Itt nem jut annak kimondásához: „a vezér öngyilkossága az élet”. Ebben a versben ugyanis nem tudja, hogy az akarat és a tett milyen viszonyban lehet az étellel. Az anyagnál érzi az összekötöttséget az étellel, de kapcsolatát tragikus jellegűnek, kriminalizált formátumúnak érzi, ezért is jellemzi az „öngyilkosság” kifejezéssel. A Vezérről utóbb sem tudja, hogy mi az értelme az élethez viszonyítva, nem is gondolkozik el erről utólag sem. Az anyagról beszélve más környezetbe helyezve ismétli továbbra is előző szövegét; de a semlegesebb „jóság és csoda” helyett a bensőségebb, szeretettel teli minősítést fogalmazza mellé: „Anyám az anyag, jóságos csoda.” Újabb mondatát már a vers újabb hangoltsága, a költő által megnevezett spiritualizmus vezeti. Emellett a meghagyott „öngyilkosság” kifejezést egyértelműen áldozattá válásként, önmaga feláldozásaként értelmezteti! A Vezér-szerep pedig a vers alakítása során végig éppen a cél megnevezhetetlenségével, értelmezhetetlenségével billegően van jelen a versben. A *Tücsökzenében* kialakított spirituális személyiséglátomásában majd az életet tanulja ünnepelni. A Vezér-vers még egyik változatában sem vezet efelé. A kriminalizálódó történelem megoldhatatlan látomása maradt csupán. Jelenséggként, történelmi esemény voltában jelent meg Szabó Lőrinc poétikájában. Szerepe nem rendszereződhetett a létezés képletévé, megmaradt egy korai pályaalakulatban szereplehetőségként bemutatott kriminológiai bizonytalanságot hordozó szerep illusztrációjának.

¹⁶ Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 58.

¹⁷ Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*, Szépirodalmi, Bp., 1970, (Útban a belső végtelenhez [1927–1928] című fejezetben) <https://mek.oszk.hu/05200/05231/05231.pdf> (Letöltés: 2021. 03. 25.)

A Te meg a világ poétikai naplója

„Erich Maria Remarque világhírű regényének, a *Nyugaton a helyzet változatlan*nak a folytatása a nagy sikerre való tekintettel nem váratott soká magára. A regény Magyarországon is sikert aratott, így érthető, hogy a folytatás, melynek eredeti címe *Der Weg zurück*, az olvasóközönség érdeklődésére tarthatott számot. Remarque először részenként közölte művét a *Neue Zürcher Zeitung*ban. A regény 45 részben 1930. december 5. és 1931. január 29. között jelent meg. A közlést napokon belül Európa több országában átvették; így a *Magyarország* című napilap is. Az első folytatást 1930. december 7-én adták ki, az utolsót 1931. február 21-én. A 45 rész helyett 60 folytatásban jelent meg a regény, melynek fordítója az inkább költőként ismert Szabó Lőrinc volt” – így kezdi a regény napilapban közölt magyar változatának bemutatását készítő szerzőpáros, és ehhez hozzátehetjük: a fordítás párhuzamosan a *Prágai Magyar Hírlap*ban is megjelent. Szinte el sem kezdődött folytatásokban az eredeti német változat közlése, a Nyugat 1930-as, december elejei számában Turóczy József (akivel nemsokára közösen készíti a költő a Knerkiadású háromkötetes Goethe-antológiáját) máris beveszi *Az új német regény* című összefoglaló körképébe.¹⁸

Mit jelenthet a költő számára egy új sikerregény lefordítása, méghozzá részletekben való követése? Pénzkeresetet? Munkahelyi feladatot? Más világok megismerését? Tájékozódást a nagyvilágban? Vagy csak erőt próbáló játékok? Ki tudhatja. Vagy mindezt együtt? Ez a legvalószínűbb.

Avagy valami más meglepetést is? A filológiai események néha keresztezik a poétikai meséket. Akár csak a véletlen okából is. Talán ez az elkülönbözés is izgathatta a költőt. Végiggondolása annak: mi történt volna, ha...

Szabó Lőrinc ugyanis egy évvel került később a katonaság karmai közé – mint a Remarque-regény iskolatársai –, ennek következtében pedig már egy változott világot élhetett meg. A költő-fordító 1918 tavaszán tesz előrehozott érettségét március közepén, a nyarat felnevelő városában, Debrecenben kiképzéssel tölti, ahol – későbbi emlékezései szerint – „ijedtében” évfolyamelső lesz, nehogy a frontra kerüljön, hanem újabb továbbképzésben vehessen részt Lugoson – de ezt már a forradalmak szélvihara szétsodorja. Így a halálfélelem és gyilkossá nevelődés embert kifordító átalakulásában nem részesül. Őbenne az ifjúság és a felnőttég „zavartalanul” épül egymásra. Életrajzilag és poétikailag úgyszintén. Ady, Baudelaire, majd Babits tanítványaként a klasszikus modernség jelenti a poétikai

▼

¹⁸ Ha nem is lelkesedik, de fontosnak tartja „egy-két szemelvény” után máris hivatkozni rá: „A híres háborús regények szerzői sorra megírják a háború folytatását. Remarque könyve (*Der Weg zurück*) most van megjelenőben. Amint egy-két szemelvényből látni: egyszerűen csak visszájára fordítja, új feltételek közé helyezi a frontot. Meglepetéseket nem ígér, nincsenek új szenzációi. Mindig csak azt a pillanatot látja, amellyel éppen foglalkozik, háttér híján. A hangja a régi reálisan meggyőző, epikai módszere a régi reálisan disztanciátlan.”

iskolázottságot számára. Ebből kivergődni majd a mester–tanítvány kapcsolat felszámolása jelenti: ismerkedése a környező világgal, a vers kriminalizálódása.

Számára a háború és a forradalmak-ellenforradalmak eseményei nem jelentenek mindennapi életveszélyt és kikapcsolódást a szellem világából. Mindez már csak látvány békésen alakuló életében, ami legfeljebb átgondolandó, megvitatható tanulságul szolgálhat. Egyszerűbben szólva: ő nem válik katonává, a regény értelmezése szerint: gyilkossá, sőt tömeggyilkossá. A lefordított regény az egy évvel idősebbeket, a költő bátyjának kor- és sorstársait mutatja be. A fordítással legfeljebb bátyjának élményeire kérdezhet vissza. Hiszen a költő bátyja K.u.K. kiképzésen Königrätzben kezdte katonai szolgálatát. Ott a vasutasgyerek öcs az ingyenjegy jóvoltából még meg is látogatja, de őt még nem a katonaélmények érdeklik, hanem az utazás szellemi hozadéka: békés tapasztalata. Egy német nyelvű Baudelaire-válogatás beszerzése.¹⁹ És egy életre szóló tapasztalat: Bécsben, majd Hradec Kralovében felfedezi, hogy a korábbi könyvélmény, a némettudás valódi kommunikációs lehetőséget rejt; nemcsak irodalmat tud olvasni, de képes németül beszélve tájékozódni is, sőt közvetítőként is alkalmazni tudását.²⁰ Aztán a bátyja is kikerül a frontra. Ezt már személyesen nem követheti.

A világháború fronteseményei az ő számára inkább csak hírértékkel bírtak, és izgalommal: bátyját féltette, aki „várta itt a megváltást”. Mint ahogy 1924-es északolaszországi utazgatása során egy katonatemető látványa²¹ történelmi érdeklődését és személyes meghatottságát felkelti, kiváltja. És ahogy pár év múlva erdélyi útján Petőfi sírjához elzarándokol,²² hogy végiggondolja költő elődje tragédiáját.

Mi ez? Csupa kődarab, romok és valami fal. És mintha füstös volna. Kétségtelenül egy szétrombolt ház. Talán villám –? Egy percre még látni a romhalmaz mellett az új épületet, aztán kanyarodó, és megint csak a Dolomitok nagyszerűsége.

De a látvány ismétlődik. És egy újabb látvány mindent eszünkbe juttat, mindent megmagyaráz: meredek hegyoldalban közvetlen a vörös-csu-

▼
19 *Gedichte und Skizzen* von Charles Baudelaire. In *Übertragungen* herausgegeben und eingeleitet von Fritz Gundlach. Leipzig: Druck und Verlag Philipp Reclam jun. František Piša könyvesboltjában szerezte be a könyvet, a külső borítón cseh nyelvű bélyegzőnyomat: „KNIHKUPECTVÍ FR. PÍŠI v Hradci Králové”. *Szabó Lőrinc könyvtára II. Külföldi szerzők művei*, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata (*Szabó Lőrinc Füzetek 6.*), *Forgács Anita adatbázisát kiegészítette*, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta Buda Attila. 1731. tétel, 28–29. A könyvben a költő kétféle autográf dátumozása: „GSzL 1916.” (korai tulajdont jelző bejegyzés, a vétel időpontjából, diákos írással); „Königrätz, 1917 szept 3” (a költő későbbi ceruzáírásával). A két évszám közül az 1916-os a pontos időmeghatározás, ugyanis a bátyja családjának tulajdonában lévő levélben G. Szabó Zoltán 1916. október 30-án apjának már Gablonz a. N. városkából írja: „Hiszen Königrätzben tudtam már, onnét direkt az elindulás előtt megírtam 3 nappal, hogy ne akadjon meg levelezésünk; mert mire azt a levelet megkapták, már régen itt loptam a napot Gablonzban.”

20 Lásd a *Tücsökzene* 180–182., illetőleg 201. darabjaiban és kommentárjaiban, Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, ill. 220.

21 Szabó Lőrinc, *Cortina és a fehér kereszték*, *Az Est*, 1924. augusztus 1., 4.; = *Emlékezések és publicisztikai írások*, 231–234.

22 Szabó Lőrinc, *Petőfi sírjánál*, *Pesti Napló*, 1927. augusztus 26., 4.; = *Emlékezések és publicisztikai írások*, 86–87.

pasz orom lábánál, velünk egy szinten, de azért magasan (még mindig 1500 méternyire vagyunk a tenger fölött), szabályosan elkerített négy- szögben száz és száz fehér kereszt. Katonatemető!

Igen! Temető!

Temető ez az egész vidék – olasz front! – csaták! a rohamok! – Kavernák!! Én rettenetesnek láttam eddig a szépségeit, de most –! Hiszen ezeken a járhatatlan csúcsokon emberek jártak, ezeken a finom szerpentineken, melyeket éjszaka hosszában és percenként söpört végig a »beállított« ágyuk tüze, magyarok és osztrákok és olaszok: emberek vánszorogtak a »percek« között, vonszolva minden homokzsáknál és drótkötegnél és spanyollosznál és muníciónál súlyosabb rettegésüket, a halálfélelmet! Az a gyönyörű csúcs, melynek tisztességes neve a térkép szerint Birkenkofel, talán egy örök pergőtűz alatt álló „62-es magaslat” volt -- és –, de hiszen tudjátok még mind, mi volt, mi történt, mi folyt itt éveken át! Hiszen nemcsak az én testvérem várta itt a megváltást, hanem a tiéd is, a te fiad is, a te apád is, az övé, az övék, mi mind és azok is mind, akik akkor, ott túl voltak, Cortinában.

Bizony, nagyon szomorú látvány, nem fényképen, hanem így valóságban, egy ilyen fehér keresztos katonatemető a fekete hegyoldalban. Rendes, „békebeli” temetők a falu alján, otthon az Alföldön vagy másutt, akárhol: milyen jó azokban sétálni! Mennyi béke és nyugalom és komolyság száll ott a szívekbe! És mennyi maró sajtós és riadt döbbenés itt! Ezek a sírok »rendesebbek« (ó, nagyon rendesek! a képmutató Ember így próbálja jóvátenni, amit elkövetett!), de épp ez a rend! Ez a hirtelenül, célszerűen, amerikaiasan készült „rend” és uniformis- kereszt hirdeti, ordítja, hogy nem a természet rendelkezése szerint jött létre, hogy itt nem az élet törvénye parancsolt generációkat lassan haza, vissza a földbe, hanem hogy itt egyszerre készült el az egész temető! És ez: a Természetellenesnek ez a borzalmas látványa lassanként minden örömet megront, amit az itten oly bőkezű Természet ad annak, aki fiának érzi magát. Nehéz hozzászólni. A szem már felnyílt és lát: most már meglátja itt is, ott is a drótakadályok felgöngyölt, rozsdás maradványait a bokrok alatt, és az emlékeztető üres konzervdobozokat, melyek itt is, ott is ezerszám hevernek halomban egy-egy fordulónál. Igaz, hogy legalább az összelőtt házak mellett már ott van az új.

Elfutunk a toblachi tó mellett, leereszkedünk a toblachi síkságra. Hátunk mögött a völgy, melynek oldalán végigzakaroltunk. Toblach, pályaudvar. Szemben fél kilométernyire ismét hegyek alatt a falu. A templom fehér tornya még ideviláglik a közeledő estében. Már felépítették. A pályaudvar mögött hat-hét hotel. De az egyiknek még

mindig nincs teteje. És ablaka se. És ép fala se. Kormos, szomorú rom az egész...

Szerencsére nem késtük le a csatlakozást, és pár perc múlva vígan zúg velem a határ, San Candido-Innichen felé a merán–wieni gyorsvonat.

Ami őt érinti, a hazára visszazuhanó, vereséget szenvedett katonatömeg. A békés otthonra rázúduló rendezetlenség. Az, amire majd a Remarque-regényben ráismer. Nézőként érdeklí a gyilkossá válás folyamata. De csak poétikailag feldolgozva. A hazatérő frontkatonák embertelenné válását korai verseiben már végiggondolta: mesterét, Babitsot riogatta az Áradás! áradás! című banda-monológgal. Olvastakor Babits reszketve érzékeli a gyilkolásra kész emberi természet őt Vörösmarty rémképeire emlékeztető szörnyűségét. Költőként Szabó Lőrinc ugyanazt foglalja első, Nyugat-beli közlésre ajánlott, de a cenzúra által kitiltott versébe, amiről majd egy évtized múlva a Remarque-regényben fog olvasni. Saját meg nem élt verse köszön vissza a regénybeli iskolatársak történetében. Közben a költő megjelenő négy kötetének (*Föld, Erdő, Isten; Kalibán!; Fény, fény, fény; A Sátán műremekei*) poétikájában bűvópatakszerűen végig jelen van mindennek a mérlegelése. A háború poklát megjárta emberek létformájaként továbbélő terrorista szellem az, amelyet szerencsés évjárata következtében magába nem szívhatott, de a hazatért frontkatonák viselkedésében megfigyelhetett. Azokat a „rendteremtő”, messianisztikus elméletekkel magukat legitimáló terrorista erőket kísérelte figyelemmel, amelyekkel honpolgári önmagát és a békés rendezésre vágyó „hátszói” világot verseiben figyelmeztethette: fenyegette, a nélkülözések rémuralma idején riasztotta. Mert látja, hogy a húszas években, amikor a szegénység és a nélkülözés lesz rejtetten a világgazdaság összefogottságának bipoláris ellentéte, az erőnek az erőszakban kifejlődő uralma. Ezt követi a visszamenőleges beledöbbenés a lövészárkok-terroristák önformálódásába. Mely meggyőzi, hogy a „világ kapitányai” továbbra is meghatározó tényezői a környező Európának. Hiszen Lenintől Mussoliniig, Horthytól Pilsudskiig és Kemal Atatürkig, Spanyolországtól-Portugáliától Litvániáig, Finnorszáig, sőt Kínáig más-más formában legitimálódik valóságuk. Szabó Lőrinc költészetében nem a „vezér”-t hitelesíti, hanem éppen ezt a legitimációt kérdőjelezi meg. A költőben élő honpolgári én figyelmezteti a terrorista veszély messianizmusként megjelenő formáját, amely a lövészárkok pokoli edzettségű seregeit szabadítja a „hátszói” világára. Mennyit érhet az általuk ajánlott „felszabadító” erő, meddig mehet el a nyomorba süllyedő világ szorultsága, hogy mindezt elfogadhassa? Kérdőjelek. És nem azonosulás. A kívül maradt évjárat távolságtartása teszi fel kérdőjeleit ezekben a kalibáni rémségekkel vívódó versekben.

A költő Szabó Lőrinc a húszas években poétikailag gondolta át a következő évtized történelmi meghatározottságát. Egymásra vetítette a folyamatban lévő és a várható évtized történelmét, hogy egyszerre léphessen ki belőle. Amit visszate-

kintve a századvég történésze szétbontva ír le a század két évtizedéről: „Az 1920-as években a világot a pénz hatalma irányította, a harmincas években viszont a fegyverek döntőbíróvá lett az utolsó szó.”²³ Ezért a húszas évek nagyverse a Szabó Lőrinc-i költészetben a pénz hatalmára rálátó *Óda a genovai kikötőhöz*, a harmincas éveké az erőszak hatalmával viaskodó *Szun Vu Kung lázadása*; a költő látletére rárimel a történész megfigyelése. Ugyanakkor a költő a lövészárkokból kiáramló fantommá váló terrorizmust már a húszas években úgy gondolja végig, hogy amikor fantomból ismét valósággá éled, akkorra kiszabadulhasson szuggesztíójából. Ne a mendemondákra figyeljünk, hanem figyelmesen kövessük szövegeit.

Szabó Lőrinc személyében nem élte át, mégis évtizeddel megelőzte poétikájában a fordítandó regény történetét. Akkor miért vállalkozik erre az utólagos feladatra? Higgyük azt, hogy nemcsak a pénzkereset diktálja költőire sikeredett szövegének megformálását. Bárha sehol nem tesz említést – sem leveleiben, sem naplójegyzeteiben, sem életrajzaiban – erről a napilapok közötti tetszhalálban lappangó munkájáról, mégis a magyarul formált szöveg poétikai izzása alkalmat adhatott a költőnek az elmúlt évtized tapasztalatainak prózaszövegben való összegezésére éppen akkor, amikor költészetében ebből kilépve élete egyik legfontosabb kötetének verseit készíti, a *Te meg a világ* darabjait.

Pályája első évtizedének poétikai tapasztalatait gondolhatja végig a Remarque-regény fordítása idején. Mindazt, amiből életrajzilag kiesett, de ami az elmúlt tíz év feszültségét megteremtette a maga nemzedékével azonos hangoltságú, tematikájú, színvonalú költészetében. Mondjuk a *Menschheitsdämmerung* antológiá²⁴ költői átlagának színvonalán. Ugyanakkor a lényegi hasonlóságokon belül megjelenik mindvégig egyfajta sajátos elkülönözése is. A távolságtartásnak az életrajzi véletlenből adódó esélye. A generáción belüli évjáratok elkülönözés. Az az egyetlen év, amely a lövészárkok poklában edződő messianizmus ellenében a változtathatatlan tudatosodását jelenti a költő számára. Az a csodás esély, hogy elmondhatja a pokol és a nélkülözések minden kínját – de mint kívülálló. Mint aki belátja a sorsukat, de egyáltalán nem azonosul – mert nem is azonosulhat – velük. A *kívülálló* bírói szerepét kapja a sorstól, aki a legnagyobbra töröt (mondjuk akár egy Hitlert is) és a mindennapi életben gyilkosságra edzett szerencsétlent egyként bírói tekintete elé idézhet az elkövetkező évtizedekben. Mert nem élte meg a lövészároklétet, ő megmaradt egy költői szerepre készülő diáknak. És ennek az adománynak a birtokában tájékozódhat a világban. Ez a rálátás megadja számára a megítélés egyszerre külső és belső lehetőségét: versében aktorként Baudelaire-

23 Paul Johnson: *A modern kor. A 20. század igazi arca* (Modern Times. A History of the World from the 1920s to the Year 2000), Phoenix Giant, fordította Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Bp., 2000. 355.

24 Kurt Pinthus által szerkesztett *Menschheitsdämmerung. Symphonie jünger Dichtung* című antológia (Ernst Rowohlt Verlag, Berlin, 1920).

től Adyn át Babitsig folytathatja a szereppel felruházott költő hivatását éppúgy, mint nézőként magára veheti generációja szerepvesztettségét. Ha kora európai költészetének élmezőnyébe kívánczolt, viselni kényszerült a kettős szempont szembesülését szövegeiben. Verse találkozási ponttá válik: néző és aktor egyszerre megidézése lesz ennek *sajátossága*. Ez emeli ki a Szabó Lőrinc-i költészet egyediségét a generációs átlagból. Ez a „rettenetesség” téríti el költészetét a messianisztikus azonosulás bármelyik formájától.

A versírása kezdeteitől töretlenül beleépült távolságtartás lesz az, ami pályakezdése első évtizede végére tudatosodik Szabó Lőrinc poétikájában. Ami ráébrerzti egyedi ars poeticájára. A szinte ismeretlenné vált Remarque-regény fordításától kezdődően vált át költészete a század legjobbjainak egymástól függetlenül megteremtődő szintjére. Ha a filológiai és poétikai mesék a fordítás kezdetén csak véletlenül keresztezték egymást, a szöveg kialakulása során a véletlen átalakultott pályamódosító tudati eseménnyé.

A *Te meg a világ* létrejöttének szinte semmilyen naplózott eseményére nem találunk utalást. Életrajzit igen, de az a kötet kiadására vonatkoztatható csupán, a lényegi alakulás ez alatt a rövid pár hét alatt történt meg, amikor a *Vissza a háborúból* fordítását készítette. Ez a fordítás lehet a *Te meg a világ* létrejöttének poétikai naplója.

Az 1930-as év végi és az 1931-es tavaszig tartó időszak alatt napi penzumként alakítja fordítását a költő, majd ezt követően kezdi összeállítani – utóbb szelektálni – azt a száz körüli versét, amelyet *A Sátán műremekei* után, tehát 1927–1928-ban, majd egyéves szünet után, 1929 év végét követően készít. Majd elküldi Németh Lászlónak, nemzedékük készülő szervező-kritikusának a gyűjteményt, várva barátilag szigorú véleményét. „...közben végigolvastam 1926-tól való teljes versanyagomat, elrendeztem az egészet, dátumok szerint, kb. 100 verset, és írtam egy hosszú levelet melléjük Németh Lászlónak. Az 1927-es és 28-as részben még elég sokat kell majd változtatni, a többin úgyszólván semmit. Ma reggel aztán expressz-ajánlva feladtam az egész óriás-vastag levelet. Kíváncsi vagyok, milyennek látja majd ezt a 2 kötetnyi anyagot N. L.” – írja feleségének 1931. augusztus 3-i levelében a költő.²⁵ Németh László a *Nyugat* 1931-es évfolyamában imígyen reflektál a küldeményre: „1926 óta Szabó Lőrincnek nem jelent meg eredeti kötete, verseinek java napilapok szennyes folyamán sodródik tovább. Aki azonban e versek gyűjteményébe beletekint: a szigorú verssorokon, mint arcvonásokon figyelheti meg, mint lesz az ideges fintorból dacos férfikomolyság. Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak, írta Ady Babits verseiről. Nos, itt az olvadt szavak lesznek egyre öntöttebbek, a keserűség a szemünk előtt változtatja halmazállapotát. A szöketett jambus fokról fokra belevész egy merevebb, gögösebb mértékbe, a strófák felhúzzák láncos várhidjaikat,

▼

²⁵ Huszonöt év, 633.

az egy szuszra elfúható vers mondatokra szakad; a költő elzárkózik, gombolkozik, s aki annyi szonettet fordított, felfedezi a maga számára is a szonettet. A Szabó Lőrinc-vers nem szavalható költemény többé, mely tetőt, hullát, elkapott szénászekeret hoz árvíz hátán. A kompozíció egyszerre nagyon fontos lett, és egyszerre száműzött minden fölöslegest. (...) Szabó Lőrinc lírája egyre határozottabban gondolati. Nemcsak a szó iskolás értelmében, hanem annál szorosabban is. Nemcsak gondolatokat forgató líra, hanem a gondolkozás fájdalmának a lírája. A költő lelkén seb az öntudat, seb, amelyet nem hajlandó kuruzslók gyógyfüveivel borogatni. Ha előbb a nyomor, az igazságtalan kitagadottság uszított föl; most a halál, az értelmetlen létezés dermeszti meg. Nem mintha a nyomora kevésbé fájna, de egy lépéssel közelebb szállt a Nihilhez, melyre a férfi válasza: tragikus öncélúság s a művésze: kérlelhetetlen gyeelem.²⁶

Szabó Lőrinc első Villon-fordításai apropójából²⁷ pedig Halász Gábor, nemzedékük másik autentikus megítélője vélekedik imígyen: „Évek óta nem jelent meg Szabó Lőrinc-kötet és csak a napilapokban elszórt verseiből vettük tudomásul tehetsége csodálatos megérését. Fejlődésének talán legszerencsésebb stádiumában van most, amidőn felzaklatott egyéniségét, morális kételyeit, gőgös életbölcességét formailag teljesen megtisztult, minden felesleges díszit lehántott, a legsúlyosabb intellektuális terhet könnyű lebegéssel hordozó költeményekben tudja kifejezni. Idegszálainkban érezzük egy-egy biztos sorát, mint az operáló kést. Nem a színkeresés a művészete; a fogalmak kegyetlen és pontos kopársággal lépnek be a versbe, a hasonlat sem távoli utalások félhomályába burkol, hanem felcsattanó éles világitást gyújt ki, a jelző nem díszít, hanem karakterizál. A forma, a gondolati líra nagy korszakaira emlékeztet, nemcsak cifra köntös, hanem megoldás is, meggyötör és felszabadít, mint egy matematikai levezetés; a képlettel rokon, nem a képpel. Mondatai hangulatában van valami szikrázó, villamos feszültség, hangjában csaknem kopogós keménység, gondolataiban a színvallás, helytállás bátorsága, érzelmi életében kíméletlen őszinteség, erotikájában követelődző, de sohasem füledt lobogás; a határozott gesztusok, éles körvonalak művészete az övé. A legbelsőbb is felszínre kerül, a rejtegetett titok kitergető fénybe; mindent, ami fáj, nevén kell nevezni.”²⁸

A regényfordítás tulajdonképpen említetlenül marad a költő pályaképében, ez magyarázható lenne penzumvoltával is. Pénzkereset, a szerkesztő Magyar Elek kita-

26 Németh László, *Szabó Lőrinc. Nyugat*, 1931/II. kötet, 236–240. (*Új nemzedék*, 1931 című sorozatban), = *Uő, Két nemzedék*, Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1970. 326–332.

27 *A szegény Villon tíz balladája és A szép fegyverkovácsné panasza*, ford. Szabó Lőrinc, Bisztrai Farkas Ferencz kiadása, Bp., 1931.

28 Halász Gábor: *Szabó Lőrinc Villon fordítása*, *Protestáns Szemle*, 1932. 3., 203–204. = *Uő, Tiltakozó nemzedék*, Magvető, Bp., 1981. 1081–1082.

lálása, majd még a „macerás” „szeméremsértési” vád²⁹ a narráció következtében. De visszatekintve ez a kriptamnézia beszédessé válhat: hiszen nemcsak a fordítás emléke törlődik, hanem vele együtt mindazok a versek, amelyek az 1929-es év végi időnek és az 1930-as évek publikációkkal is datáltan termékei voltak. A száz versnek az a töredéke, amely utóbb kimarad a *Te meg a világ* kötetből. Tehát a fordítás – mintegy tisztulásként – magával rántja a feledésbe mindazt, ami csak előkészület lehetett a végleges kötet számára. És akkor még nem is beszéltünk azokról a költő halála után előkerült kész versekről, amelyek csak utóbb, a századvégen láthattak napvilágot. Mindezek megnyugtatóan csak az összes versek *kiadatlanjai* között jelentek meg.³⁰

Csak néhány, a fordított prózát és újabb verseit összekötő motívumra hadd utaljak. A legtöbbit a tizenkilencedik-huszedik századi prózaírás közhelyeként is számon tarthatjuk, de mivel Szabó Lőrinc fordításában alakulnak szöveggé, mégis kötni vélem a költő megelőző pályájának eseményeihez. Ezek a motívumok a regényben ugyan a lövészárokháttérhez kapcsolódnak, de a Szabó Lőrinc-i versben a személyiség-szétválás, a belső dialógus megnyitásának alkalmává konkretizálódnak. A próza közhelyeit Szabó Lőrinc költészetének közhelyeivel váltja ki, ezért is vélik a fordítás közreadói sikerültebbnek a regény magyar nyelvű szövegét. Egymásba olvadnak, a narratív német elbeszélés, és a velük időben párhuzamosan keletkező versek. A versek erősebbek, felülírják a prózát.

„Egy lövés eldőrdült, egy téglá meglazult, egy sötét kéz közibénkmarkolt. Elfutottunk egy árnyék elől, de körben futottunk és az árnyék utolért bennünket. Sok mindent megpróbáltunk, őszintén igyekeztünk, de saját magunkat elkerültük. Azt hittük, hogy legyőzzük, de a dolgok sohasem fogadtak be teljesen. Mindig volt valami végső maradék, amin elbuktunk, ami nem vált vérré és rezgéssé és léletté.

Zajongtunk és kerestünk, megkeményedtünk és átengedtük magunkat, meglapultunk és támadásra ugrottunk, eltévedtünk és tovább szaladtunk; – de mindig nyakunkban éreztük az árnyékot és meg akartunk szökni előle. Azt hittük, hogy mögöttünk van és úgy kerget; – és nem tudtuk, hogy magunkkal hurcoltuk, hogy ahol mi voltunk, ott némán ő is jelen volt; – hogy nem mögöttünk, hanem bennünk volt, – saját magunkban.”

És mintha egymásba fonódva írná őket, keveredik a narráció, a prózából hozott valóságélmény, és a költőben belülről megélt szorongása egy pszichológiai kriminek. A cím ezáltal válik kettős értelművé: a személyiség leépülésének belső folyamata, és a két közeg – a narráció és a pszichológiai fogadása – találkozik.

▼

29 Busku Anita Andrea, *Újabb adalékok Szabó Lőrinc életéhez*, = Szabó Lőrinc *Remarque-fordítása*, 43–77.

30 A verseket a költő fia, Lóci találta meg egy borítékban, a költő könyvtárszobájában a könyvek között elhelyezve. Ezt követően, az *Összes versek* (2003²)-beli könyvközlés előtt folyóiratokban publikáltam a verseket (Magyar Napló, 1990. június 28., november 8.), majd a *Vers és valóság* általam sajtó alá rendezett első kiadásának függelékében adtam közre mindet (Szabó Lőrinc *Összes versei*. A szöveggondozást végezte Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina, javított kiadás, Magvető, Bp., 1990. Osiris Kiadó, Bp., 2003. I–II. A költő által kötetbe nem rendezett versek között. A gép-, illetve kéziratos példányok utóbb az MTA Könyvtára Kézirattárába kerültek.

Találkozás

Menekülsz és nincs kegyelem,
menekülsz valami elől,
– te tudod, mi a bűnöd!
Lelkednek vére melegen
ömlik és borzadva tűröd:
„Ments meg, ész, álarc, fegyelem!”
Lennél vidám, könnyű, igaz,
de ucca vagy, bús büntanya,
teli detektívekkel,
s mégý bátran, mert ha megriadsz,
hátað mögött már ott a fegyver
s a kiáltás, hogy te vagy az!
Itt állsz mellettem, – bántalak?
Tudod: nem szabad félni! Mért?
s Mitől? fénylik szemedben,
de belül máris omlanak
s nőnek eszeveszetteen
a rejtő kártyavárfalak:
falak és szavak, takaró
kínok rejtettebb kínokon,
páncélok titkaidra,
szégyenre, szenvedélyre, – s óh
tudod, mind gyöngye, mintha
csak üveg volna, áruló,
törékeny hártya, mely megett
akvárium lakóiként
teregetik ki vérző
kínban féreg-életüket
a néző
előtt a csupasz idegek.
Hiúság s gyanú szemete,
gőg, tüskék mérge, csönd s amit
dugsz mosolyogva (látom!),
ez a bent nyüzsgő fekete
nagy éj, óh mondd, barátom,
mondd, ember, magad betege,
mondd, fáj? birod? – Szánalmamat
érzi futva benned a hála

s elrémülök, mikor riadt
tekintetedből visszacsap
a válasz,
mondván, hogy: ismersz, magadat!

(Pesti Napló, 1930. január 26.)

És folytathatom a „találkozás”-okat. Varázsoljuk elő a szinte ismeretlen Szabó Lőrinc prózaszövegeket, vessük össze a velük egy időben keletkezett versekkel. A következő jelenet *A Sátán műremekeinek* állandó vonulásképeire emlékeztethette a költőt, az expresszionista filmek (leginkább a Fritz Lang által 1926-ban készített *Metropolis*) megformálásaira. De ugyanekkor egy korábbi verskísérletét is megismélteti vele, a *Túlvilág* címűt,³¹ amellyel már a nélkülözésképzetet a személyiségen belüli szemponthasadásra változtatná át – a létezés gazdasági-hierarchikus megéléséből ezáltal készül átlépni a mulandóság-problematika tudati formálásába. Hogyan vezet fel verse elején a már elhullottak nyomorult visszairigykedését még a nyomorban létezés világába is:

„Éhes vagyok, mint egy halott,
halott is vagyok már egészen
és ödögök, kívül a kerítésen,
mint koldusok,
mindenen kívül, a testtelenség
rabságát sirva, örök inség
kárhózatában, összevissza
lézengek a világon át,
üres lelkem becsavarogja
a várost, beles az ablakokba
és átlenget a falakat
s erőlködöm, hogy lássanak
s kiáltok s mégis semmi hang,
jelen vagyok, mégis bitang,
nincsen előttem akadály,
az élet mégis veszve már,
hiszen nincs kezem megragadni,
husom valamit befogadni,

▼
31 Szabó Lőrinc, *Túlvilág*, Megjelent az 1929. év végén publikált *Az Est Hármaskönyve* 1930 kötetben, 86–87. = Uő, *Összes versei I–II.* (2003²), 638–641.

nem vagyok már csak gondolat,
saját magam kísértete,
emlék és sóvárgás, amely
nyúl mindenért, de nincs mivel:
testem, hullott eb, út szélén hever.”

És folytassuk a nyomorultak felvonulásával, prózába fordítva:

„Különös, hogyan megváltozik egy szem nélküli arc, hogyan kialszik és milyen puha és halott lesz a felső része és milyen különös benne a száj, mikor megszólal. Az arcnak csak az alja él. Ezeket az embereket mind puszkagolyó vakította meg, ennél fogva másképpen viselkednek, mint a született vakok. Hirtelenebbek és egyúttal óvatosabbak a mozdulataik, amelyekből még hiányzik, sok-sok sötét év biztonsága. Bennük még él a színek, ég, föld és szürkület emléke. Még úgy mozognak, mintha volna szemük, akaratlanul fölemelik és fordítják az arcukat, hogy ránézzenek arra, aki hozzájuk szól. Némelyiknek fekete vászonlap vagy kötés van a szemén, legtöbb azonban enélkül jár, mintha így kissé közelebb volna még a színekhez meg a fényhez. A pillájuk kiszáradt és csukott; – nedvesen és pirosan, mint egy ködös, vigasztalan. Ezelőtt, már csak az alsó szemhéj keskeny csíkja tolakszik kissé előre. Sokan közülük egészséges, erőstagú, jól megtermett férfiak, akik dolgozni szeretnének. A márciusi ég sápadt alkonypírja ragyog lehorgadt fejük mögött. A kirakatokban, felvillannak az első lámpák. De ők alig érzik az este szelíd és gyöngédebb lehelletét a homlokukon, nem látják a tavasz első színeit; durva csizmáikban lassan lépkednek az örök sötétségen át, amely felhőként terül köréjük, és szívósan és komoran mászkálnak a gondolataik föl és alá azokon a kis számokon, amelyek kenyeret, ellátást és életet jelentenének számunkra, és mégsem jelentik azt. Agyuk kialudt kamráiban lomhán kavargó éhség és nyomorúság. Gyámoltalanul és tompa szorongásban érzik, milyen közel a pusztulás és mégsem bírják látni és nem tehetnek ellene egyebet, mint azt, hogy lassan és seregben felvonulnak az uccákon és halott arcukat a fénybe emelik a sötétből, némán könnyörögve azoknak, akik még tudnak látni, hogy csakugyan lássanak.

A vakok mögött jönnek a félszeműek, a fejlődésesekek szétrongyolt arcai, ferde, dagadt szájak, orr- és áll nélküli fejek, arcok, amelyeknek felülete egyetlen nagy vörös heg s benne ott, ahol valaha a száj és orr volt, néhány lyuk. E pusztulás fölött pedig csöndes, kérdő, szomorú ember-szemek.

Utánuk jönnek az amputáltak hosszú sorai. Soknak már van mesterséges végtagja, amely járás közben ferdén előrelendül és csörrenve csapódik a kövezetre, mintha az egész ember mesterséges volna, vastest páncélburkolatban. A többiek magasra felkötötték és biztosítótűvel megrögzítették a nadrágjuk szárát. Fekete gumi-ütközős mankón és botokon bicegnek.

Aztán jönnek az idegsokkosok. Reszket a kezük, a ruhájuk, a testük, mintha még mindig a borzalomtól reszketnének. Nem bírnak többé uralkodni rajtuk, az akaratuk kihamvadt, az izmok és idegek fellázadtak az agy ellen, a szemek tompák és ájultak.

Félszeműek és félkarúak, viaszosvászonnal fődött kis kosárkocsikban tolják a súlyosan sebesülteket, akik már csak görszékben bírnak élni. Néhányan egy lapos tolókoszit húznak, amelyet asztalosok használnak ágyak és koporsók szállítására. A kocsin egy törzs ül. Nincs rajta semmi takaró. A két comb tövig hiányzik. Egy erős férfi felsőteste, semmi több. A férfinek vastag nyaka van és széles becsületes arca, erős bajusza. A fején ellenzős sapka. Talán bútorszállító munkás volt. Mellette tábla, ferde betűkkel, amelyeket valószínűleg ő maga festett: ÉN IS SZERETNÉK JÁRNI BAJTÁRS. Az ember csak ül, az arca komoly; néha feltápászkodik a karjára és kissé odább löki magát a kocsin, hogy másképpen üljön.

Utána fiatal, sápadt férfi következik: se karja, se lába. A két térde vastag bőrburkolatban áll, olyan, mint két súlyos pata. Annyira érthetetlen látvány, hogy az ember akaratlanul a kocsi alá néz, mintha a két lábszárnak is ott kellene valahol lépkednie. A karjai csonkján táblát tart: MÉG SOK EZREN FEKSZÜNK A KÓRHÁZAKBAN. A menet lassan vonul az uccákon át. Amerre elhalad, csönd lesz. Egyszer hosszasan várakozniok kell, a Hakenstrasse sarkán. Ott most egy új, nagy tánclokált építenek, és az utat homokdombok, cementeskocsik és állványok barrikádozzák el. A kapu fölött, a deszkák mögül már kivöröslük a lángbetűs felirat: ASTORIA BÁR ÉS LIKŐRSZALON. Az embertörzset szállító kocsi épp alatta áll és várnia kell, amíg elcipelnek néhány vasgerendát. A tábla sötét izzása előnti a testet és megfesti az arcot, amely némán néz, komorvörösén, mintha irtózatosszenvedélytől dagadna és mingyárt egy iszonyú kiáltássá robbanna széjjel.”

A regény börtönjelenete felvillantotta a költőben egy már csak gyorsíróvázlataiban őrzött korábbi apokrif verses történetét, amelyet Jeszenyin bizonytalan halála apropójából írt.³² A meghalás, a fizikai létezésből való kiválás kereteinek átgondolását kezdi a költő ezeknek a szövegeknek a formál-gatásával.

„Albert ül és feláll és járkal. És néha nyujtózik és kezeit a falon az alkonyi fény négyszögére próbálja tenni. Olyan helyet keres, ahol csak a pirosság ömölne el a kezén, a rács árnyéka nélkül. De nem sikerül, a piros kockák túlkicsinyek, velük együtt mindig fekete kereszt is vetődik a kéz fejére.”

▼

³² „Szergej Jeszenin utolsó éjszakája” című tanulmányomban részletesen kifejtve.

Óh élet!

Óh élet! E sok átalakulás,
földi élet s talán mégis
megmarad, pokoli ajándék.

Ha már nem volt álom a méreg,
nem akarok meghalni: félek!
Lesz még erőm az ablakhoz menni,

ott lóg a hurok, önmagam utolsó lobbanása.
De merre néz az ébredő nap és
mi lesz majd az égen?
Az ablak fekete keresztje.

A következő prózafordításig számíthatjuk Szabó Lőrinc pályájának generációs jellegét. Idáig Szabó Lőrinc mint kortárs a számára – és generációja számára – adódó történelemmel mérekezik, általam korábban „lázadó évtizedének” nevezett korszakában. Ha nem is közvetlen szenvedőként, de a szenvedések és szenvedtetések számba vevőjeként. A háborús gyilkolások, a terrorok, a nélkülözések kiszolgáltatottságát szedi leltárba, mutatja fel kora „adományaként”, sőt eljut – mint jeleztem – a jövőt meghatározni vélő erő esélyének mérlegeléséig, az ostrom utáni emlékezetben híres-hírhedtté vált Vezér című vershez. Mindez történelmi leltár, körkép. Jelentős költői teljesítmény, de semmiképpen nem a generációjából kiemelkedő egyedi vállalkozás. Mindez benne marad a nemzedéki történelmi adottságok elszenvetésének poétikai összegezésén. Korához kötött poétikai eredmény. Amelyet – mivel nyoma maradt az első négy megjelent kötettel, valamint az 1927–1928-as publikációkkal – majd a következő kötetekben, valamint az 1943-ra elkészített Összes verseiben próbál retusálni. Nem átírni, hanem kiemelni történetiségéből, generációs meghatározottságából. (Ha a szakirodalomban vitatott az átíratok értéke, azért van, mert ezt a konvertálást feltehetően a legtöbb vers nem tudja elviselni; a történelmi meghatározottságából kiemelve példázatként nem képes poétikai érvényességgel funkcionálni. Verstechnikailag feljavíthatta esetleg, poétikailag nem lehetett változtatni első szövegalkotottságuk kriminalizálódott poétikai jellemzőjén.) Maradnak tehát a Te meg a világ kötet számára azok a versek, amelyek fogantatásuk és születésük pillanatában is már időn kívüli példázatértékkel mérik az emberi létezés sokféleségét: dia-, sőt polilogicitását. A történelem, amely a lövészárkokban született, a forradalmakban kereszteltetett, az ellenforradalmak védekező vágyában erősítettet meg, és amely mindezt az előzményét a pénz világokat

átfogó szervezettségében értelmetlenítette, visszatér majd a harmincas évek elejére az erő kiszolgáltatottjaként. És ezzel egy új generációs felállást indít útjára. Ehhez már nem lesz köze a költő Szabó Lőrincnek. Búcsúzásul még egyszer átgondolja ebben a fordításban saját generációjának kereteit és elkülönbözéseit, a következő évben egy felkínálkozó kihívásra válaszul összefogja még egyszer generációját, megismételve valahai folyóiratának, a *Pandorának* kísérletét az 1932-ben összeszervezett *Bibliofil Kalendáriummal*,³³ és ezt követően – alkalmi megnyilatkozásoktól eltekintve – kijelentkezett a történelemből. Figyelme véglegesen átvált az abszolút időben feltűnő emberi kapcsolatrendszerre (miként erre már Halász Gábor is utalhatott idézett írásában). A fordításszövegben a maga számára naplózza már:

De eddig még erőt adott az, hogy együtt voltunk. Az osztályban is bajtársak maradtunk és összetartoztunk. Most azonban ez a kötelék is meglazul. Közeleg a döntés. A vizsga előjel volt. Jelezte, hogy valami jön és valami elmegy. Sokáig mindenünk ugyanaz volt: ugyanazok a gondok, ugyanazok az örömök és ugyanaz az élet és ugyanaz a halál. Most azonban egyénekké válunk és a jövő hegyei elé kerülünk, hogy keresztülássuk rajtuk magunkat. Egyenkint külön.

Elhagytunk és elhagyattunk. Most, amikor már a közösség is hátunk mögött marad, nincs egyebünk, mint a csupasz élet. Nem több és nem kevesebb. Tehát?

Ennek lesz tematikus programverse a *Jégesőben* című, amelyet mintha a fordítás lezárását adná közre az utolsó folytatás utáni napon, 1931. február 22-én közli a *Pesti Napló*ban. Ott még dedikálatlanul, a kötetben akkor legközelebbi generációs barátjának, Kodolányi Jánosnak ajánlva, hogy az *Összes verseiben* azután ettől a kötöttségtől is megszabadítsa programversét. Emelt fővel távozik a történelemből: túl a megalázottságokon, túllépve minden alkalmiságon, mégis belépve a mindentudás vélt viszonylataiba.

Jégesőben

(Igazság, hol a hatalmad?)
Botozza a tájat
a jégeső.

▼
33 *Bibliofil Kalendárium*. Szerkesztette Szabó Lőrinc. Bibliofilia-kiadás. A szedés és nyomás a Helikon-Biró-nyomda R. T. munkája, Bp., 1933.

Mit tiszteljek rajtad?
Sebeim fájnak:
gyűlöllek, Erő!
Mint tűz a vizet kénytelen
gyűlölni: ha szembekerül
velem a világod:
gyűlöllek, ahogy az értelem
gyűlöli, érdektelenül,
csak mert van, a butaságot.
S még jobban is: én a lélek
és az ész fegyvereivel
előtted semmi vagyok:
gyűlöllek, mint a féreg
a talpat, amely
rátaposott.
Mert rámtapostál, vak erő,
hatalom, butaság,
tömeg;
mint termő tájat a jégeső,
botoztad és botozod tovább
az életemet.
Dühből tiporsz? mulatni? vakon?
Ha pusztulok miattad,
mindegy nekem.
Hol az igazad, Hatalom,
s Igazság, hol a hatalmad?:
én már nem kérdezem.
Én már tudom, pusztulni kell,
s mondom mindenkinek:
– Rajtad a végveszély,
téged már semmisen érdekel
s nem fontos senkinek,
hogyan élj.
Talán csak most, talán csak itt,
de aki jobb, aki különb,
kitaszított fiú;
próbál a jámbor egy kicsit,
hisz, rajong, elborzad, dühöng,
aztán lesz szomorú.
Mit, szépség? egek éneke?

A dísz, mely kente-fente
a felszínt, oda van;
haszon a világ lényege
és aki gyenge,
maga van.
Mint én. – Sötét lett.
Fáradt vagyok.
Mit akartam még mondani?
Kár volt ezért is. A féreg
hallgatni fog:
rálépett valaki.
Gyűlölet, hol a hatalmad?
Te is elhagysz? Persze. Unottan
kopog a jégeső,
s végül a csönd marad csak,
ahová visszahozhatatlan
visz az idő.

Ennek a váltásnak a végiggondolására ad alkalmat a *Vissza a háborúból* szöveggé vált helyzeteinek a magyar nyelven való megszólaltatása. Mondhatnám úgy is: saját korábbi szövegeiből építi meg az idegen történetet, hogy felfedezze annak mulandóságát. A fordítás során válik korábbi költészetének szövegszerúsége mulandó anyaggá. Tulajdonképpen ezzel a fordítással búcsúzik „lázado” évtizedétől. Ekkor alakul átkriminalizálódott verse dialogikus személyiséglátomássá, ekkor valósul meg a János evangéliuma „Jó Pásztor” metaforája szövegkörnyezetének pszeudobibliái ihletése a számára: „Falba léptem s ajtót nyitott a fal.” Narrációjában visszalép személyes életrajzába, versének ars poeticájában pedig korszaka egyik legjelentősebb kötetét szerkeszti meg, a *Te meg a világ* személyiséglátomásával. A regény világával együtt elhagyja megelőző évtizedét. Kilép versei kriminalizált formájából. Az önmagát pusztító narrációból a létezés átélt szemlélésébe lép át.

– Ludwig – mondja meggondoltan –, mi keresnivalónk van itt? Nézz szét: milyen ványadt és vigasztalan minden! Terhére vagyunk másoknak és magunknak. Az ideáljaink csödbe jutottak, az álmaink megdőglöttek és mi úgy szaladgálunk kitérő cél-embereknek ebben a világában, mint Don Quijoték, akiket idegen országba vert a sors. Ludwig hosszan ránéz.
– Azt hiszem, betegek vagyunk, Georg. Még a csontunkban és velünkben van a háború.
Rahe rábólínt.

- Nem is szabadulunk meg tőle soha.
- Dehogynem – veti ellen Ludwig –, különben hiába lett volna minden. Rahe felugrik és két öklével az asztalra csap.
- Hiába is volt, Ludwig, hiszen épp ez az, amitől megőrülök! Micsoda emberek voltunk, a lelkesedésnek milyen vihara vitt minket a frontra! Úgy látszott, hogy új világ kezdődik, minden régi, korhadt, felemás és pártos egyszerre eltűnt, olyan ifjúság voltunk, amilyen még sohase volt! Úgy szorít a markában egy kristálytömböt Ludwig gyűjteményéből, mint egy kézigránátot. Az ökle reszket.
- Ludwig – folytatja –, sok fedezékben feküdtem és valamennyien fiatal-emberek voltunk, akik egy nyomorúságos gyertya körül kuporogtak és vártak, és fölöttünk mint földrengés őrzöngött a zárótűz – nem voltunk már újoncok és tudtuk, mire vártunk, és tudtuk, mi jött... de, Ludwig, azokban az arcokban ott a föld alatti félhomályban több volt, mint erő, több volt, mint bátorság, több volt, mint halálmegvetés. – Akarat volt bennük, egy más jövő akarata volt azokban a mozdulatlan kemény arcokban, és ott volt, amikor rohamra indultunk és ott volt akkor is, amikor meghaltunk! Évről-évre csöndesebbek lettünk, sok minden lemállott, de ez az egy megmaradt. És most, Ludwig, hová lett most ez az akarat! Meg bírod érteni, hogy mindez megrekedhetett a rendnek, szabályosságnak, nőknek, kötelességeknek ebben a mocsarában, és hogy mi a neve mindannak, amit itt életnek hívnak? Nem, barátom, akkor éltünk, és ha százszor mondod is, hogy gyűlölöd a háborút, mégis az az igazság, hogy akkor éltünk, mert együtt voltunk, és mert égett bennünk valami, ami több, mint ez az egész itteni mocsok.
- Zihálva beszél tovább.
- Kellett valami céljának lennie, Ludwig. Egyszer, egy pillanatnyi időre, amikor kitört a forradalom, azt gondoltam: Most jön a szabaddulás, most visszaözlök a folyam és partokat söpör és új medret ás magának. És én, istenemre, ott lettem volna! De a folyamot ezer csatornára robbantották, a forradalom kis és még kisebb állásokért folyó civakodások almája lett, elapadt, eliszaposodott, felszívták a foglalkozások, kapcsolatok, családok és pártok. Nekem hát nincs itt semmi keresnivalóm. A bajtársiasság asszony nélküli valami volt. Megyek oda, ahol megint megtalálom.
- Ludwig feláll. A homloka kipirult, a szeme ég. Egészen közletről néz Rahe arcába.
- És miért, Georg, miért? Mert becsaptak bennünket, becsaptak úgy, hogy még csak most kezdjük sejteni! Mert rettenetesen kihasználtak! A német hazáról beszéltek nekünk, és egy kapzsi ipar okkupációs ter-

veire gondoltak... becsületről beszéltek, és egy maroknyi becsvágyó diplomata meg fejedelem civakodására és hatalomvágyára gondoltak... nemzetéről beszéltek, és foglalkozás nélküli tábornokok cselekvési kényszerét értették alatta.

A vállainál fogva rázza Rahét:

– Hát nem érted: A patriotizmus szóba belegyömöszölték a frázis-rongyaikat, a dicsőség-szomjukat, a hatalom-éhségüket, hazug romantikájukat, butaságukat, üzleti mohóságukat és aztán tündöklő ideálként lengették meg előttünk. És mi azt hittük, hogy új, erős hatalmas élet fanfárja harsan! Nem érted? Saját magunk ellen folytattuk a háborút, anélkül, hogy tudtuk volna! Minden lövés, amely talált, a mi sorainkból talált valakit! Figyelj rám, a füledbe ordítom: A világ fiatalsága megindult és minden országban azt hitte, hogy a szabadságért harcol. És minden országban becsapták és másra használták fel, minden országban összelőtték és minden ország fiatalsága kölcsönösen kiirtotta egymást! Nem érted? Egyetlenegy harc van csupán: harc a hazugság, felemáság, a kompromisszum, az öregek ellen! Mi azonban túrtuk, hogy befogjanak a frázisaikba és értük harcoltunk, nem ellenük. Azt hittük, hogy a jövőért küzdünk! Pedig a jövő ellen küzdöttünk. A jövőnk meghalt, mert meghalt az ifjúság, amely hordozta. Mi már csak a roncsok vagyunk, a maradék! De a másik, az él, a megteltség és megelégedettség, teltebben és elégedettebben él, mint valaha! Mert az elégedetlenek, a követelők, a támadók ő érette haltak meg! Gondold csak meg! Egy generáció megsemmisült! Egy generációnyi reményt, hitet, akaratot, tudást hipnotizáltak, úgyhogy rommá lőtte sajátmagát, habár a világon mindenütt ugyanazok voltak a céljai!

A hangja letörik. A szeme csupa zokogás és vadság. Valamennyien felugrottunk.

– Ludwig – mondom és átölelem a nyakát.

Rahe a sapkáját veszi és a követ visszadobja a fiókba.

– Viszontlátásra, Ludwig, öreg bajtárs.

Ludwig szemben áll vele. A szája keményen összeszorul. Két pofacsontja kiáll.

– Te mégy, Georg – robban ki a szava –, de én maradok! Én még nem adom fel a harcot!

Rahe hosszan ránéz. Aztán nyugodtan mondja:

– Kilátástalan – és megigazítja a derékszíjját.

Georggal együtt megyek lefelé a lépcsőn. Lent ölmosan már beszűrődik a kapu alatt a reggel. A kőlépcsők visszhangzanak. Az ucca egészen üres és szürke. Milyen hosszú! Rahe végigmutat rajta:

– Mindenütt lövészárkok, Ernst. – A házakra mutat: – Csupa fedezék... a háború tovább folyik... csakhogy ez már aljas háború... mindeni mindenki ellen...

Kezet fogunk. Nem bírok beszélni. Rahe mosolyog.

– Na mi az, Ernst? Az már csak nem lesz igazi háború, az ott keleten! Fel a fejjel, hiszen katonák vagyunk. Nem első eset, hogy búcsúzunk...

– Csakhogy, Georg – mondom gyorsan –, én azt hiszem, most búcsúzunk, először igazán...

Egy pillanatig még áll előttem. Aztán lassan bólint és lemegy az uccán, hátra sem tekintve, karcsún, nyugodtan, és egy darabig még akkor is hallok a léptei kopogását, amikor már eltűnt.

De hoz még egy tanulságot magával, ami generációján belül mindvégig saját szemlélet volt. És marad. Ahhoz, hogy az abszolút időbe léphessen költészetével, tudatosítania kell a *változtathatlanság* tényeit. Azt, amit egy 1927-es versének mottójaként már korábban publikált:³⁴

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!

(Egy beszélgetésből)

De ez a fordítás nem csak a Szabó Lőrinc-i költészet felé nyújthat tájékozódást. Közismert József Attila ekkori figyelme a pályatárs teljesítménye irányában.³⁵ Feltehetőleg nemcsak a kötetre figyelt, a fordítást is követhette. A próza közhe-lyeinek a magyar megfelelőjében Szabó Lőrinc kontúrosabb fogalmazásai ihlető hatással József Attila költészetében a legjobb helyekre illesztve a magasköltészet vershelyezeteiben jelennek meg. Az ő versszerkesztői tematikájának például ekkori jellegzetes motívuma a csend mélységét kiemelő hirtelen hanghatás bevezetése a szövegbe: vonatfütyty, órajelzés. „Csengés emléke száll. ” Együtt hallok a József Attila-i szöveget és a fordítás megoldásait, a *Téli éjszakában* és az *Eszméletben*.

Vonat fütyül. Felnézek. Mi az, mit csinálok? Kijöttem, hogy megkeressem ifjúságom tájait. És íme, lövészárkok közt járok. A megszokás, gondolom, mi már sohasem fogunk tájakat látni, csak terepeket – táma-

34 Szabó Lőrinc, *Tízezer magyar gyermek. Pesti Napló*, 1927. április 17. = *Uő, Összes versei I–II.* (2003), II. kötet, 620–623.

35 Fábrián Dániel, *József Attila és Szabó Lőrinc = Szabó Lőrinc környezetének naplói*, vál., sajtó alá rend., utószó Tóth Mariann, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, Miskolc, 2008, 197–201., Szabó Lőrinc Füzetek 8. <http://krk.szaboloric.hu/> (Letöltés: 2021. 03. 25.)

dási és védelmi terepeket – a régi malom ott a tetőn már nem malom – támpont lett belőle – az erdő nem erdő – hanem tűzérési fedezék – a kísértet minduntalan visszajár... A toronyban tizenegyet üt az óra. Egyik ütés jön a másik után. Tiszta hangok, zengve szállnak tova és egyiknek tovazengésébe nyugodtan és erőteljesen lép a következő. Kezem ökölbe szorul, ráismerek erre az órára, úgy figyelek a hangja mögé, mintha az ifjúságomba hallgatóznék vissza és halkán hívogatom: Jöjj vissza, te régi, érzés és fehér felhő, gondtalan nyár, te vidám ragyogás, add át nekem magadat, én is neked adom magamat, te odaadás, te lengés, te szél, te vörös berkenye, te jávorfa és június, te drága-drága, te elveszett... De még csak sírni sem tudok. Még oly fiatal vagyok és máris olyan égettnek és halottnak és öregnek érzem magamat!

És „Fülelt a csend – egyet ütött. / Fölkereshetnéd ifjúságod;”, de még ebben is visszahallom: „Hallottam sírni a vasat”. „könyökölünk az ablakban”. Hogy kerülnek József Attila legsajátosabb verskiszólásai az adott nappal elpusztuló újságból József Attila legfontosabb verseibe? A huszadik század ikercsillagai összetartoztak, József Attila rajongott Szabó Lőrincért, és egyhuzamban képes volt felmondani a *Te meg a világ* verseit. Dicsért, és amivel nem értett egyet, azt saját verseiben felülírta. Szabó Lőrinc pedig – bárha ironikusan tett megjegyzéseket a költőnek csak ártó pártkultuszos tekintélye okán az ötvenes években – halála előtt pár nappal fontosnak tartotta, hogy poétikai kapcsolatukról, éppen erről a kötetről interjúra hívja, sürgetve, kierőszovalva életrajzának készítőjét. Legyen jövőd kollégáim megfejtendő feladata a két költő filológiai szövegkapcsolata, de az értéktudat – meggyőződés – összeköthette kettejük egymást becsülését. Talán a szövegszerűség hasonlósága megengedheti – én úgy vélem – a szövegek egymásra vonatkoztatását. Mit jelent a két költő versszerkesztésében az, hogy „felkereshetnéd ifjúságodat”? „könyökölünk” az ablakban? Milyen összekötöttséget? Mert Remarque háborús regényében a pokolelőttiséget, a diákkor védettségét, az akkorig többszázados európai békét. Szabó Lőrinc számára a létezés rendjében való helykeresést, József Attila számára a vasútmellettséget és a fénylő téli létezés tárgyiasságának rendjét. Billegést és egyensúlyozást az általuk keresett oximoronban. A lázadáselőttiséget. A történelemből való kilépés esélyét. A létezésben eszmélkedő tudat alkalmiságon túli összefüggésrendjét. Amelybe a nélkülözések és megalázottság egyként csak „beosztott” epizodikusság. A létezés tragikus mivoltát felülíró egymásrautaltságot. Elkezdni a költészetet ott, ahol a generációs megrázkódtatás előtt abbahagyták. A visszakapcsolódást a szellemi és a tárgyi világ sértetlenül létező meghatározottságához. Ahová már nem generációként lehet visszatérni, hanem: mindenkinek „külön-külön”. Remarque Szabó Lőrinc-szöveg volt József Attila számára, éppúgy, mint költészete. Tanulni tőle, belőle, és a különbözősézt számontartani. És ott a barátok búcsúja a regényben, a *Te meg a világ* felülírása az

Eszmélet által. A vers kriminalizálódásának összefonódása mindkét költészetben e versalakulattól való elbúcsúzás pillanatában.

- És már azt hittük, hogy jön a kaland postakocsival, erdei kürtszóval és csillagokkal... Emlékszel még, hogyan akartunk Olaszországba szökni!
- Hogyne, csakugyan nem jött a postakocsi, amelynek el kellett volna vinnie bennünket. Vasútra meg nem volt pénzünk.

Ludwig arca mindjobban kitisztul, már csaknem titokzatos, olyan tiszta derű önti el.

- És aztán Werther olvastuk – mondja.

- És bort ittunk – emlékeztetem.

Mosolyog.

- Meg a Zöld Henriket... Emlékszel még, hogy suttogtunk Judithról?

Bólintok:

- Később aztán Hölderlint szeretted legjobban...

Különös békesség szállta meg Ludwigot. Halkan és puhán szól:

- Milyen terveink voltak akkor, és milyen nemesek és jók akartunk lenni.

És igazán nyomorult, szomorú kutyák lettünk valamennyien, Ernst...

- Bizony – mondom elgondolkozva.

- Hova lett mindaz...

Egymás mellett könyökölünk az ablakban. A szél megakad a cseresnyefák közt.

A *Tücsökzene* címadásaival élve az „egy volt a világ” gyermeki állapota, az „érlelő diákévek” tájékozódása éppúgy benne él ebben a szövegben, mint magának a Szabó Lőrinc-i tájékozódásnak az egyetemessé válása. Hiszen a goethei Werther fordításával folytatja a *Remarque*-művel megkezdett prózafordítói életművét, a svájci Gottfried Kellernek a *Zöld Henrik* című nevelődési regénye pedig a pályáját átfogó és metafizikai távlatokba emelő életmeditációjának, a *Tücsökzene*nek lesz ihletője. József Attila „fölkereshetnéd ifjúságodat” versszerkesztői programja pedig annak a tárgyiasságnak lesz kiváltója, amely a történelmi-társadalmi leltár alkalmiságából kiemelheti a végtelennel szembesülő emberi tudatot. Az „apró képek” villoni megfogalmazású valóságkötdéseihez ezáltal társulhat a „mindenséggel mérd magad” túllépése. Mindkettejük vágyaiban. Más-más formáltsággal, mindenben másképpen keresik mindketten a hasonló poétikai megoldást. Az összeköttetés talán ennek a regénynek a magyarul megvalósított szövege lehet? József Attila figyelése ebben a medialításban – összekapcsoló elidegenedettségekben – is kötdethetett pályatársa szövegeihez. Mintha ebben is felfedezhetnénk azt a kapcsolódást, amelyet Kulcsár Szabó Ernő figyelt meg *A belső végtelenben* és az *Óda* szövegszervezettsége között.

A regénynek ebben az ablakban könyöklő-meditáló állapotában látom egybe a század két nagy magyar késő modern költőjét, amint felkereshetnék „ifjúságukat”, hogy megtalálják a történelemből kilépő poétikai utat: a *tragic joyt*, a világ univerzális összefonódottságát és egymásrautaltságát. A modernség dialogikus eszmélkedésére épülő univerzalitását. Szabó Lőrinc ugyanannak, a *Materializmus* címzetű, egyensúlykereső versének egyik sorával búcsúzik túllépve verse kriminalizáltságától: „Az anyag öngyilkossága az élet”.

„mért dolgozik a test a lélekért?”

És én most ugyane vers utolsó sorával keresem az elkövetkező évtizedek poétikai nyitását. Mert Szabó Lőrinc lázadó évtizedének során, négy pályakezdő kötetében, még inkább azokat követően, 1927–1928-ra *kétféle* személyiséglátomás lehetősége is megnyílóban volt számára. Az egyik a személyes narrációhoz kötött, a materiális térben és időben megjelenő széttekintés, amelyet egy Heisenberg-szöveggel tudok legpontosabban meghatározni: „Tudományos munkánk a fizikában abban áll, hogy kérdéseket teszünk fel a természetről olyan nyelven, amellyel rendelkezünk, és megkíséreljük, hogy a kérdésekre választ kapjunk a rendelkezésünkre álló eszközökkel végzett kísérletek útján. Ily módon a kvantumelmélet, mint Bohr kifejezte, arra emlékeztet bennünket, hogy az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk.” Miként ezt Heisenberg költői poétikára is érvényesen összefoglalta, ha behelyettesítjük a tudományos munka helyére a poétika alkalmát. A fizikushoz, aki a maga szakmájában élve kísérletező tekintete elé vonja a tényeket, mint a költő teszi a maga poétikai ítélszékében. Miként Niels Bohrt idézve Heisenberg rátalál a metaforára, amely akkor egyként érvényes a műalkotásra és a tudományos ténykedésre.³⁶

Érdekes, hogy Szabó Lőrincnek csak életrajzában emlegetik a debreceni kollégiumi „nagy” osztályt, de még senki nem figyelmeztetett, hogy osztálytársai közül legközelebbi barátja a majdan a második világháború álcázta holdradar-kísérletet végrehajtó, berlini majd szegedi és budapesti professzor, Bay Zoltán. Aki a Tungstram védőmárkájá alatt a leg háborúra koncentráltabb fizikai kísérletek védernyőjét magára vállalva végrehajtja a békeidők első nagy fizikatudományos kísérletét, majd amikor jóvátételként gyára minden felszerelését a győztes oldal lefoglalja, szolgálat helyett a hazátlan menekült szerepét vállalja, tanársegédje (nagybá-

36 In: Werner Heisenberg, *Physik und Philosophie*. 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961. Magyarul: Werner Heisenberg, *Fizika és filozófia* = Uő, *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1967, fordította: Kis István, 102.

tyám, Pap György, a visszaérkező radarhangok első meghallója) társaságában. Bay Zoltán és Szabó Lőrinc barátsága munkásságukat is kiegészítheti, magyarázhatja. *A holdradarkísérlés* és a *Tücsökzene* ikertestvérek, háborúban a béke hírnökei.

Hiszen éppen a *Tücsökzenében* valósul meg a költő-barát-pályatárs „spirituális”-ként jellemzett sejtelem, amely a teremtett világban elhelyezkedő létezés torz narrációjában mégis jelen lévő ideális sugárzást is képes átvenni, megteremtve a poézisben a Yeats által „tragic joy”-ként emlegetett elégikusságot. Monográfiáim során ezt a kettősséget Szabó Lőrinc pályaképében még egymásutániségként írtam le.

Csakhogy azóta fokozatosan megsejtettem a két személyiséglátomásnak a *párhuzamos* jelenlétét is. Mégsem kell ehhez átírnom a monográfiák pályaképét. Ugyanis tanulmányokban, előadásokban, sőt könyveim eseti elemzéseiben kutató-saim kezdeteitől felsejlett már a párhuzamosság esélye: rejtekútként ugyanis már a „rettenetes” világlátásban benne éreztem a „spiritualitás” sejtelmét. Az emberi személyiség bomlását felmutató, az idő kezdete előtről kihallgatható eleve elrendezettséget a választóakaratot alkalmazható szabadsággal dialógusba hozó 1932-es szerkesztésű *Té meg a világ* kötet valójában a spirituális vágyakozást is magában rejt. A kötet reprezentatív versei, köztük éppen a legismertebb, és olvasói által máig legvitatottabb *Semmiért Egészen* nemcsak a költő által is mindvégig az önző védekezés apoteózisaként emlegetett vers, hanem a kapcsolatok és viszonylatokat elrendezni akaró vágyakozás rejtekútja is.

Mégis Szabó Lőrinc, világirodalmi értékévé váló költészetének alakításakor, ekkori ars poeticájának formázása során a húszas évek végén egy olyan döntés elé került, amiben a materialisztikus dialogikus személyiséglátomás kidolgozására már éppen felkészültnek érezte magát, míg ennek a „materializmus”-nak „spirituális” változatát még bizonytalanul fogadta. Ezért döntött úgy, és ezt verscímmel meg is erősítette (*Materializmus, Pesti Napló*, 1928. május 20., kötetben pedig a *Té meg a világban*, 1932-ben), hogy a dialogikus paradigmában a személyiséglátomás materialista változatát dolgozza ki, bárha ekkor már poétikailag érzékelt is annak továbbvezetését is, amit visszaemlékezve utóbb joggal meg is erősíthet a *Vers és valóságban*: „a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«”.³⁷

Ebben, az ekkori poétikáját megválasztó döntési pillanatában találkozik a beteg Juhász Gyulával, a kapcsolatukban elhangzó dialógusok példával szolgálhattak a költő Szabó Lőrincnek versei megalkotásakor.

Nem kevesebbet vállal Szabó Lőrinc a húszas évek végére költészete feladatául, mint az ember helyének, a személyiség megvalósulási lehetőségének vizsgálatát abban a történelmi helyzetben, amikor a világ – úgy látszott – kimerítette a történelme során kínálkozó szereplehetőségeket, mindinkább a szerepek visszavételére, a parancsoknak kiszolgáltatót, egyéniségüket megtagadó tömegember alakítására

▼

37 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, 53.

van csak esély. A Dichter már csak a Führer – ahogy ő nevezi, a „világ kapitányai” – pusztító megjelenését tudatosíthatja. Szabó Lőrinc költészetében tudomásul véve és megszenvedve a szereplehetőségeknek ezt a megszűnését, mégis fenntartja az önelvű személyiség igényét. Bárha ez a lehetetlen megkísértése, mert nem fogad el semmilyen messianisztikus reménykedést, nem választja szét időben kora történelmi adottságát és a személyiségmegvalósítás tervét. Nem tesz különbséget a reménytelen jelen és az azt felváltó, megváltoztató, újfajta lehetőségeket ígérő jövő között, hanem a valóságelemzés negatív eredményét és a mégis vágyott lehetőségeket egyazon jelen időben szembesíti egymással. Így versében két szemlélet testesül meg: a kiteljesedni akaró lázadó és az ennek kudarcait figyelő, szkeptikus elemzőé. A személyiség épp ebben az egymásnak feszülő, egymást ellenpontozó, de ki is egészítő dialógusban fogalmazódik meg, a társadalomban való önmegvalósítás helyett a tudatban, látomás formájában. Számára az alkotás ekkortól: a tények és igények egymást ellenpontozó kétségbeesett párbeszédének poétikai alkalma.

E dialógus során létrehozza az önmegszólító versforma egy sajátos válfaját, melyben a költő egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét tudatosító szólamokat. A két szólam ugyanakkor nem zárja ki egymást, nem poláris ellentétükben ragadja meg őket – párhuzamos síkokban léteznek. Az egyik cselekvő jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, szerepeket vesz fel és lázad a külvilág nyomása ellen; a másik szemlélődő jellegű: a külvilág öröknek látott szövevényét tudomásul veszi, és szkeptikusan beletörődik a változtathatatlanba. Magam az egyik szólamot az *aktor*éna neveztem, a másikat a *néző*éne, mindkettő azonos eséllyel van jelen e versekben, a tudatban lezajló „tükörszínjáték” egyformán szükséges szereplői ők.

A *Te meg a világ* kötet verseiben Szabó Lőrinc megszünteti a lázadó költő hagyományos tematikáját: a különböző társadalmi és személyes tényekkel való egyszerű perlekedést. Most már nem egyes aktuális tények ellen lázad programszerűen, hanem az embert körülvevő és szabályozó, társadalmi és biológiai létét meghatározó „szövevény”-rendszer látomását tekinti át, és ezt szembesíti a benne vergődő emberrel. Ennek a magas szintű verstematikának a kidolgozásában erősíti meg Bertrand Russell ismeretelméleti módszere, mely a valóságot mint a megfigyelőben összeálló viszonylatokat szemléli, és épp ezért a tapasztalatszerzés egyik módjaként az önmegfigyelést ajánlja. Ezáltal kétarcú ihletőnek bizonyul ez a hatás. Egyrészt a valóság objektív adatainak tiszteletben tartására készíti a költőt, másrészt ahhoz segíti, hogy ezekből az adatokból önmaga meghatározására szubjektív érvényű látomást alkothasson.

Sokáig – Rába György elemzése alapján – csak ezt, a russelli filozófiai ihletést vettük figyelembe a *Te meg a világ* szemléleti modelljének vizsgálatánál. De emellett egy sokkal „életszerűbb” ihletőt is megfigyelhetünk: ekkor lép be egy rövid ideig, de annál nagyobb intenzitással a költő életébe Juhász Gyula. Nem a költő,

hanem a beteg ember. Az eddig figyelemre kevésbé méltatott kapcsolatra először Dér Zoltán figyelt fel, majd tárgyi történetét Tasi József gyűjtötte egybe (az ItK 1983/6-os számában): a hol egyik, hol másik idegszanatóriumban (a drágább Siestában és a közönségesebb Schwartzerban) szenvedő költő Szabó Lőrincék új, Némervölgyi úti lakásának szomszédságában él, Szabó Lőrinc meglátogatja, talán azért is, mert ismerős a hely – nemrég éppen a Siestában lábadozott öngyilkossági kísérlete után az ő felesége is –, együtt keresik meg Tóth Árpád sírját, kirándulásként a Farkasréti temetőben. De figyeljük csak a költő emlékezését Juhász Gyuláról írott esszéjében:

„Első látogatásom már nagy birkózás volt a makacsságával. A zavar és megdöbbenés negyedórája után valami felelősség és szégyenérzet kezdett szorongatni, (...) Hát nem tudok segíteni? (...) Mint gyors ragály, szállt meg a sötétsége. Fájdalma felbolygatta minden dekadens hajlamomat. Egyszerre csordultig töltött a gyűlölet az egész mindenség ellen, az élet rejtélyes kormányzói ellen, akik a végtelen anyagnak ebbe a hozzám hasonló kis parányába annyi szenvedést, annyi feketeséget és kétségbeesést zsúfoltak össze. Fellázdattam ég és föld ellen, a pillanat borzalma és reménytelensége meggyőző szavakat adhatott a számba, s az átvett fájdalom meggyőző csengést a hangomnak. Csöndesen és sötéten, gyötrődve és összefüggéstelenül szidni, gyalázni kezdtem az életet. Azonosítottam magamat a beteggel, igazat adtam minden komorságának, hogy ingereljem. – Állj bosszút a kínozdon azzal, hogy nem veszed tudomásul! Kezdd figyelni agyadban az iszonyúság férgeit, és mondd neki azt, amit én szoktam mondani a szenvedésnek, ha már elkerülhetetlen, mondd azt, hogy nem fájsz, hanem érdekelsz! – Az ellent-nem-állás elvével dolgoztam, átvettem a kiindulópontjait. Eltelt egy fél óra, egy óra. Lelki technikát vázoltam föl, módszert rögtönöztem, felnagyítottam a magam hasonló kínjait, és magasztaltam kedvelt lelkigyakorlatomat, a buddhista önmegváltást: a fájdalom vállalását és megsemmisítését. Ijesztő dolgokat találtam ki magamról az élet gonoszságának és aljasságának példázására, egy részüket nem is kellett kitalálni. Nehéz titkokat bíztam rá, meg mertem tenni, hiszen örült. Sejtelmem sincs róla, hol futott a határ a valóság és hipnotizáló ihlet közt. Még feketébb éjszakát festettem az éjszakájára, és egyetemesen lepleztem le minden áltatást... Úgy éreztem, hogy lényegileg mindenben igazat mondtam neki.”

Péter László, a példás filológus valahai szíves közlése szerint a szegedi Somogyi Könyvtár Kilényi-gyűjteménye alapján bizonyos, hogy Szabó Lőrinc 1929-es költői válsága utáni újra megszólalásának első darabjai, a *Találkozás* és *A belső végtelenben* című versek Juhász Gyulával hozhatók összefüggésbe, a *Halálfélelem* címűt pedig a Szegeden megjelenő *Széphalomban* éppen költőtársának ajánlja kétségbeesése és tisztelete jeléül. Ez is bizonyítja, hogy kettőjük találkozása nemcsak egyoldalú humanitárius jócselekedet, hanem kettős terápia. A beteget segítő alkalom egyben a Te meg a világ kötet költői módszertanának megalapozása. Az örült költővel való

„együttműködés” ahhoz a módszerhez segítette Szabó Lőrincet, amely a korábbi dramatizált lázadó perlekedéseket egységes szöveggé szervezhetette. Az *aktor és néző* küzdelme nem más a vers szövegében, mint Szabó Lőrinc színjátéka az életben Juhász Gyula lelkéért. Ami az egyik ember számára néhány fájdalmas-világos pillanatot maradt az éjszakába vezető útján, az a másik költőt megmentette a haláltól, költészete elnémulásától.

E verstípus születésének, tudatosodásának pillanatát dokumentálja Szabó Lőrinc egyik, kötetbe fel nem vett, de a Kisény-hagyaték alapján Juhász Gyulával való találkozásaira utaló, krimis szimuláló költeménye, melyet már a Remarque-regénnyel is kapcsolatba hozhattam, a *Találkozás (Pesti Napló, 1930. január 26.)*. Kedvenc szórakozását, a filmet utánozza-parodizálja, ugyanakkor ennek során zajlik le a döntő versformáltsági váltás: a külvilági narrációs történet áttevéődik a belső világba, a szöveg dialogicitásában testesül meg.

Menekülsz és nincs kegyelem,
menekülsz valami elől,
– te tudod, mi a bűnöd!
Lelkednek vére melegen
ömlik és borzadva tűröd:
„Ments meg, ész, álarc, fegyelem!”

A Remarque-értelmezéssel társított korábbi versnek célja volt, iránya, elmozdult a bevezetőben kijelölt kiindulástól – legalábbis a költő vágyában benne volt a kimozdulás „hazard reménye”. Ez a sodró erejű mozgás ennek a versnek is az indítása. A következő versszakmozaik azután lefogja ezt az elszáguldást, de egyúttal a menekülő mozgást is megtartja még. Mégpedig egy új szemléleti szempont alkalmazásával lassítja meg a versmenetet: megszünteti a külső és belső világ korábbi kettősségét. A külső világtól lehet menekülni, de ha a dráma egésze áttevéődik a belső világba, önmagunk elől lehetetlenné válik a menekülés: bennünk épül, lépésről lépésre haladva a terep, amelyen végig kell mennünk, megfigyelés alatt tartva saját magunkat: „ucca vagy, bús büntanya, / teli detektívekkel”. Ezzel felvázolta azt a vershelyzetet, melyben elkezdődhet a tudat színjátéka. Megvan a terep, a *belső végtelen*, melynek kísérleti laboratóriumában motívumokként idézheti a külvilág (a társadalom, a természet, a biológiai létezés) elemeit, hogy ezekből a viszonyítások különböző erőtereit állítsa elő. Természetes folytatása ekként ez a vers az idézett tátrai, a külső bűnös aurát hordozó versnek. Ezekbe az erőterekbe állítja azután a költő most az *embert* – a megszólítottat, az egyes szám második személyt –, akinek vonásait a saját magán megfigyelt tulajdonságokból, biográfiai és biológiai adatokból állította össze, éppen ezért meg is szólíthatja, mint önmagát; „mondván, hogy: ismersz, magadat!”

Hiúság s gyanú szemete,
gőg, tüskék mérge, csönd s amit
dugsz mosolyogva (látom!),
ez a bent nyüzsgő fekete
nagy éj, óh mondd, barátom,
mondd, ember, magad betege,

mondd, fáj? birod? – Szánalmamat
érzi futva benned a hála
s elrémülök, mikor riadt
tekintetedből visszacsap
a válasz,

E verset záró öntudatos találkozásig „egy öngyilkos istennel” a szívében járt témái között (*Szerellem és rongyos állatok*, 1927), aki „riadtan nézi”, amint „kísértetek járnak az anyagban” (*Materializmus*, 1928), és aki visszatekintve végül is így összegezi egy szintén általa kötetben fel nem vett versben mindazt, ami riadalmát okozza már évek óta (Jaj; *Pesti Napló*, 1930. március 18.):

Látva, rémülten és bután,
hogyan jár a roppant gépezet,
amely megőrli létedet,
és annyi csalódás után,

Rablás, Terror, Bűn, Vér, Hazugság
s a világ többi ős Hatalma
előtt, melynek szörny keze-talpa
szabja az élet örök útját:

Mindezzel magától értetődően jut el gondolatmenete befejezéséhez, mely a következő tercina kezdetén egy kérdésben fogalmazódik meg: „Költő élsz még? –” És erre a kérdésre rímeli az *Árnyék* című versből a Halál, a férges kezeivel, és rímeli a majd egyéves hallgatás, a költő tetszhalála. Természetes ez a következtetés, mert amit az előző évek tapasztalataiból felhalmozott, az mind ellene mond költőlete eddigi feladatának és létfeltételének.

Saját többéves vergődésének és e vergődés értelmét megvilágosító „terápiájának” hatására végül is kibontakozik Szabó Lőrinc előtt egy olyan tudatbéli alkotói forma, amelynek segítségével a költői halálból válthatta ki önmagát, a semmiből egy új világot teremthetett. Ahogy ezt – talán a Juhász Gyulával tett temetőlátoga-

tásra emlékezve – éppen a Tóth Árpád emlékének ajánlott *Árnyék* című versében ujjongva meg is írja, 1930 áprilisában:

Egy hosszú-hosszú éve már,
valami titkos akarat
kivette fáradt húsomat
férges kezeidből, Halál.

Eddig a *te* meg a *világ* szemben állt, hagyományosan, a versben egymással. Ezt a szembenállást figyelte meg a Juhász Gyulával (az emberért) vívott küzdelmében. Ennek során jött rá, hogy a vers eddigi téma szerinti kettősségét egybe is foghatná. A *Találkozásban* dramatizált vers történetében elhelyezheti ezt a kettősséget. Nagyszerű felfedezése: a dialogizált szöveg behelyezése a vers testébe. Ami két ember vitájaként megjelent előtte, az a versben egyetlen szövegben egyesül: a létezés egymást keresztező viszonylataként.

Az ekkor megszülető Szabó Lőrinc-versben a külső és belső világ mint az embert meghatározó viszonyok együttese jelenik meg, a vers szövegbeli *nézője* pedig épp azt kíséri figyelemmel, hogy a kísérleti áldozat, az *aktor* hogyan reagál e viszonyok rendszerére. Így különbözteti meg a szövevényrendszert (mely „között” egzisztál a létezés), az ember erre válaszoló reagálását („útján”) és a megfigyelőt („emeld magasra (...) lámpádat”).

Nélkülözések, munka s a halál
nagy tényei között s a félelem
gonosz útján emeld magasra már
becsületes lámpádat, értelem!
(*Vámpirok ellen*)

A dialogikussá alakuló szövegbe szövi a költő emberről alkotott látomásának meghatározóit: a partikuláris tényekből kiszűrt és rendszerbe fogott östények, metafizikussá rögzült ösképek, imágók és egyben erők, mozgatók hozzák létre azt az erőteret, amelyben a személyiség megvalósulási kísérlete folyik – szétfolyásának közepette. Közöttük a költő találhat logikai-sorrendi különbséget (okként találva a nélkülözések, munka és halál „nagy tényei”-t, okozatként pedig az általuk kiváltott félelem útját; ítéletalkotóként e fölé emeli az értelem lámpáját), de időbeli megkülönböztetést már nem alkalmaz („között... útján... emeld fel”), ezzel egymáshoz köti, csak egymásban megvalósulónak látja ezt a szövevényrendszert. Verse szerkezeti váza így lesz a világ tükörképe, a Juhász Gyula előtt játszott „tükörszínjáték”:

a sok titok, amiből a jelen
kint és bent összeállt,
szerkezetemben működik
és figyeli magát.
(*A bolond kezei közt*)

A vállalkozás „spirituálitásának” felvállalását rejtve halasztja, majd csak a *Tücsökzene* 1947-es első változat zárásában bontja ki a maga Miltonra is visszafigyelő poétikai pompájában, és személyes sejtelmeit kidolgozva. Ezt sejtí meg a Remarque-fordítás mélyén, és ezt rejtegeti – ekkor még kidolgozatlanul – metafizikai horizontú – általa utóbb „spirituálisnak” nevezett személyiséglátomásában, beletekintve a világ káoszába, de ezt ellenpontozni akarva kései személyiséglátomásában. Közben a *Té meg a világ* alapversébe csúsztatva összehangolja a Werther örült ifjának szabadságvágyát a keresztény ikonikus jelvényel:

Hol járt, ki látta a halat,
hogya a háló megmaradt
sértetlenül?³⁸

Bárha itt, a vers keletkezésekor még csak szorongatott helyzetben, bizonytalanságot egyensúlyozva, függő helyzetbe szerkesztve illeszti a versegészbe.

Tilalom? Más tiltja! Bűn? Nekik,
s ha kiderül!”

A *Materializmus* mellé ekképpen odasorolhatom *Az Egy álmainak* ezt a rejtélyes versszakát is, melléjük írva a regényfordításában éppen efelé vágyakozó mondatait:

„Ma tudom, hogy az életben talán minden csak előkészület az egyéneken történő hatás, hatás és működés sok sejtben, sok csatornában, külön és önállóan – és miként egy fa sejtjeinek és csatornáinak csak felvenniök és szállítaniok kell a felfelé törő nedvet, ugyanúgy ebből a másikkból is zúgás és napfényes lomb lesz valaha, csúcs és szabadság. El akarom kezdeni.”

És ezzel a Szabó Lőrinc-i líra egyik sokat vitatott, vádolt és magyarázott alapparadoxonához jutottunk: *egyszerre válik önzővé és az ember példázójává*, a többi ember ellenessé és az ember védőjévé. Ezt hozta pályakezdése évtizedéből,

▼
38 Szabó Lőrinc, *Az Egy álmai, Pesti Napló*, 1931. március 15. 41., kézírata: MTA KIK Ms 2270/50.= Uő, *Összes versei I–II.* (2003) I. kötet, 259–260.

versének kriminalizálódó voltából. Jó költőként még Babits klasszikus modern műhelyében rátalált arra a poétikai formulára, amellyel összegyűjthette a káoszban való tájékozódás lehetőségét. A versnek ez a kriminalizálódása, a poétikai keret megszerkesztésével egy olyan világot fedez fel, amely az egyes embert a külső rend tagadására készíti, és védekezésnek egy belső igazság, a „saját törvény” önző védelmi vonala mögé húzódást találja. De ez az *agresszív magány* Szabó Lőrincnek már ekkor sem válasza, hanem *felfedezése*, melyet minden egyes emberre kényszerűen jellemzőnek tart. Benne él a hagyományos vers szerepkeresése, cselekvésigénye, az ellentmondás akarása.

Miként leírtam, Szabó Lőrinc pályakezdése, a kriminalizálódott vers létrehozásával belépést hozott a költészet számára a környezet és a történelem káoszába. Miután a háborút átélte nemzedék regénnyé formált történetét az addig lefolyt évtized versei hangoltságával egy fordításában összegezi, és öreg barátja, Juhász Gyula az életre visszatérítésében gyakorlatilag alkalmazza.

Ebből a még a hagyományos, szerepet kereső versből a harmincas évek elején azután továbblép. A modern líra európai eredményeivel összhangba kerülve, kétféle világirodalmi rangú személyiséglátomást teremt meg ezt követően poétikájában, amelyek a létezés rendjére való rákérdezés dialogikus formáltságát hozzák létre, tematikájukban a káosz rendezésének – átszenvedésének és elrendezettségének – rákérdezését téve verse poétikai formáltságává. Kegyetlen, szenvedtető beleélés színhelyévé válik ezáltal verse, a létezés képletének értelmezése. Hasonlóan a fizikusok képleteinek megalkotásához, a megszerkesztendő mondat a Költő Agyában keresi a Mindenség elbeszélhetőségének módozatát. A személyiség veszélyeztettségének és a létezésben való elhelyezettségének elbeszélését, és eseményei jelződéseire ráhallgatását szövi szövegébe (*Te meg a világ*), valamint az emberbe fagyott világ feloldhatóságára kérdez rá, az összeomlást felülíró, általa „spiritualizmusnak” nevezett oximoronját keresve (*Tücsökzene*).

Miként a nagy sikerű *Nyugaton a helyzet változatlan* című Remarque-regény halványabban előadott, de kriminalizált folytatását, a gyilkossá érett katonák visszatérésének értelmetlenségét a saját találmányú krimiversei hangoltságával élővé varázsolta, majd pedig ezzel egy időben a világ „megrágalmazásával” ki szeretne volna menteni betegségcsapdájából Juhász Gyulát, a maga szerepét veszített halálfügájából.

Miután mindezt a korai Szabó Lőrinc-szövegek olvasása során összeraktam, tárgyyszerűen leírtam – feltámadt bennem a kérdés, miért épp ekkor alakult, majd az évtized végére miért íródhatott át épp ez az *ars poetica*.

A huszadik század első évtizedében, a Nyugat indulása idején a magyar lírában a klasszikus modernség még hiteles szerepvilággal jelentkezett. 1912-ben ugyanakkor már Európa-szerte világirodalmi rangon jelen van a modernségben a csorbult

szerepeket felmutató kiváló alkotások sora, közöttük Ady *Margita élni akar* című verses históriája. Ekkortól költözik bele az irodalmi szövegbe a paradoxon, amely az embert minden cselekvő jelenléte ellenére megfosztotta szereplehetőségeitől. És ami a versben történt, az utóbb beteljesedik a történelemben. A Nagy Háború, majd a belőle kivezető forradalmak-ellenforradalmak, a politika rendteremtő és messianisztikus-diktatórikus akaratot képviselő erői a „Költő Agyá”-ban szöveggé tudatosodnak: a korábbi sejtelmek a kriminalizálódó káosz kibeszélésévé alakulnak. Ugyanakkor a szerepvesztés ellenében a múltban való példázatkérés is éppen a morális elkötelezettség végzetes következményeit emeli példázattá (lásd Szabó Lőrinc költészetében a Kalibánnal vitatkozó *Az eretnek tragédiáját*, a *Testvérsíratókat*, vagy a *Hazám keresztény Európa* jajkiáltásait, és a *Falba léptem s ajtót nyitott a fal* billegő ünnepvárásra készülését). Mindez olyan külvilágot szerkeszt a mindennapokat élő ember köré, ahol mind a belső álmódosások (a film szövegek könyvei), mind a megélendő jelen a napi élet kriminalizálódottságával telítik az emberi tudatvilágot. Mindenképpen egy billegő, átmeneti formációt tudatosítva, amelyet a vágyakban a változás reménye táplál, a valóságban éppen ellenkezőleg, a megélhető konszolidáció alakít változtathatatlaná.

Az ekként összeálló emberképből formálta Szabó Lőrinc a *Tízezer magyar gyermek* című versében a szürke ruhás fiatalembert, akinek jellemzője a vers már idézett felvezető mottójában vázolt paradoxon a „rettenetes” „változtathatatlanságáról”, zárása pedig a kései József Attila *Nagyon fáj* kötetét előlegező szövegportré: „s mint cellábazárt néma örült, / ki csak dühöng s ajtót nem lel sehohol: / mellében futkos és ugat / egy új, vad, állati sikoly”. Lezárása pedig a *Vissza a háborúból* próza-fordítása és a *Találkozás* krimi-verse. Közben pedig egy év költői hallgatás.

Az ezt követő poétika ennek a két évtizedes káosznak tudatosítása, „eszmélet-té” szervezése, amely létrehozza – szerencsére, Szabó Lőrinc kifejezéstalálataival: – a „rettenetes” ellenében a „magamban” szöveggé alakított *Te meg a világot*, Szabó Lőrinc és József Attila rövid ideig tartó barátságát a versvilágban, és – már történelmi távlatból – Pilinszky és Celan visszatekintő műfajjelölő és vitatkozó(?) minősítését: „különítélet”, „halálfüga”. Innenről alakul az európai költészet kései modernségnek nevezett oximoronja, amely a bartóki ideális és torz egyensúlyozásából szöveggé varázsolja a „Költő Agyá”-ban a Mindenséget átfogó harmóniát. Műfaját tekintve: a káoszt tudatosan rendezni vágyó elégiát. Benne a történelem sokféle billegését a Mindenség harmóniájával egyensúlyozó szövegformálást. Amelyben a rettenetes káosz már tudatosíthatóvá válik (lásd Szabó Lőrinc esetében a *Semmiért Egészen*, *A Párt válaszol*, *Az Egy álmai* című verseit, és a teljes *Te meg a világ* kötetet), és beleszövődik a *Harc az ünnepért* – Halász Gábor és Szentkuthy által már éppen Szabó Lőrinc költészetében tudatosított – világa, benne a pszeudobibliai rálátással fogalmazott, egyensúly-ajánlóvá emelhető szöveggel: „falba léptem s ajtót nyitott a fal”. Sejtelmesen fogalmazva

immár, „magamban” értelmezve, mindenkinek (önmagának is!) „külön-külön” megértésére számítva: „Hol járt, ki látta a halat, / hogyha a háló megmaradt / sértetlenül?”, avagy: „a mindenséggel mérd magad (...) az értelemig és tovább”. És ekkor már ideézhetek e szövegekhez társíthatóan többek között T. S. Eliottól („I should be glad of another death” – Másféle halálnak örülnék. [Vas István]), W. B. Yeats-tól („tragic joy”) vagy Rilke *Duinói elégiáinak* zárásából („Und wir, die an steigendes Glück / denken, empfinden die Rührung, / die uns beinahe bestürzt, / wenn ein Glückliches fällt” – És mi, az egyre növe boldogság / álmodói, mi úgy hatódnánk / meg, már szinte a döbbenetig, / mint, ha lehull, ami boldog [Szabó Ede]).

A TANULMÁNYBAN GYAKRABBAN SZEREPLŐ SZABÓ LŐRINC-GYŰJTEMÉNYEK ÉS A TÉMÁRA VONATKOZÓ KORÁBBI TANULMÁNYAIM JEGYZÉKE:

- Érlelő diákévek* = *Érlelő diákévek. Napló, levelek, dokumentumok, versek Szabó Lőrinc pályakezdésének éveiből, emlékezések az 1915–1920-as évekről*, Petőfi Irodalmi Múzeum és Népművelési Propaganda Iroda kiadványa, Bp., 1979. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Im_17/?pg=0&layout=s
- Összes versei* (1943) = Szabó Lőrinc életében megjelent verseskötetei. A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapján a Verseskötetek fül alatt: <http://krk.szabolorinc.hu/> (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- Összes versei* (1943) kötetben szereplő versek kötet szerinti variációi és dokumentációja = A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének és az MTA Könyvtárának Szabó Lőrinc-honlapján a *Dokumentumok* fül alatt: <http://krk.szabolorinc.hu/> (2021. 03. 25.)
- Összes versei I–II.* (2003) = Szabó Lőrinc *Összes versei I–II.*, sajtó alá rend, Kabdebó Lóránt – Lengyel Tóth Krisztina, Osiris, Budapest, 2003; Uő *Összes versei*, Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) – Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), Budapest, 2010., (Osiris Klasszikusok): https://reader.dia.hu/document/szabo_lorinc-szabo_lorinc_osszes Versei-1053 (Letöltés: 2020. 07. 01.)
- Vissza a háborúból* = *Vissza a háborúból. Szabó Lőrinc Remarque-fordítása*, sajtó alá rend., jegyz., bemutatja Juhász Gábor, Szemán Renáta, Miskolci Egyetem BtK Szabó Lőrinc Kutatóhely, Miskolc, 2008 (Szabó Lőrinc Füzetek 9. <http://krk.szabolorinc.hu/>) (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- Vers és valóság* = Szabó Lőrinc, *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöveggond., Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Osiris Kiadó, Bp., 2001. (Osiris Klasszikusok); Digitális kiadás: (javított, kiegészített szöveg) DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Vers_es_valosag_Bizalmas_adatok_es_megjegyzesek-1020 (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- Emlékezések és publicisztikai írások* = Szabó Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szöveggond., jegyz., utószó Kemény Aranka, Osiris Kiadó, Bp., 2003. 231–234., (Osiris Klasszikusok); Digitális kiadás: DIA–PIM, Bp., 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Emlekezések_es_publicisztikai_irasok-640 (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- Vallomások* = Szabó Lőrinc, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, szöveggond., jegyz., Horányi Károly – Kabdebó Lóránt, Osiris, Bp., 2008. (Benne az 1919-es Kisnapló, 1945-ös Napló és Védőbeszéd)
- Huszonöt év* = *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzati Erzsébet levelezése*, sajtó alá rend., jegyz., Kabdebó Lóránt – Lengyel Tóth Krisztina, Magvető, Budapest, 2000; DIA–PIM, Bp., 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Huszonot_ev-795 (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- Szabó Lőrinc pályaképe*, = Kabdebó Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris, Budapest, 2001; Digitalizált változata: DIA–PIM, Bp., 2012: https://reader.dia.hu/document/Kabdebo_Lorant-Szabo_Lorinc_palyakepe-8474 (a szerző kiegészítéseivel), 2021. 03. 25.)

- Szabó Lőrinc „pere”, Bp., Argumentum, 2006. <http://mek.oszk.hu/21700/21729/21729.pdf> (Letöltés: 2021. 03. 25.)
- A Margita európai rokonai* = Kabdebó Lóránt, *A klasszikus modernség egy jellegzetes pillanata – 1912* (A Margita európai rokonai), *Literatura*, 1998/2, 147–172.; = *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, a Miskolci Egyetem Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének 1998. február 27–28-i konferenciája alapján szerkesztette Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest–Miskolc, 1999., Bp., 1999, Anonymus, 158–181.
- Kassák lényeglátó pillanata* = Kabdebó Lóránt, Egy remekmű poétikai pozíciója. Kassák Lajos: A ló meghal a madarak kirepülnek, *Literatura*, 1999/4., 381–395.; = Uő, „Ritkúl és derűl az éjszaka” (*Harc az elégiáért*), Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006, 41–56.
- Pandora* = Kabdebó Lóránt, A Nyugattal való párbeszéd egy pillanata: a Pandora, *ItK*, 2011/5., 505–549. = Uő, *Mesék a költőről. Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Ráció, Budapest, 2011, 38–77.
- „Szergej Jeszenin utolsó éjszakája” = Kabdebó Lóránt, „Ritkúl és derűl az éjszaka” (*Harc az elégiáért*), Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006, 65–82.
- Szabó Lőrinc személyiség-látomása* = Kabdebó Lóránt, Szabó Lőrinc személyiség-látomása az 1929–1932-es versekben, *ItK*, 1971/4, 443–466.
- A Te meg a világ poétikai naplója* = Kabdebó Lóránt, A Te meg a világ poétikai naplója, *ItK*, 2007/3., 383–312.
- Találkozás* = Találkozás. A sorssá vált Juhász Gyula Szabó Lőrinc költészetében, *Irodalmi Szemle* (Pozsony), 2020/4, 31–47.

Csenki Nikolett

Megszólal az alárendelt?

Borbély Szilárd: Nincstelének

Borbély Szilárd *Nincstelének: Már elment a Mesijás?* című regényének elemzését már sokan, sokféleképp közelítették meg 2013-as megjelenése óta, azonban az látható, hogy leginkább (1) *szociografikus (autobiografikus vagy éppen traumaszövegkénti)*, (2) *történelmi emlékezet*, (3) *allegorikus*, (4) *fikcionális*, valamint (5) *szoteriológiai* értelmezési irányvonalak rajzolódnak ki az írásokból,¹ melyek rendre kifutnak az *identitás* problematikájához, a *kisebbségi léthelyzet dilemmáihoz*. Azonban az vitathatatlan, hogy két olvasatmód markánsan képviselteti magát a tanulmányok jelentékeny hányadában: az egyik oldalon kortörténetként és szociográfiként aposztrofálják, melyet a könyv fülszövegének „iránymutatása”, a gyermekkori fénykép elhelyezése, valamint magának a szerzőnek az *Élet és Irodalomban* megjelent önértelmező esszéje erősítenek; ezzel szemben olyan elemzések állnak, amelyek a szöveg fikciós jellegét hangsúlyozzák, melyet a poétikai, narratológiai, nyelvi eljárások implikálnak.² Noha persze ezek mind-mind fontos olvasatát jelentik a műnek, azonban a redundanciát elkerülve én arra mutatok rá rövidke írásomban, miként jelenik meg az *alárendelt* viszonya a regényben.

A Nincstelének helye a kortárs magyar irodalomban

Mikszáth óta megfigyelhető az a magyar irodalomban, hogy a különböző művek középpontjában – l. például L. Ritók Nóra vonatkozó szövegeit³ – a társadalom peremén élő egyének láthatóvá válnak, melyhez – ha közvetett módon is – az irántuk érzett felelősségérzet, illetve tenni akarás párosul. A teljesség igénye nélkül ilyen műveknek mondható a kortárs irodalomból Kukorelly Endre *Tündér Völgy* (2003), Dragomán György *Fehér király* (2005), Rakovszky Zsuzsa *A hullócsillag éve* (2005), Barnás Ferenc *Kilencedik* (2006), Tóth Krisztina *Vonalkód* (2006) és természetesen Borbély Szilárd *Nincstelének* (2013) című alkotásai. Ezekben az alkotások-

▼

1 Vö. Visy Beatrix, „A prímszámok könyve: Sors, idegenség, szegénység Borbély Szilárd *Nincstelének* című regényében”, *Studia Litteraria* 55, 1–2. sz. (2016): 201–217., 204.; Ayhan Gökhan. *A megváltás oda*. Hozzáférés: 2021. 12. 29. <https://revizoronline.com/hu/cikk/4641/borbely-szilard-nincstelenek>

2 Szénási Zoltán, „»Mi úgy mondjuk«: A *Nincstelének* jelentésrétegei a recepció tükrében”, *Irodalmi Szemle*, 4. sz. (2017): 27.

3 L. Ritók Nóra. *A nyomor szélé*. Hozzáférés: 2021. 12. 29. <https://nyomorszeleblog.hvg.hu/>

ban nemcsak az a különleges, hogy a periferikus léthelyzetről tudósítanak, hanem az is, hogy egy-egy gyermek nézőpontján keresztül kaphatunk látetelet a kelet-európai létről; arról, hogyan valósul meg a függés lelki és fizikai aspektusa. De ezt mégsem a magyar irodalomban az 1970-es évektől jelen lévő posztmodern, illetve metamodern nyelvhasználattal viszik színre az említett művek, hanem a traumatikus, az alárendeltség viszonyait bemutató, egyszersmind megrendítő nyelviséget építik bele textusaikba.

Erre az alapvető változásra hívja fel a figyelmet Németh Zoltán *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégiaja* című tanulmánygyűjteményében, amelyben a magyar irodalom modernitást követő alakváltozatairól értekezik. Rámutat arra, hogy a 2000-es évek környékétől megfigyelhető egy lassú elmozdulás az 1990-es évek ironikus-parodisztikus nyelvhasználati formáitól a traumatikus nyelv kiterjesztésének opciói felé – kiegészülve „a valóság problematikájának hangsúlyos megjelenésé”-vel, illetve autobiográfiai meghatározottsággal.⁴ S mindezt úgy, hogy közben az intertextuális, metafikciós stb. narratív szerzőelemeket nem eliminálja, hanem azokat beemeli szövegstruktúráiba, hogy a különböző nyelvváltozatok együttes jelenléte kikezdje a korábban önazonosnak hitt narrátor hitelességét.⁵

Vitathatatlan, hogy a *Nincstelenek* hazai és külföldi recepcióját lényegesen befolyásolta az a tény is, hogy Borbély regénye, hiába játszódik a mű cselekménye a kommunizmus éveiben, olyan témákat helyez középpontba, melyek a mindennapi közéleti párbeszédnek nem elhanyagolható hányadát teszik ki, gondolok itt mindenekelőtt a gyermekszegénységre, a holokauszt emlékeztetere, a családon belüli abúzusra, a nemzetiségi identitásproblémákra, állatkínzásra stb.⁶

Az utóbbi évtizedekben az látható, amelyre Pierre Nora tanulmánya⁷ is utal, hogy az emlékezettel való nagyfokú törődés – előbb Franciaországban, majd szép lassan Európa más országaiban, végül Amerikában is – korszellemmé vált. A francia történész a múlt és jelen viszonyát egy szélesebb értelemben vett posztmodern

4 Németh Zoltán, *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégiaja* (Pozsony: Kalligram, 2012), 37.

5 E fejlemények egyébként már harmadik, vagy az ún. antropológiai posztmodernhez köthetők. Az antropológiai posztmodern az irodalomelmélet kulturális fordulatával következett be. Érdeklődésének középpontjában a hatalom kérdésköre, a marginális aspektusok láttatása, a mainstream-ellenes beállítódás áll. „Mindez a fikció és a referencialitás határán, mindkét elem felhasználásával történik, de rendkívül erős a szövegek konkrét, világba nyúló, tranzitív irányultsága. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiaként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából.” Vö. Uo., 35.

6 Szénási Zoltán. *A peremlét elbeszélhetősége*. Hozzáférés: 2021. 12. 29. <http://pilpul.net/komoly/a-peremlet-elbeszelhetosege>

A magyar falu poétikái című tanulmánykötet behatóbban foglalkozik ezzel a kérdéskörrel. Vö. *A magyar falu poétikái*, szerk. Korpa Tamás, Pataki Viktor, Mészáros Márton (Budapest: Fiala Írók Szövetsége, 2018).

7 Pierre Nora, „Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája”, ford. K. Horváth Zsolt, *Aetas* 14, 3. sz. (1999): 142–157.

elgondolás mentén képzelet el,⁸ amelyben a múlt örökösei, azaz a mindenkori jelenben élők folyamatos diskurzusból állnak a múlttal, és e múlt nélküli múlt rendre megjelenik a legkülönbözőbb történeti, szociológiai, filozófiai, illetve művészetelméleti írásokban. „A *lieu de mémoire*-ok iránti érdeklődés [...] történelmünk ezen egyedi pillanatához kötődik. Fordulópont ez, ahol a múlttól való elszakadás tudata keveredik a fájó emlékezet érzésével, de ahol a fájdalom még fel tud annyit ébreszteni az emlékezetből, hogy az felvetette megtestesülésének problémáját. A folyamatosság érzése a helyekbe költözött át. Helyei vannak az emlékezetnek [*lieux de mémoire*], mivel nincs már valódi közege az emlékezetnek [*milieux de mémoire*].”⁹

A múlttal való szüntelen párbeszéd a kortárs magyar irodalmat is jól körvonalazza, mivel azok gyakorta a ’89 előtti eseményekből merítik írásaik tárgyát, melyek több szempontból is jelentős hatással bírnak. Egyrészt segítenek korrigálni azt a sajátos színezettel rendelkező magyar emlékezetpolitikát, amelyek a deficit dialógusaikkal egy elferdített, hamis képet alakítanak ki az emberek tudatában.¹⁰ Másodsorban pedig a rendszerváltás előtt és után született generációknak segít abban, hogy szembenézzenek e sokat emlegetett elnyomó rendszer mindennapjaival, a közös történelemmel, mindazonáltal elengedjék az önkényuralmi évek okozta sérelmeiket, melyek generációkon keresztül öröklődnek tovább, újból és újból újratereztve azokat.¹¹

Fontos lehet továbbá abban is, hogy megértsék az erőszak logikáját, a társadalomban betöltött funkcióját. Sajnos Magyarországon csak megkésetten és töredékesen zajlott le a múlt traumáinak feldolgozása, a kollektív emlékezés csatornáinak megnyitása, amely – ahogy azt már fentebb megfogalmaztam – sokszor kiegészült egy megtévesztő múltmagyarázattal. Reemtsma *Bizalom és erőszak a modern társadalomban* című nagyszabású munkájában a társadalmi bizalom és bizalmatlanság kérdéseit, valamint az erőszak modernítésben betöltött funkcióját

8 „Pierre Nora esszéjének újdonsága, hogy alapvető különbséget tesz a megélt esemény lecsapódása (emlékezet) és az azt értelmezhetővé tévő szellemi tevékenység között (történelem). Amíg az emlékezetet, s elsősorban annak kollektív formáját egy mindig meg-megújuló képzetrendszerként gondolja el, melynek létjogosultságát az azt létrehozó, illetve emlékezetét fenntartó közösség akaratainak autoritása adja, addig Nora számára a kortárs, probléma(orientált) történetírás (*l’histoire-problème*) a hagyomány iránt (...) tiszteletlen diskurzust jelent mindössze.” Vö. Uo., 138.

9 Nora, i. h., 142.

10 Ilyen elferdített múltértelmezésnek tekinthető például a 2006-ig a Felvonulási téren, azóta már az Ötvenhatosok terén megtekinthető és az egykori Sztálin-szobor helyén felépült Közponi ’56-os emlékmű, amely az i-ypsilon alkotócsoport műve. L. Bán Zsófia, „Az elsőkkasztott narratíva: A közponi ’56-os emlékműről”, *Műértő*, 2006. október. Hozzáférés: 2021. 12. 29. <http://hvg.hu/hvgmuerto/20061006muertobanzsofi>

11 „A kollektív trauma a másodlagos emlékezettel van összefüggésben: a saját tapasztalat reprezentációi társadalmi méretűvé teszik/rehetik a következő generációk számára.” Vö. Murai András, Tóth Eszter Zsófia, „Hogyan képzeljük el? A holokauszt emlékezete és a helyszín rekonstrukciója dokumentumfilmekben”, *Korall* 11, 41. sz. (2010): 81–96. Hozzáférés: 2021. 12. 29. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00032/pdf/Korall_41_081-096.pdf

vizsgálja. Kitér arra is, hogy az erőszak meg nem jelenítése, csupán annak misztifikálása, vagy éppen rejtélyessé tétele a legveszedelmesebb tárgyalási mód az agresszió artikulálása kapcsán: „Az erőszakot csak akkor érthetjük meg társadalmi cselekvésként, ha egy triadikus konstrukció keretében értjük, mert az erőszak csak kommunikatív aktusként válik társadalmi cselekvéssé. Hogy a szociológia hallgat az erőszak mint társadalmi cselekvés problémájáról az része a modernség azon coping-stratégiájának, hogy az erőszakot cél-eszköz relációkban (instrumentális-ként) és legfőképpen lokatív erőszakként fogja fel – ezen a felfogáson túl azonban patologizálja és misztifikálja.”¹²

E traumák, ahogy az a modernitás óta ismeretes, már kibeszélés által feloldhatóak. Erre hívja fel a figyelmet Heller Ágnes is, aki az alapvetően freudi, pszichológiai fogalmat filozófiai gondolatmenetre építve az emberi civilizáció modern kori szakaszának a jellemzésére használ fel. Kitér arra is, hogy a trauma körülhatárolása egyúttal a kultúrába való bevonást is jelenti, melyek az emlékezések révén realizálódhatnak.¹³

A fentiek figyelembevételével érthetővé válik, hogy a témájukat az autoritárius korszakból merítő, de a 21. században íródott alkotások milyen fontos üzenetet és információt rejtenek magukban a hatalomgyakorlás kevésbé explicit módszereiről – melyek jogi kategóriákba nehezen beilleszthető metódusok –, melyektől elszakadni a mai napig nem tudtunk, melyeknek sokszor önkéntelenül alá is vetjük magunkat, így örökítve tovább az utókorra azokat. S hogy a *Nincstelenség* mennyire is betölti ezt a szerepet, érdemes felkutatni a moly.hu magyar könyves közösségi oldalon az olvasói hozzászólásokat (árulkodó már maga a mennyiség is!), amelyek elfogultságról, kapcsolódásról, a régi emlékek felidézéséről számolnak be.¹⁴

Sajnos az elmúlt évszázad magyar történelme a trauma és sérelem folytonos relációjában és cirkulációjában telt el, melyek teret engedtek az állandó retraumatizációnak. (Melyet a rendszerváltás sem tudott kiküszöbölni, noha kezdetben nagyobb reményeket fűztek hozzá. Erre a „többre várásra”, majd a csúfos kijózanodásra Borbély Szilárd pár éve nyilvánosságra hozott – Heike Flemminggel, a *Nincstelenség* egyik német fordítójával folytatott – magánlevelezése is utal: „Tévedés volt Magyarországon, Debrecenben maradni. Tévedés volt irodalommal foglalkozni. Az elkövetkező évek, évtizedek a romlás és a veszedelem beláthatatlan

▼
12 Vö. Jan Philipp Reemtsma, *Bizalom és erőszak a modern társadalomban* (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2017), 533.

13 „Megkísérelni a beszédet – beszélni a traumáról. A beszéd segíti az emlékezést.” Vö. Heller Ágnes, *A trauma szégyene, a szégyen traumája* = H. Á., *Trauma* (Budapest: Múlt és Jövő, 2006), 14.

14 Hozzáférés: 2021. 12. 29. <https://moly.hu/ertekelesek/2538564>

rengetegét hozzák ránk. [...] Csak azért nem tettem meg, mert következett a fordulat, és olyan reményeket adott, melyek mára nevetségesekké váltak...”¹⁵)

Az individuális trauma és a kollektív, kulturális trauma között átmeneti kapocsként tud fellépni a szépirodalom, melyet Takács Miklós irodalomtörténész is többször hangsúlyoz 2018-ban megjelent tanulmánykötetében.¹⁶ Véleménye szerint az egyéni emlékezet mindig is magában hordozza a kollektív emlékezés lehetőségét, mivel az individuum – fizikai jelenléte mellett – többnyire emlékezetével képes kapcsolódni a közösséghez, ráadásul a személyes emlékekben mindig benne rejlik a közösség is, és – még ha nem is olyan markáns módon – az individuális emlékezet is válhat kulturális reminiscenciává.¹⁷ A kortárs kulturális traumaelmélet szerint ugyanis a közösség traumája a fájdalom és a szenvedés egyéni hatásaiból eredeztethető. Azonban az nem mindegy, hogy a traumát miként értelmezzük, egyéni vagy kollektív megrázkódtatásként, ugyanis utóbbi különböző médiumok mediálása eredményeképp jut el hozzánk, melyek befolyásolják a kulturális emlékezet alakulását, olykor átalakítva azokat. Jeffrey C. Alexander szociológus meglátása szerint az események magunkban még nem traumatikus meghatározottságúak, a kollektív sérelmek kialakulása „egy társadalmilag közvetített tulajdonítás eredménye”.¹⁸ A legújabb traumaelméletek megalkotói a traumára egy új metanarratívaként tekintenek, „ha az adott kultúra kellő tekintéllyel, így kényszerítő erővel rendelkező értelmező keretei”¹⁹ azt lehetővé teszik. Takács azonban figyelmeztet arra, hogy a kollektív traumák állapota is módosulhat, mivel „egy adott történelmi esemény vagy helyzet traumának tekinthető egy társadalom történelmének egyik pillanatában, de egy másikban már nem”.²⁰

Az alárendelt nyelve a Nincstelenekben

Írásom további részében az „alárendelt” (elsősorban spivaki) teorémája felől olvasva vizsgálom meg Borbély regényét. Felvetődhet a kérdés, mennyire lehet relevanciája egy posztkolonialista fogalmat magyar vonatkozású regényre vonatkoztatni, de a válasza fentebb, ha nem is expliciten, de már utaltam. Bényei Tamás *Archívumok: A világirodalom helyei* című, az *Alföld* folyóirat hasábjain megjelent tanulmányá-

▼

¹⁵ Hozzáférés: 2021. 12. 29. <https://contextus.hu/borbely-szilard-maganlevele-tevedes-volt-magyarorszagon-maradni-a-demokracia-eszmeje-kihalni-latszik/>

¹⁶ Takács Miklós, *Sebek és szavak: Traumakultúra, traumairodalom* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2018).

¹⁷ Uo., 14.

¹⁸ Uo., 15.

¹⁹ i. h.

²⁰ i. h.

ban rámutat arra, hogy „a posztkoloniális irodalom és elmélet [...] egyes jelenségeinek és belátásainak fényében a centrum-periféria viszony visszamenőleges átértelmezhetősége, felnyithatósága válik láthatóvá, s ekként talán a magyar és a közép-kelet-európai irodalmon belül is a jelenleg domináns tradíciók mellett [...] más szövegrendező elvek és főleg olvasási alakzatok válhatnak beszédképessé. Egy lehetséges posztkoloniális indíttatású teóriának mindenképpen rendkívül érdekes problémát jelentene a közép-kelet-európai irodalom és irodalomtörténet teoretizálása [...]»²¹

Azért tartom alkalmasnak e beszédmód sajátosságainak figyelembevételével értelmezni a *Nincsteleneket*, mert az önkényuralmi miliő gyermeki szempontú megvilágítása összefüggésbe állítható azokkal a társadalmi rétegekkel, akik nem képesek érdekeik védelmét ellátni, hasonlóan a gyerekszereplőhöz, aki ki van szolgáltatva a nálánál magasabb hatalmaknak. Ez a marginális státus a politikai és nyelvi reprezentációt is lehetetlenné teszi a „nyelvvél és névvél nem rendelkező néma egyén”²² számára – pont úgy, ahogy az indiai özvegyáldozatra kötelezett nőknél sem lehetséges ez.²³ A *Nincstelenek* 6–10 éves narrátora – akinek egyébként soha nem tudjuk meg a nevét – a ki nem mondott részletekre nem tud következtetni, valamint a történelmi utalásokat sem bírja felfejteni teljes valójukban, csak részleteiben képes azok tudatosítására. Mivel még nem beszél a felnőttek nyelvét, így csak töredékesen képes saját kívánságait is megfogalmazni. (E periférián való lét a nyelvi reprezentáció elégtelen mibenlétével is korrelál, melyre a későbbiekben még visszatérek.)

A *subaltern* (‘alárendelt’) kifejezés Gayatri Chakravorty Spivak *Szóra bírható-e az alárendelt?*²⁴ című tanulmányával került be az irodalomtudományi diskurzusba,²⁵ és vált a posztkolonialista interpretáció egyik fontos kifejezésévé. „A posztkoloniális kritika a posztmodern irodalomtudományi beszédmódok egyik változataként az olvasat labilis, jelentésváltoztató, jelentéssokszorosító hatását a faji identitás

21 Bényei Tamás, „Archívum: a világirodalom helyei”, *Alföld* 50, 2. sz. (1999): 75–86.

22 Bókay Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba* (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 283.

23 „Ennek a végletesen marginalizált, a lét és a nemlét határán mozgó, identitásnak kevésbé nevezhető állapotnak emblematisz formája ölt testet az indiai társadalmakban őshonos kulturális tradícióban. A »sati« keretében a férjét gyászoló özvegyet ünnepi szertartás keretében máglyára vetik, és elevenen elégetik.” Uo.

24 Gayatri Chakravorty Spivak, „Szóra bírható-e az alárendelt?”, ford. Mánfai Alice, Tarnay László, *Helikon* 42, 4. sz. (1996): 450–483.

25 Az alávetett fogalmat Spivak Antonio Gramscitól kölcsönözte, aki kulturális-ideológiai értelemben alkalmazta, viszont előbbi teoretikus az alárendelt fogalmát szélesebb elméleti diskurzusba helyezte. Spivak meggyőző argumentációjában Michel Foucault hatalomelméletére, Gilles Deleuze filozófiájára és Edward Said posztkolonializmus-elméleteire támaszkodva tágítja ki a fogalom használati körét. Az alárendelt kifejezés számtalan értelemezési horizontot nyit meg, hiszen ha Said gondolatmenete felől közelítjük meg, akkor a posztkoloniális szubjektum, ha a Deleuze–Guattari-féle koncepció felől nézzük, akkor a kisebbségi írásmód, és ha a foucault-i értelemben nézzük, akkor a börtönviselt egyén és a szexuális kisebbséghez tartozó személy kerül előtérbe.

dekonstruáló, ellentmondásosan újraíró hatásának tulajdonítja.²⁶ Feltételezi, hogy azon művek esetében, melyekben „faji különbséget mutató társadalmi csoportok vagy személyek jelennek meg”,²⁷ azokban olyan öntudatlan és komplex reakciók jelentkeznek, melyek a szövegek értelmét jelentősen átalakítják, jelentésmezőjét kiszélesítik. Noha kezdetben a kutatás elsősorban az európai hatalmak által alávetett kultúrák (gondolhatunk itt az indiai, afrikai, brit és francia gyarmatosításokra) közti kapcsolatokat vizsgálta, a későbbiekben a posztkolonialitás fogalma és értelmezési horizontja már kiegészült minden olyan területtel, ahol egy bizonyos kultúra elnyomását láthatjuk. „Ebben az irányban a faji másság meghatározó szerepe áttevődik az azonos néphez tartozó, de különböző társadalmi osztályok és csoportok közötti kommunikációs zavarok és elfojtások irodalomban, kulturális jelenségekben érzékelhető jeleire.”²⁸

Gayatri Chakravorty Spivak értekezésében az elnyomottság megszólaltatásának kérdésességét tárgyalja, ahogy ő fogalmaz: „A »valódi alárendelt« csoport esetében, melynek azonossága különbözőségéből fakad, nincs egy olyan reprezentálható szubjektum, mely önmagát megismerhetné és kimondhatná.”²⁹

Spivak számára már a kezdetektől fogva evidens volt a feminizmus és a posztkolonialitás összekapcsolása, mert előbbi interpretáció több helyütt pontosította a posztkoloniális megállapításokat. Eszmefuttatásának középpontjában a gyarmati nő áll, akinek többszörösen alávetett státusa a saját patriarchális társadalmi berendezkedéséből, illetve a gyarmati rendszer autokratikus jellegéből ered, mellyel egy többszörösen is alárendelt pozícióba (az ún. *subaltern*, a másikként, másként alárendelt) helyeződik, akit a történelem folyamán mindig is félreértettek, vagy akiről tudatosan mesterkéltné képet alakítottak ki, így vált „az alárendelt nő történelmileg elnémított szubjektum”-má.³⁰ Mindkét gondolkodásmód esetében hasonló kérdések fogalmazódnak meg, melyek „a különböző reprezentációs rendszerekben munkáló hatalmi viszonyok természetét, az önazonos beszédmódot, a marginalizációt”, valamint a politika és irodalom egymáshoz való kapcsolatát firtatják.³¹

E rövid elméleti kitérőt követően azonban szeretnék arra rámutatni, hogy Spivak által használt fogalom elsősorban arra keresi a választ, hogyan lehet az elnyomottak hangját megszólaltatni, és a *Nincstelenség* vizsgálatakor én is ennek a kérdésnek járok utána. Azonban az alárendelt fogalmának elemzésekor figyelembe

▼
26 Bókay, *Bevezetés...*, 280.

27 Uo.

28 Uo.

29 Spivak, „Szóra bírható...”, 465.

30 Uo., 471.

31 Bókay, *Bevezetés...*, 283.

kell vennünk, hogy e szemantikailag meglehetősen terhelt kifejezés miatt különböző ideológiai és elméleti diskurzusok egymást sokszor átfedő megjelenésével is számolnunk kell, nem tudunk kizárólagosan szorítkozni a spivaki értelemben vett használati körre, mert a subaltern kategóriája a dekonstrukció, a posztkoloniális elmélet, a feminista irodalomtudomány, az ökokritika, a cultural studies vagy éppen a traumaelméletek retorikai bázisát is magához vonja, mely utóbbi irányzatról már érintőlegesen én is szót ejtettem.³²

Borbély Szilárd regényében a már említett múltidézés, -feltárás nagyon sajátos narratív hangon keresztül szólal meg; a kritikák által legtöbbször negatívumként értékelt elbeszélői hang problematikusságát abban látják, hogy a regény elbeszélés-módja nem tudja következetesen imitálni a gyermeki nyelvet, mivel a *Nincstelenek* narrátora egy felnőtt tudásával és reflexióival rendelkező figura.³³ Azonban a gyermekelbeszélő alkalmazása a lehető legjobb lehetőséget kínálja fel arra, hogy az alárendeltség viszonyait prezentálja, hiszen ebből az elbeszélői pozícióból pontosan megérthető az a mechanizmus, miképpen válik kiszolgáltatottá az egyén, hiszen a bernsteini értelemben vett korlátozott nyelvi kód miatt leszűkül számára a választás tere, hiszen megnyilatkozásaira a szókészlet korlátozottsága, a merev és szigorú mondatszerkesztések a jellemzők (még akkor is, ha a felnőtt tudatállapot olykor-olykor visszaköszön).

Hatásmechanizmusát tekintve a *Nincstelenek* képes arra, hogy az olvasó számára megjelenítsen egy olyan világot, melyet az elbeszélő a korlátozott nyelvi kódjával valójában nem lenne képes bemutatni. Viszont azzal, hogy Borbély gyereknarrátort szerepeltet, mivel legtöbbször az ő jelen idejű nézőpontjából fokalizálja a történéseket, az olvasó aktivitását is elvárja. Ahogy arra a 2000-es évek után íródott narrációelméleti kutatások utalnak, a gyerekelbeszélő alkalmazása kikezdi a narrátor hitelességét, így a történet megbízhatósága csak az olvasó korrekciós tevékenysége révén válhat teljessé.³⁴ (De még véletlenül sem arról van szó, hogy a gyerek nevében beszélne a narrátor, vagy hogy tárgyiasítva lenne, hanem nagyon is hangsúlyosan kap szerepet a kisfiú világszemlélete, illetve -értelmezése. És tekintsünk el attól, hogy a gyermeki látószögben visszaköszön a felnőtt tudatállapot. És talán azt is mondhatnánk, hogy Borbély egyetlen nézőpont segítségével

▼

32 Bókay, Bevezetés..., 280–283. és Németh Zoltán, „Az alárendelt nyelve Borbély Szilárd műveiben”, *Studia Litteraria* 55, 1–2. sz. (2016): 157.

33 Visy Beatrix, „Prímszámok könyve (Borbély Szilárd: Nincstelenek. Már elment a Mesijás?)”, *Holmi* 26, 1. sz. (2014): 109–113.

34 A megbízhatatlan elbeszélő retorikai-textuális megközelítésben lehet „félretudósító, félreértelmező és félrevezetően értékelő (misreporting, misinterpreting, misevaluating)”, valamint alutudósító, alulértelmező, és alulértékelő (underreporting, underinterpreting, underevaluating)”, kognitív/konstruktivista, azaz befogadás-központú szemlélet felől nézve „a szöveg struktúrája nem az emberi tudattól független létező, és nem is a szöveg inherens sajátossága, hanem az olvasói tudat építi fel, ezért a megbízhatatlan elbeszélő/elbeszélés megítélésében az olvasók jelentéstulajdonításai, tudása, erkölcsi normái, értékrendje játszanak döntő szerepet.” Vö. Tóth Csilla, „A szintézis megkerülhetetlensége: A megbízhatatlan elbeszélő a kulturális-kontextuális narratológia tükrében”, *Holmi* 26, 2. sz. (2014): 274.

megvalósította a multiperspektivikus szerkezetet.)³⁵ Mint az Paul Ricœur óta ismeretes, a megbízhatatlan narrátor felrúgja az olvasóval kötött hallgatólagos szerződést, hiszen a narrátor által elbeszélte történetről csak hézagos vagy pontatlan információkat kaphat az olvasó. Borbély a megbízhatatlan narrátor kategóriájába pozicionálja regényét, mert gyanút kelt az olvasóban azért, hogy a gyermeknézőpont alkalmazásával a történet fikciós igazságértéke megkérdőjeleződik. A *Nincstelenek* narrátora – életkori sajátosságaiból adódóan – nem rendelkezhet olyan tudással, mint a felnőttek, mégis többször visszaköszön a felnőttlet tapasztalata, tudása.

Ugyanakkor „[a]z időkezelés furcsa szándékoltóságának kell tekintenünk, hogy sok esetben a jelen idejű elbeszélés egyik mondatról a másikra múltba vált, az állandóságot mintha valami konkrét eseménytől választaná el, s ezek a szándékoltan rontott szövegrészek mintha az elbeszélte idő, a gyerekkor eseményeit különös félálomszerű képekké, délibábos remegésekké oldanák (és az elbeszélői nézőpontokat is összekuszálják). Az idő számlálhatóságának, kezelésének másfajta kiforgatása történik az életkorok, életesemények elhibázásaival. [...] Az idősíkok megbonyolítása, szándékolt szubverziója [...] a retrospektív gyermeki nézőponttal és a mű regényszerűségével van kapcsolatban.”³⁶

Természetesen ez az eljárás, a befogadó aktivitása maga is értelmezési horizontokat nyit meg, hiszen maga is a regénybeli cselekmények alakítójává válik. Ezzel az összetett retorikai viszonytal tehát megvalósul a kiszolgáltatott élethelyzetre való reflektálás, megmutatja, milyen a mélyszegénységben élők kilátástalan élete, ezáltal arra is választ kapunk, hogyan lehet a perifériára szorultságról, az otthontalanságról, a gyermeki lét védtelenségéről írni.

A *Nincstelenek: Már elment a Mesijás?* című regény egy Magyarország keleti felén lévő, határközeli szatmári faluban játszódik az 1960–1970-es évek tájékán. E miliőt egy 6–10 éves kisfiú perspektívájából ismerjük meg, akinek reflexióiban folyamatosan visszaköszönnek a felnőttektől hallott elbeszélések, pontosabban azok töredékei, melyekből ugyan kronologikus történetmesélés nem bontakozik ki, az olvasót azonban ahhoz hozzásegítik, hogy hozzávetőlegesen behatárolhatóvá teszik a cselekmény terét és idejét, a szereplők múltját. E szerkesztési technikának „köszönhetően” a szereplők jellemfejlődésén nem mennek keresztül, a könyv végén

▼

35 Paul Ricœur vetette fel az irodalomtudományban elsőként a megbízhatatlan narrátor szerepét, aki a megtörtént problematikusságára mutatott rá, hiszen az már nem figyelhető meg, mivel az már nincs. Vö. Paul Ricœur, *A szöveg világa és az olvasó világa = Történet és fikció*, szerk. Thomka Beáta, Narratívák 2 (Budapest: Kijárat Kiadó, 1998), 9.

L. még Manfred Jahn, *Árulkapcsolások, kizárások, határterületek: a megbízhatatlanság jelensége a narratív helyzetekben*, ford. Török Ervin = *Vizuális és irodalmi narráció*, szerk. Füzi Izabella (Szeged: Bölcsész Konzorcium, 2006).

36 Visy, „Prímsszámok könyve”, 111.

lévő visszaemlékezés epizodikus mivolta okán nem enged messzemenő következtetéseket levonni a változások milyenségéről.

A kisfiú és a többi szereplő viszonyának elsődleges meghatározója a prímszámok és az általuk meghatározott magány. Egyedül a *Mesijással* való viszonyában nem jelenik meg az elhagyatottság fokmérője (a prímszám), mert kívülállóságának nagysága a narrátor idegenségérzetével korrelál. (A Mesijás peremléthelyzetét egyrésztől kinézete – például neki van egyedül szakálla a faluban – okozza, másrésztől a falu társadalmában betöltött pozíciója.)

A regényben sok-sok mozaikdarabkán keresztül összeáll a család és a szűkebb rokonság helyzete, valamint a történelmi múlt korábbi rétegei is feltáruznak előttünk, így a Horthy-kor, a második világháború, Sztálin, Rákosi és az 56-os eseményei egyaránt látóterünkbe kerülnek. Megtudjuk, hogy az énelbeszélő édesanyja a falu társadalmán kívül áll („A férfiaknak mindig igazuk van, az asszonyokat leordítják. Anyám meg egyébként is bekerült. »Te bekerült vagy, te hallgass!«, letorkollják.” [131.]), de e idegenséget az anya mindig is hangsúlyozza közvetlen környezetének („»Mi nem vagyunk olyanok, mint ezek. Ha az egyik paraszt kihányja az ételt, a másik azonnal befalja, nehogy kárba menjen«, mondja anyám.” [112.]). Azonban az édesapa sem számít e közösség egyenrangú tagjának, mert tisztázatlan zsidó származása, „Mózi fattya”-státusa ezt lehetetlenné teszi a számára, ráadásul folyamatos atrocitásoknak is ki van téve – nem kap fizetést, a téészenben nem maradhat, menekülni kell a faluból, testvérei kiforgatják az örökségből stb. De a regényben ezenkívül megjelenik még az apai ágon Horthy hadseregében tiszt-helyettesként szolgált nagypapa, anyai ágon a majdnem kulák nagypapa, a bolond Máli, továbbá a ruszin és román felmenőkkel bíró, görögkatolikus vallást gyakorló család története is.

De ugyanúgy hangsúlyos a regény által megjelenített iszonyatos világ is, amely tetten érhető az állandó éhezés, az ember alatti létezés naturalisztikus és sokszor undort keltő megjelenítése által. A világ érzéki megtapasztalásában a szagok kiemelt státussal bírnak, a kisfiú mindennapjainak leírásakor markánsan megjelenik az állatok gondozása, megfigyelése vagy éppen kínezása során felmerülő szagok, melyek kibillentik az olvasót komfortérzetéből. Ilyen például az a jelenet, amikor a kisfiú annak lesz szemtanúja, ahogyan egy kiéhezett macska egészben próbál lenyelni egy békát, és a szegény párának csak nehézségek árán sikerül felöklendeznie azt: „Egy békát próbált meg lenyelni, már csak a lábai álltak ki a szájából. Küzdött a nyeléssel. Nem hallott, nem látott. A békával volt elfoglalva. Hányingerem lett, olyan váratlanul ért, amit láttam. De nem tudtam levenni a szemem róla. Egy ideig küzdött, aztán feladta, és kezdte kihányni. Vinnyogva visszaöklendezte. Az egész test ütemesen rándult össze. Lassan tűntek elő a mellső lábak. Közben néha pihent. Sokáig tartott, amíg felöklendezte összeszűkült torkán keresztül a túl nagy falatot.” (19.) Ezek a rettenetes képsorok, kiegészülve a kiszol-

gálatottság állapotának leírásával, egy kvázi mikrotörténelmet adnak a hatvanas-hetvenes évek mélyszegénységben tengődő faluinak mindennapjairól, melyet a korábban említett olvasói hozzászólások is alátámasztanak.³⁷

Azért az látható, hogy a kisleány által bemutatott világ hitelessége az olvasó korrekciós eljárása révén válhat teljessé, hiszen az elbeszélő az őt körülvevő világról csak hiányos tudással rendelkezik – a történetek töredékes, mozaikszerű volta is ezt hivatott kifejezni. Az olvasó egy teljes képet nem fog kapni arról, hogyan és miként is élhetett a Kádár-korszakban egy falusi gyermek, arra viszont nagyon is választ talál, hogy a mindennapi gyakorlatban miképpen jelentkeztek a pártállami diktatúra formalizált és rejtett hatalmi mechanizmusai; ilyen például az az eset, amikor a kisleány három évig nem látja édesapját, akit nem tűr meg a téveszelnők a faluban.

Az elnyomás azonban nemcsak a felnőttek világát, hanem a gyerekeket is érinti, ráadásul érdekérvényesítő képességük korlátozottsága okán, kétszeresen is ki vannak téve az atrocitásoknak. Ez megfigyelhető azokban a jelenetekben, ahol a gyerek természetes kíváncsiságát a felnőttek egy szempillantás alatt törik le a verbális agresszió eszközével:

Néha valamelyikünket megver. Apám már egy éve nincs itthon. De ma jó kedve volt. Fehér inget vettünk. Nagyapám átbiciklizett, hogy meglátogassa anyámat. Elmondtuk a nagyapám kedvenc versét, a Magyar vagyok, magyarnak születtem kezdetűt.

„Mitől rokonunk Petőfi”, kérdeztem. Nem hagy nyugton. Mert nekünk sok rokonunk van, de nem beszélnek velünk.

„Mert Ádám a vízre szart, Éva meg felitta”, mondta anyám idegesen, ahogy szokta, amikor rokonokról kérdezem. (42.)

A *Nincstelnek* szereplői egy olyan elnyomó berendezkedés játékgurái, amelyek fennmaradását öntudatlanul is elősegítik azáltal, hogy az autoriter állami mechanizmus alapelveit a saját közegükben érvényesítik, mintegy legitimálva azt. Látható, hogy akinek csak egy kicsi hatalma is van, az arra használja, hogy visszaéljen vele. A gyermeki látószög rendkívüli érzékletességgel, higgadt szenvtelenséggel, romlatlan naivsággal mutatja be ennek manifesztációját, így válik az olvasó számára is világossá, hogy a diktatúra jelenléte több apróbb tényező együttállásának a következménye, és annak megnyilvánulása nem csupán a pártállami intézkedések közt keresendő.

▼

37 Hozzáférés: 2021. 12. 29. <https://moly.hu/konyvek/borbely-szilard-nincstelnek>

Visy Beatrix éles szemmel mutat rá e problémakörre a korábban már ismertette tanulmányában, kiemeli, hogy „[a]z elválasztottság, a megszakítottság érzése és a szinte hermetikusan lezárt múlt eltávolítottsága összefüggésben áll az emlékezet működésével, illetve annak hiányával is. A kollektív társadalmi emlékezet a történelmi kataklizmák és rendszerváltások törésvonalaiiban tűnik el. A korábbi korszakokat felszámoló új rezsimok nem néznek szembe a múltbeli eseményekkel, bűnökkel: bűnösök és áldozatok büntetés, jóvátétel, kárpótlás nélkül élnek tovább, vagy pozíciójukat felcserélve a másik szerepben teszik meg vagy szenvedik el ugyanazokat az aljasságokat. Az államszocializmus szólamai elfedik, felülírják a korábbi rendszereket, az új hatalom új ideológia nevében kiszabja ugyan a büntetést (kuláktörvény, kitelepítések, magántulajdon elkobzása, államosítás stb.), ám valójában minden intézkedése a múlt felszámolását, elfedését, a felejtést célozza.”³⁸ A hallgatás pozíciójába való behelyezkedést a politikai hatalomgyakorlás révén az egész faluközösség is magáévá teszi, a múlt elfeledése, meg nem történtté tétele hangsúlyosan jelentkezik a regényben:

A múlttól nem szabad beszélni. Az öregek úgy mondják, hogy az ántivilágról. Amiről hallgatunk, az nincs. A múltat végképp eltörölni..., éneklük a kántor vezetésével, akár a temetéseken. (12.)

Az Internacionálé dalából vett részlet („A múltat végképp eltörölni”) pontosan rámutat a kádári konszolidációt követő évtizedek működési mechanizmusára, hiszen Magyarországon az az egyedülálló helyzet állt elő, hogy az egyházi tisztségviselők és a népfront gyűlésein felszólalók gyakran ugyanazt kommunikálták a hallgatóságuk felé. Vagy ahogy Balogh Margit *Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben* című tanulmányában fogalmazza meg a hazai viszonyok e sajátos színezetét: „Az állam-, illetve pártvezetés oly tökélyre fejlesztette a népfrontpolitikát, hogy az egyházak nemcsak eltűrték a rendszert, hanem kifejezetten kiálltak annak gazdasági, majd később – a 70-es években – politikai céljainak támogatása mellett.”³⁹

Másrészt azt is láthatjuk, hogyan próbálja az édesanya gyermekeit megvédeni az önkényuralmi rendszertől, mivel folyamatosan megerősíti a családot abban, hogy ők nem tagjai a falu társadalmának. Az anya alakjában látható a kívülállóságra való reflektálás, ő az, aki elutasítja a falu paraszti világát: „Mi nem vagyunk parasztok.” (111.) A fentebb idézett jelenet azt is alátámasztja, hogy az édesanyja a

▼
38 Visy Beatrix, „A prómszámok könyve: Sors, idegenség, szegénység Borbély Szilárd Ninestelenek című regényében”, *Studia Litteraria* 55, 1–2. sz. (2016): 201–217., 204.

39 Balogh Margit, „Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben”, *Eszmélet* 9, 34. sz. (1997): 69–79.

család múltjáról sem szívesen beszél, próbálja elhallgatni, és ideges is lesz, amint a rokonságról kérdezik.

A figyelmes olvasó továbbá azt is észreveheti, hogy a gyermek perspektívájából láttatott történetek a rendszer egészének a működésére is rámutatnak. Azaz: a gyermeki nézőpont alkalmazása és azt kiküszöbölő folyamatos olvasói korrekció kettősségében ráébredhetünk arra, hogy ez a töredékes információhoz való hozzáférés minden elnyomó politikai berendezkedés működési „elvének” az egyik pregnáns vonása, lényegében az infantilis tudati állapotban való veszteglés. Ekképpen nemcsak a 20. századi magyar eseményekre, azaz a valóságos történelmi referenciára, hanem a perspektívára is ráirányítja figyelmünket, így a nézőpont maga is referenciává alakul.

Konklúzió

„Mintha nem történt volna semmi kivételes, helyesebben bizonyosan sok minden történt, amit nem lesz lehetséges elfelejtenünk, legfeljebb napirendre térünk felette, illetve akkor is emlékeznünk kell majd rá, ha sikeresen elfelejtettük, ám a világnak mégis lenne a történeteknél és a történéseknél egy jóval fontosabb és a dolgok mélyén rejlő szerkezetképző elve, mégpedig a lehetséges magyarázatokban, a magyarázatok kulcsa viszont a tudásban, a kutatásban rejlene, amihez most íme, a világpusztítás totális káoszából ébredvezve nagy ünnepélyesen visszatérünk.”⁴⁰

Manapság az emlékezet egy olyasfajta változáson ment keresztül, amely a korábbi diskurzusokkal szemben merőben más megközelítésmóddal nyúlt az elmúlt korok felé, gondolok itt például az elhallgatott múlt megszólaltatására, a megemlékező események tömeges elszaporodására, a különböző múzeumok létrejöttére stb. Így vált napjainkra szinte állandó diskurzussá a 20. századi felettébb tragikus magyar történelem, melyek a Kádár-kor miliójében – ha nem is felejtődtek el, de – nem adhatták a mindennapi diskurzusok alaphangját.

Pont a titkolózás miatt nem valósult meg nálunk egy igazán mélyreható, a múlttal végérvényesen és őszintén elszámoló, az egész nemzetre kiható emlékezetpolitika. Érdemes lett volna példát venni akkor Németországról, amelynek állampolgárai képesek voltak 20. századi történelmükkel szembenézni, amelynek során nagy szakértelemre, tapasztalatra tettek szert múltjuk feltárása során. Munkájukat

▼

40 Nadas Péter, *Világó részletek: Emléklapok egy elbeszélő életéből*, 2 köt. (Budapest: Jelenkor, 2017), 1: 35–36.

alaposság, tisztaság és akadémiai precizitás jellemezte és jellemzi mind a mai napig. Christian Hartmann, a müncheni Institut für Zeitgeschichte vezető munkatársa, a Bundeswehr Egyetem vezérkari akadémiajának tanára a *Népszabadságnak* adott interjújában elmondta, hogy a kelet-európai társadalmaknak is képessé kell válniuk múltjuk reális feltárására (függetlenül attól, hogy ezen országok sorsa más-képpen alakult Németországtól), amely folyamat ugyan keservesnek bizonyulhat, de ez elengedhetetlen ahhoz, hogy megérthessék és meghaladhassák múltjukat.⁴¹ Borbély Szilárd *Nincstelének: Már elment a Mesijás?* című regénye a maga különleges narrációs technikái révén nemcsak azt mutatja meg, hogyan élhetett egy gyerek a 60-as, 70-es évek magyarországi falujában, hanem a Nádas Péter által a „történelmi emlékezet kínos kihagyása”⁴²-ként aposztrofált sajátos kelet-(közép)-európai magatartásformára, ti. az emlékezetdeficitre is érzékenyen rávilágít. Azaz: miként marad a múlt megválaszolatlanul, mert az elhallgatás és felejtés kettősségében mindig is könnyebb a múlttól nem tudomást venni, mintsem válaszokat adni a miértekre. Azonban a diktatórikus korszak megjelenítését manapság több kortárs irodalmi munka is sikeresen vitte színre (pl. Dragomán György: *Fehér király*, Barnás Ferenc: *Kilencedik*), mellyel egyszersmind finoman figyelmeztetve arra, hogy a múltat nem elfelejteni kell, hanem termékeny dialógusba lépve vele egy normális viszonyt kialakítani.

Másrészről a regény a diktatórikus rendszerek egyik nagyon sajátos jellemvonására is ráébredheteti olvasóját. Miképpen – egyáltalán – lehetséges-e egy gyermek nézőpontján keresztül megismerni és értelmezni az akkori állapotokat? Vagy nem inkább arról van szó, hogy a gyermek elbeszélő világértelmezésében az egész rendszer működése sejlik fel, mint amikor mikroszkóp alatt a vizsgált tárgy hirtelen megmutatja teljes valóját? A Kádár-kor manapság már inkább visszasírt paternalista jellegét mutatja meg a gyermeknarrátor világról alkotott értelmezései, hiszen az elbeszélőtől – a kiszolgáltatott helyzetéből, a gyermekiségéből kifolyólag – feltétel nélküli engedelmességet, meghunyászkodást várnak el a felnőttek, akik természetesen jobban tudják, mit szeretne ő, mint saját maga – pont ahogy az autoriter rendszerek vezetése viszonyult és viszonyul a népéhez, az állampolgáraihoz.

Az alárendelt nyelvének megjelenése kapcsán elmondható, hogy a *Nincstelének* a maga összetett hangján képes a kiszolgáltatottak hangján szólni, mellyel az inkuzív szemléletet észrevétlenül erősíti a befogadóban. Spivak a már ismerttetett tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a „nyelvvél és névvél nem ren-

▼

41 Heimer György, *A magyar katonák is szörnyűségeket műveltek*. Hozzáférés: 2021. 12. 29. http://nol.hu/belfold/20140111-a-magyar_katonak_is_szornyusegeket_muveltek-1437187

42 Nádas Péter, *Világító részletek: Emléklapok egy elbeszélő életéből*, 2 köt. (Budapest: Jelenkor, 2017), 2:588.

delkező néma egyén”⁴³ számára a politikai és a nyelvi kifejezés lehetetlen, mégis Borbélynak sikerült megszólaltatnia azokat a marginális státusban veszteglő egyéneket, akiknek lehetőségeik az érdekérvényesítésre csak nagy nehézségek árán vagy sehogy sem valósulhat meg. Ugyanakkor azzal, hogy a *Nincstelének* egy nevesítetlen gyerekelbeszélőt bíz meg a narrációval, az olvasó folyamatos monitorozását is megköveteli, hogy a megismert történéseket mindig egészítse ki a saját ismereteivel egyaránt, a kapott információt kezelje bizalmatlanul, ugyanakkor a kívülállásra, annak át nem léphető mivoltára is minduntalan figyelmeztet bennünket.

Tehát Borbély Szilárd regénye – túl a szociografikus tisztánlátásán – arra mutat rá, hogy a múlt szüntelen jelenlétével hogyan formálja az aktuális beszédhelyzetet, továbbá arra is igyekszik rámutatni, hogy a jelen perspektívájából való visszatekintés a múltra hozzásegíthet bennünket a történelmi múlt megértéséhez, amely adekvát módját jelentheti az elengedésnek, egy korszak lezárulását, így meghaladását egyaránt.⁴⁴

▼

43 Bókay, *Bevezetés...*, 283.

44 Reinhart Koselleck, *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája* (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2003), 203.

Zalán Tibor

Elöljáróban

Bevezető Bahget Iskander életrajzi könyvéhez

Sokféle lehetőség kínálkozik fel arra, hogy elkerüljük a kézenfekvő, bár legcélszerűbbnek látszó megközelítéseket, melyekkel egy jelentős fotóművészt és annak életét, jelesen e kettő könyvben történő dokumentálását, felvázoljuk. Nyilván pillanat és élet, villanás és végtelen, egyéni történet benne a történelemben és viszont, történelem benne az egyéni történetben, előhívótálca és előhívott sors, esetünkben Szíria és Magyarország, küzdelmek és eredmények, múlt-jelen-jövő bilincse és tágassága, dilemmák és döntések, megőrzések és megtagadások... Mindezekről sokat ír ebben a könyvben Bahget Iskander, a (fő)hős, és sokat írnak a hívei-barátai, szeretői és értői. Ez megkönnyebbít és felszabadít engem, engedi, hogy személyes legyek, és felment mindenféle tudálékos kanyarok megrajzolásától.

Egy régi, nagyon régi takarékbetétkönyv hever előttem az íróasztalomon. Autónyeremény-betétkönyv a régmúltból, amikor még ilyenekkel autókat lehetett nyerni. Anyai nagyapám komoly arca, szódásüvegtalp szemüvege villan át az időn, madárcsonttörékeny alakja a közeli halál előtt, ahogy nyújtja felém, keze már reszket, ez a tiéd, fiam, ezt neked gyűjtögettük össze a nagyanyáddal, és a temető felé mutat el a tekintetével, és bár már akkor tudtam, hogy a két, valóban szegény drága ember élete összespórolását, az ötezer forintot, akár egyetlen korhely éjszakán elverhetném korhely barátokkal, annak is tudatában voltam, hogy értékkel össze nem mérhető kincset szorongat az immár nekem is remegő kezem, és majd soha nem nézem meg, nyertem-e vele, mert méltatlan lett volna az emlékükhöz egy zöld Trabant vagy egy sárga Skoda S-100-as. Miért írom le most ezt? Mert villámcsapásként értek a visszaemlékező Iskander következő mondatai: Egy pillanat... Van itt még valami. Régóta nyomja a szívemet egy megható jelenet, nem is tudom, elmondjam-e. [...] Amikor otthon voltam, egyik este édesanyám átkarolta a vállam és elindult velem sétálni. Egyszer csak előhúzott a zsebéből egy kis ruha-zacsokot, amiben a nekem gyűjtött pénzt tartotta, és szinte észrevétlenül a kezembe csúsztatta. A döbbenettől nem tudtam megszólalni. Még most is hallom a szavait: „Isten segítsen, fiam, és egy égi csillag világítsa az utadat!”

Nem állítom, hogy e nélkül a pár mondat nélkül kevesebbet érne ez a könyv. (Számomra bizonyára kevesebbet.) De az ilyen mondatok teszik nagyon hitelessé és nagyon szerethetővé (eddig is szerettem pedig) a remek művek (olykor remekművek) mögötti alkotót. Itt vált – és innentől válik – számomra a mesebeli legkisebb fiú történetévé Bahget Iskander életútja, s válik lelki rokonommá, sorstestvéremmé

a szíriai–magyar vagy magyar–szíriai fotóművész. Szívet és agyat emleget valaki a művész méltatói vagy hívei-barátai közül. De én hozzáteszek ehhez valamit. A vállalást. Vállalni származást és múltat, elszármazást és hazát és életmódot váltó jelent, az indulás és (be)érkezés egymástól távolinak tűnő, de egymást feltételező, egymás nélkül nem értelmezhető végpontjait. Mondják: az, hogy mivé lesz az ember, élete első pár évében dől el. Ebben az időszakban nyilván nem dőlhetett el az, hogy a gyermek Bahget fotóművész lesz-e, atomfizikus vagy tevehajcsár. De az eldől, hogy nagyszívű, meleg emberségű, egyenes gondolkodású, világra nyitott jellem és ember felé indul el a lélek, a tudat és az öntudat fejlődése ebben a különlegesen érzékeny figurában. És itt, ha nem is vitatkoznám a fotóművész által magasan megbecsült Illyés Gyulával, de mindenképpen kiegészíteném a híres, felemelt ujjal elmondható mondatát – „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma nem azzal / Kellene: honnan jössz, – azzal ecsém: hova mész!” Ő két nép fia is egyszerre, aki, amikor Szíriába megy, akkor hazamegy a múltjába, haza az övéihez, és amikor eljön onnan, akkor is hazajön, haza a jelenébe, haza a jövőjébe, haza az övéihez, azaz: azzal igazolsz, hogy mit hozol a honnanból és mit viszel tovább abból a hovába!

Az igazi fotóművész nyilván az, akit a világ, majdan távoli tapasztalatok szerint a világegyetem, bármely pontján leejt a sors vagy a véletlen, ott azonnal érvényes fényképlátványt vagy -látomást talál magának, és fényképtárgyat hoz belőle létre, legyen az az Északi-sark vagy a Góbi-sivatag izzó homokja. Nem látok tehát semmi különösebbet abban, hogy Iskander a Dunai Vasmű kohászait ugyanolyan profiz-mussal örökíti meg, mint a Kecskemét környéki pusztuló tanyákat a még bennük lévő lakóikkal, vagy Algéria sivatagi homokviharokban veszteglő embereit, egyszó-val – az embert. Csöppet sem nagybetűvel, de nem is elhanyagolható fény-árnyék jelekkel. Nem tudom, mennyire ismeri fényképészünk a magyar tanyavilágot, jobban-e, mint a szíriai kerteket vagy teraszokat, a sivatagi beduinsátrakat vagy a buszmegállóban ácsorgó lányok gyönyörű árvaságát, de hogy képes mindennek a felszíne, látványvilága mögött megragadni, és képben kifejezni a lényegét, melyet akár léleknek is hívhatunk a magunk szerény szókincsével, abban biztos vagyok.

E sorok írója portréilag el- és lekötölezettje Bahget Iskandernek. Noha ott volt az elhíresült első lakiteleki találkozón, sőt előadást is tartott, nem emlékszik onnan a fotóművészre, nem onnan emlékszik, miért is emlékeznék a forgatagon kívül másra abból a forgatagból. Ismerkedésük idők folyamán épült köre kő alapon, mindig egy kicsivel beljebb, mindig egy mosollyal közelebb. Az igazi áttörést a kapcsolatukban azonban a portrékészítés hozta. A hírös városban tartózkodott, amikor a meglepő üzenet elérte, a város jeles fotóművésze szívesen látná otthonában. (Hogy honnan tudta meg Iskander, hogy ott van, ráadásul csak egy napot töltött akkor ott, arra már aligha derülhet fény.) Persze, ismét valamiért meséli el ezt a látszólag magántörténetet, mármint a látogatást. Merthogy ez olvasható a jeles esszéista és lapszerkesztő Füzi László Bahget Iskander előtt kalapot emelő

írásában: A másik titok már mesterségbeli: Bahget Iskander írókról soha nem készített beállított képet. Ilyen vagy olyan modellekről igen, írókról, művészekről soha. Nos, ehhez a ponthoz érve az olvasásban, az *Előljáróban* írójának el kellett gondolkodnia azon, ilyen-olyan modell-e ő, vagy ha nem, akkor miért nem író vagy művész. Történt ugyanis, hogy miután kiszállították a művészhez, miután végigbarangolta annak a csodakertjét, miután végigkóstolta a remek környékbeli pálinkáit, lehetségesen többször is valamennyit, miután falatozott az elébe tett valóban paraszti parasztkolbászokból, a fotók mestere elvezette háza kibogozhatatlan labirintusán keresztül a műtermébe, ahol számtalanszor beállította, így számtalan beállított fotó készítését hajtotta végre rajta, az ő szelíd és szégyenlős beleegyezésével. Szóval, bizony, hogy készített Iskander beállított művészportrét! De hogy ne vitatkozzék Füzi szerkesztő állításával, főleg ne cáfolja meg a Bahgetet nálánál százszorta jobban értő közös barátot, elárulja, hogy mi az, ami miatt mégsem volt teljesen beállított a kép, vagy miért volt a beállításon messze túlmutató a készítés mikéntje. Azonfelül ugyanis, hogy nem számított erre a megtisztelő akcióra, és nem készítette hozzá az arcát, szakálla meglehetősen rendezetlen volt például, nem is öltözött alkalomhoz, azaz fotózáshoz illően. Utcai ruhában ült a lencsék elé, elnyütt, fakuló kék pulóverben és egy kimondottan hétköznapiakra való kockás ingben. Iskander, mint egy nagy, mosolygós manó, szerényen, mint a hajdani Mosolyalbum-fényképészet röpdöső és megnyerő mindenese, beszélt, járkált, mutogatott, örült és méltatlankodott, előjátszott és utórezgett, egyszóval, teljesen el tudta feledtetni vele, hogy mi is történik éppenséggel. Mindegy volt szakáll, pulóver, ing – vitte magával a világába egy ellentmondást nem tűrő másik, de nem idegen világ. A fényképészet, közelebbről fotóművészet egyik, a könyvben talán nem, vagy nem eléggé aláhúzottan főlemlegetett komponense tehát a bizalom, (művész)portrék készítésénél mindenképpen. Az egyik akkor róla készült képet jobban szemügyre vevő szemlélő még az egész napos utazás (vonat, busz, autó) és városi bolyongás (szerkesztőség, főiskola, előadóterem, piaci standok és könnyű fröccsökkel tovább lendítő kocsmák) óhatatlan koszlerakódásait is fölfedezheti a körme alatt. Legyünk tárgyilagosak: akit beállítanak, aki készül a „beállítására”, az előre felkészül, hogy a legjobb arcát mutassa meg; tehát a beállítás állításra redukálódik, vagy azzá nemesedik: ami a portréra került, az a pontos, valahogy az a valóságosabb. Pontosabb, mint amit az ember a tükörben láthat, mert gyakorta azt látja, amit látni szeretne, nem pedig, ami látható. Nem csak vállalható tehát az ilyen művészfotó, hanem vállalandó az önfelismerésben, elengedhetetlen az önmegismerésben. Bahget Iskander ösztönösen tudja, vagy ha nem tudja, megérzi, ki az, aki ül-áll-pózol a felvevőgépe előtt. Ha nem így lenne, szabadon beidézve egy elszólását a könyvből: még el kellene olvasnia fotózás előtt az illető teljes életművét. Erre nincs szüksége, lévén születetten ösztönös beleérző. Archa, sorsba, történetbe, történelembe, emberbe, közösségbe, népbe és még tovább is.

A képnéző szereti olvasni a képíró, az olvasó szeret az író képalkotóval megismerkedni, ez a könyv mindkét oldal érdeklődését maradéktalanul kielégíti. Bahget Iskander sokat elért az életében, sikert, elismerést, megbecsülést – az a szerencsés ember, akinek a feltétlen szeretete nemcsak kifelé áramlik, hanem vissza is kap, nem is keveset belőle. Maradjon ez továbbra is így!

S mert férfiemberek szégyenlősen beszélnek az egymás iránti érzelmeikről egymással, a befejező mondatot arabul írom ide (nem tudván, melyik nyelvjárást tekinti anyanyelvének a fotográfus, ahogy azt sem, a Google-fordító mennyire lesz hűséges a szándékomhoz, de bevállalom így):

أقح مردقنو ردنكس! تيجهب انقيدص بحن نحن

Füzi László

Iskanderék háza

Jegyzetek egy fotósorozathoz

Azt hittem, mindent tudok Bahget Iskanderről.

Mindent is, ahogy a divatossá vált kifejezés alapjául szolgáló viccben áll...

Olvastam róla, beszélgettünk, utaztunk együtt, a hosszú utak, tudjuk, az élettörténetek és anekdoták elmondására alkalmasak a leginkább. S arra, hogy az egyik ember meghallgassa a másikat...

S akkor egy pillanatra a szemem elé került egy kép a nyolcvanas évek elejéről Iskanderék Hetényegyházán lévő házának építéséről. Erről a házról és az azt körülvevő kertről is hallottam ezt-azt. Tudtam, hogy csodálni való előrelátással több egymás mellett lévő telket vásároltak meg, hogy a házat a magyar világban is ritkaságnak számító oázis vehesse majd körül. Tudtam-láttam-megtapasztaltam, hogy valójában egymásba átnövő kettős házat építettek. Az egyikben élnek-laknak, a másik teljes egészében Iskander birodalma, ebben van a műterem, most már a számítógép is, s a nyomtató, körben pedig képek, könyvek, plakátok vannak, Iskander munkásságának mutatói. Tudom azt is, hogy kiállítóterben, afféle kisebb kulturális központban gondolkodott, ezt azonban nem valósíthatta meg. Az efféle elképzeléseknek az elmúlt évtizedek nem kedveztek.

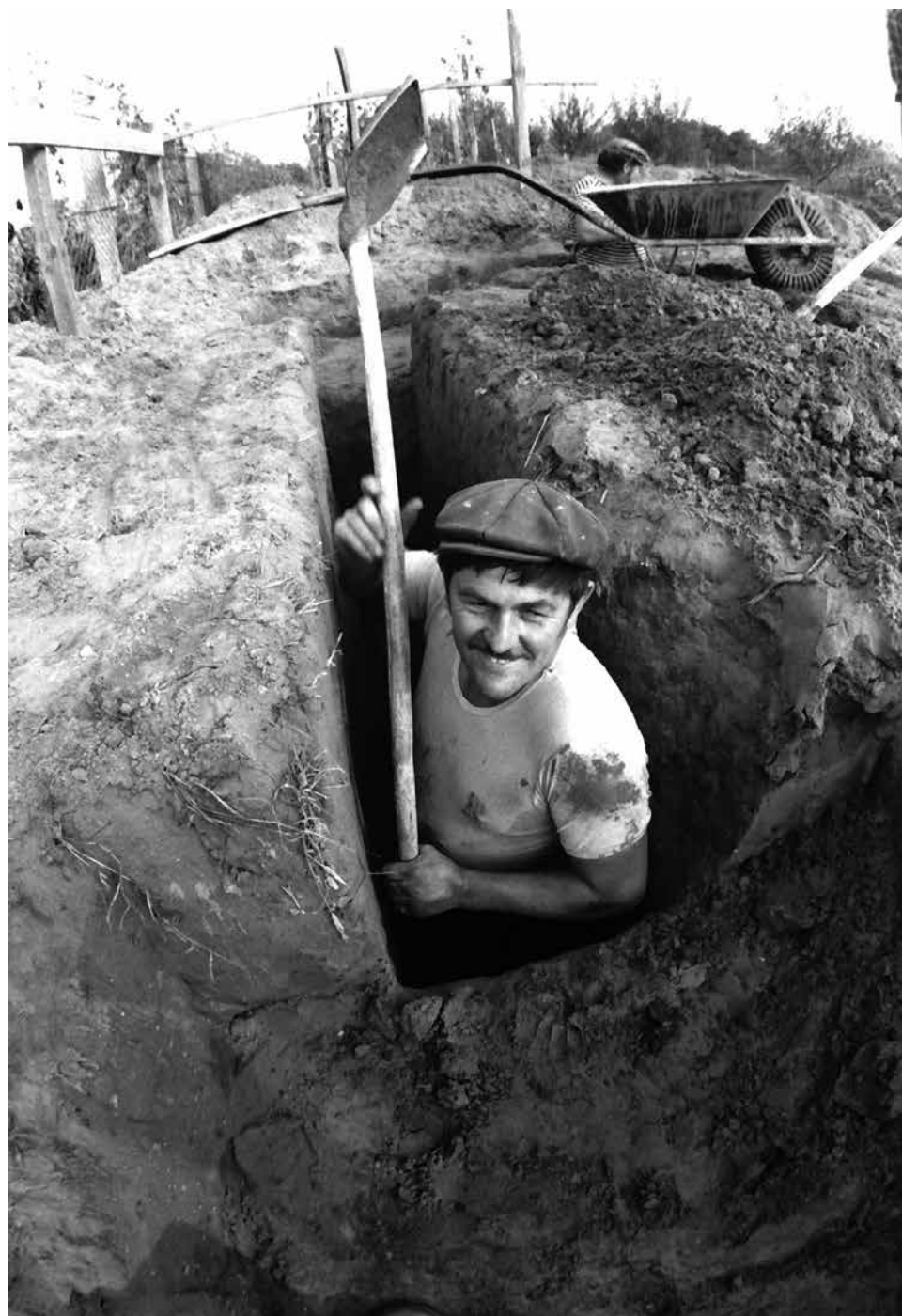
Iskanderék háza mégis fontos találkozóhely lett. Sokszor vendégeskedtem nála én is, hol a családommal, hol a szerkesztőségünk tagjaival baráti közösségként. Talán az egyik legemlékezetesebb alkalom az volt, amikor népes társaság előtt Faludy Györggyel beszélgethettem – kettőezer-ötben. Sajátos volt az alkalom is, Faludyék Erdélyből, talán Csíkból jöttek haza, egyeztettük az érkezésük várható időpontját is, de csak nem jöttek, bármennyit is érdeklődtünk utánuk. Aztán, órákkal a tervezett időpont után mégiscsak megérkeztek, kiderült, hogy hosszú kitérőt tettek Ménesre, az ottani borbirtokot nézték meg, s persze bort is vásároltak. Anekdotaként örööm magamban azt is, hogy Esterházy Péter megkérdezte Iskandertől, hallott-e már Adonisról, a Párizsban élő „Nobel-díj gyanús” szíriai költőről. A kérdésnél csak a válasz volt pontosabb: tavaly nézte meg a kertemet Hetényegyházán.

Szóval történések, barátkozások kötődnek a kerthez, ha valaki látogatóként lép be a házba, akkor gondos vezetésben részesül, így tájékozódhat a ház történetéről, s a kertben lévő növényekről szépen sorban, egyiktől a másikig haladva. S a munkáról is, mert ennek a háznak és kertnek a karbantartása sok

munkát kíván. Ilyenkor előkerül az a történet is, hogy a házat abból a pénzből építették, amelyet Algériában kerestek a nyolcvanas évek elején, amikor a DUTÉP ott épített lakótelepeket, s Iskander ott dolgozott.

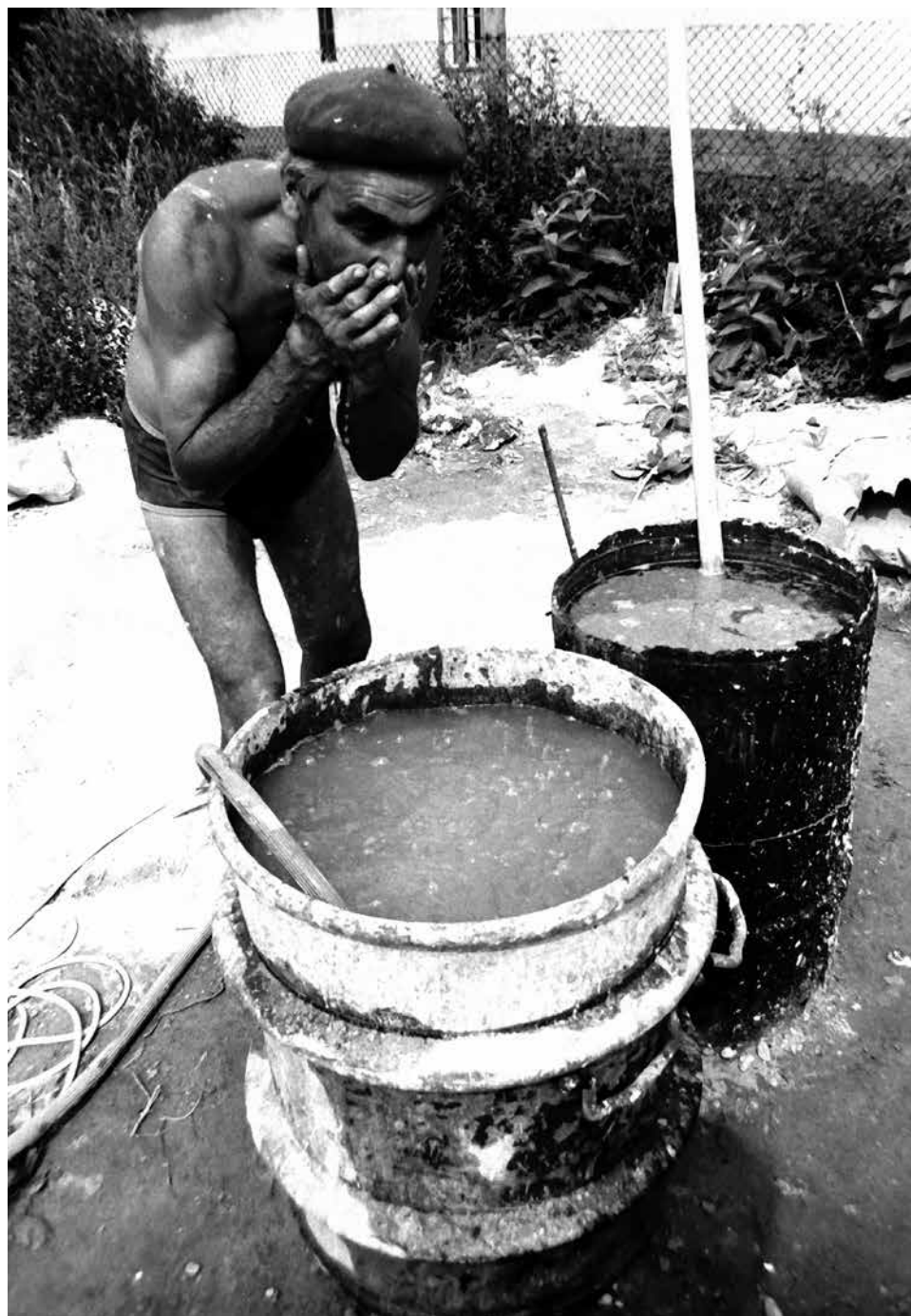
A jelzett vonalakon haladva raktam össze a magam tudását Iskanderék házaról, történetekből, emlékezésekből, ahogy más területen is tettem ezt. Azt nem tudtam csak, hogy Iskander, a folyton képeket készítő Iskander már akkor is, már ott is, munka közben is fotózott. Fotózta, lépésről lépésre a saját házának az építését...

Így született meg élete egyik legjobb szociofotó-sorozata.

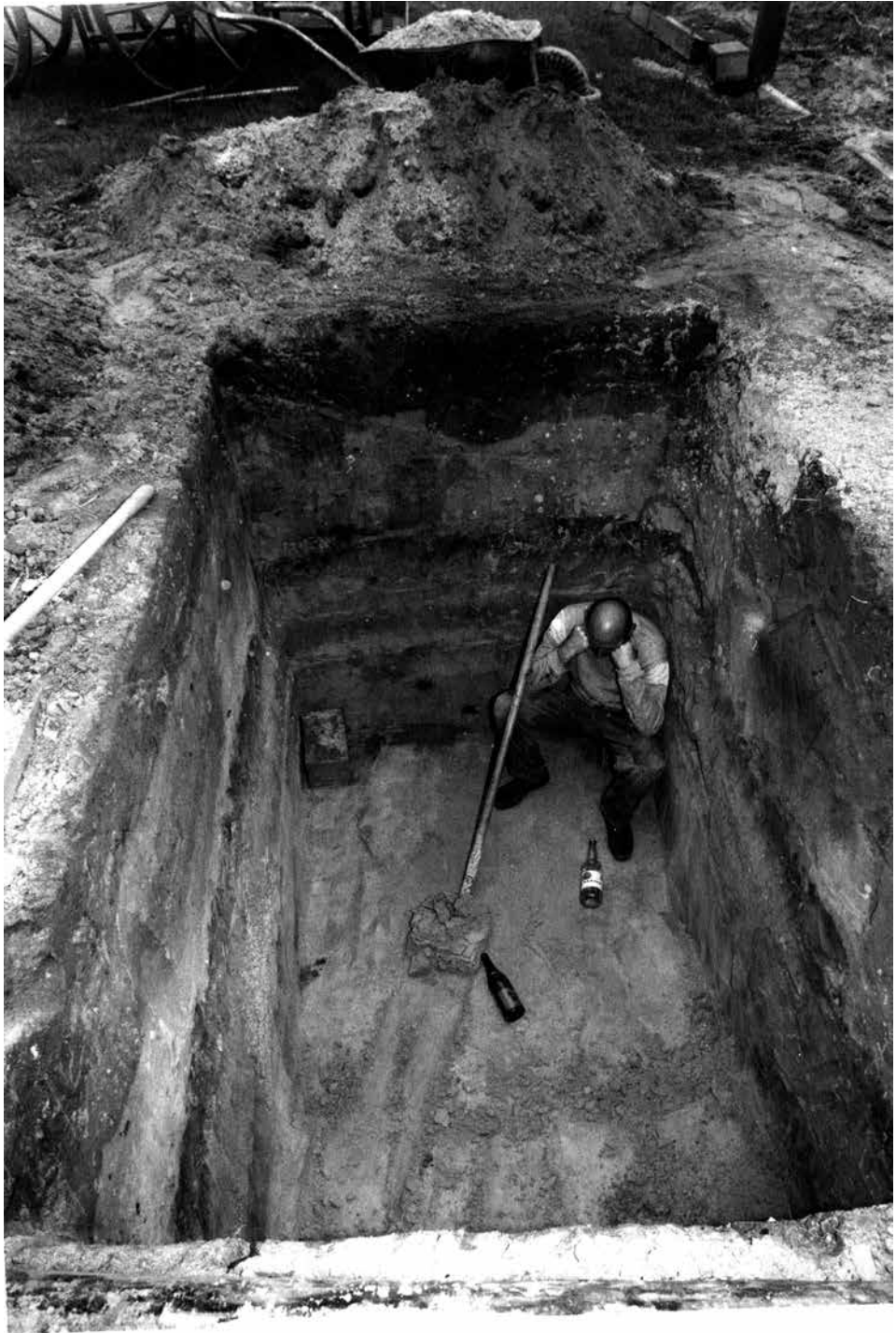

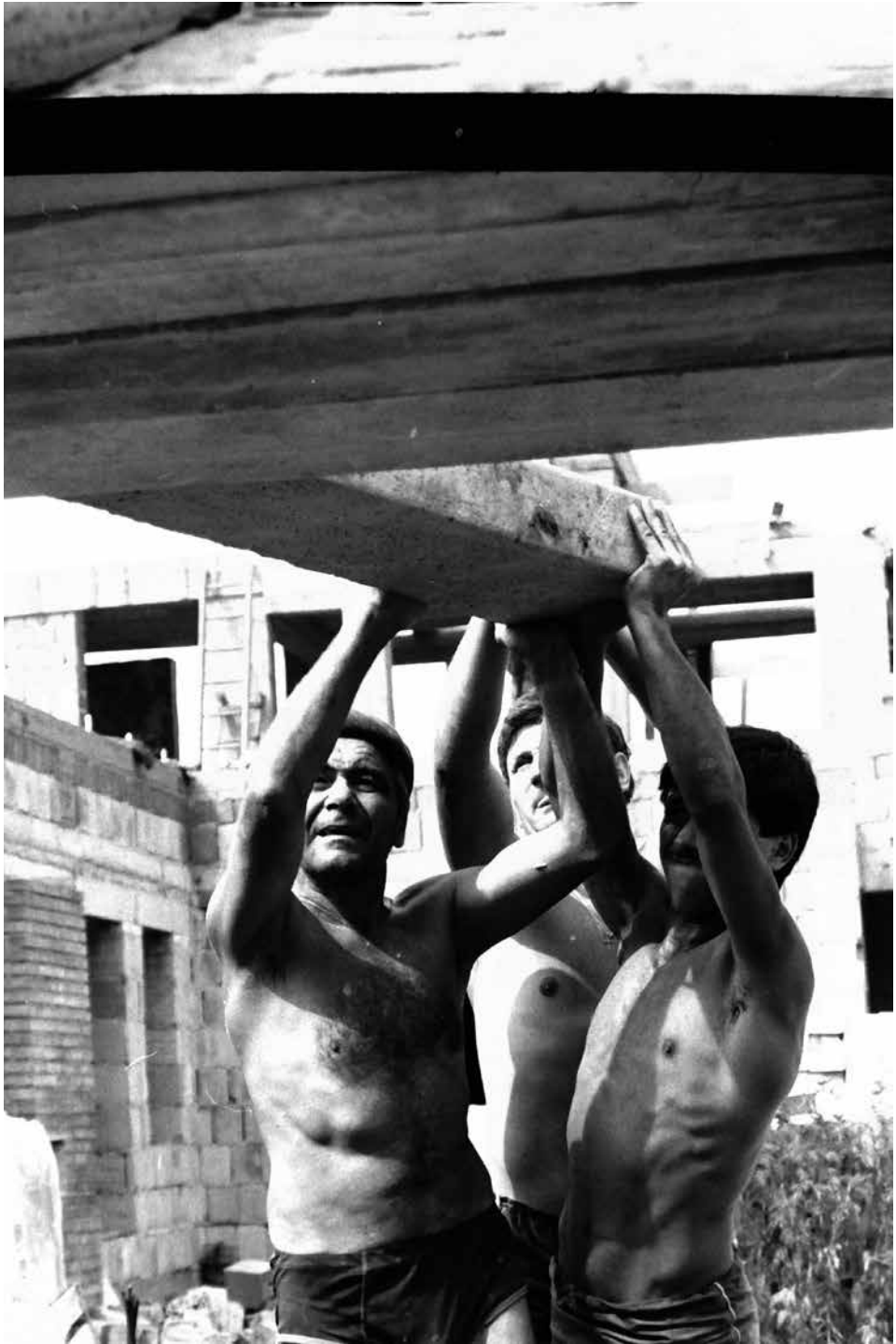

Lackfi János

A szív rendszertana

(Acsai Roland: *Mi dalol a madárban című kötetéről*)

Gyerekkoromban volt egy könyv, amelyet éppolyan izgalommal lapozgattam, mint Verne, Scott, Cooper, May vagy Dickens kalandregényeit. Legenda. Peterson-Mountfort-Hollom: *Európa madarai*. Aki sosem volt madármániás, az ezt nem érzi át. Aki viszont ismeri ezt a függést, tudja, miről beszélek. Lázasan keresni, kis vagy közepes tarkaharkály mocróg-e pocsék távcsövem alig nagyító karikájában. Kutatni, vajon az az elsuhanó folt csíz volt, zöldike, küllő vagy citromsármány? Ennyiből törvényszerű, hogy írnom kell Acsai verseiről.

Rendszertan ez a verseskötet, alighanem. De a rendszertanok a teljességre törekszenek, aprólékosan összehasonlítanak, megkülönböztetnek, vagyis mondhatni ez a munka fejben dől el. Cerebrális műfaj, észlényeknek való. No de ha az ember nemcsak észlény, hanem szívlény is? Acsai Rolanddal érezhetően ez a helyzet. Éppen ezért kötetét a szív rendszertanaként definiálhatjuk, ha van ilyen... Ha meg nincs, akkor mostantól mégis van.

Az alkotói módszert találgatva aligha tévedek nagyot, ha a nyitóversből kiragadott idézetet veszem alapul: „szökött idejét vele nézem”. A szökevény idő nézése, mint ágazati fő tevékenység, igen jól lefedi a kötetegész valóságközelítési módját. A vadon megfigyelt madár meglepően hasonlít az időhöz, mint olyanhoz. Ha óvatosan mozgunk, szemrevételezhetjük, ám elröppen mindenképpen, feltartóztathatatlanul. Megállítani lehetetlen. Hiánya van és emléke. Ilyen hiányokból és emlékekből épül fel a könyv. Mondhatnánk hiánylexikonnak is, emlékalbumnak is. Acsait olyan dolgok érdeklik, amik voltak, de már nincsenek, hiányukban viszont izzóan jelenvalóak. És a hiányt abban is tetten érhetjük, amilyen ritkás szövésűek a versek tipográfiailag, kismillió strófatöréssel, fehér folttal, sok kihagyással, teret engedve a szemlélődő gondolatnak.

Kik is ennek az univerzumnak a lakói? Szarvasok és szarvasbogarak, disznók, csízek, papagájok, tücskök, macskák, gekkók, gébicsék, naphalak, nádírigók és egyebek, no meg anya, apa, egy kisfiú és szerelmes kislányok, papák, taták, nagyik, Dezső és Balázs, akik költők és apafigurák egyben, továbbá a felnőtté nőtt kisfiú, és az ő felesége, lányai. És ahogy a versbeli nádírigó világokat fon össze, ezeknek az életpályáknak a szálaiból fű vesszőkosarokat Acsai Roland, hogy kimeregesse vele az időt, mely úgymint minden résen kicsurog. De maga a kicsurgás is festői látvány, mintha csak aranyló méz ömlene mindenfelé.

Roland újabban mind szívesebben kísérletezik a klasszikus formákkal, itt is eposzian indít: „bársonyos ornitológia, ostroma ostor a szélben” (*Ornitológia*). Később gondja van a felező tizenkettes feltámasztására, a rondel, az alkaioszi strófa, a leoninus újratöltésére, és hanyagul prózaszövéseinek tűnő szövegében mindenütt rímek bukhatnak elő, lazábban-szorosabban öltve össze a szöveget.

Alaphangja a szenttelen áhítat, ami csak látszólagos ellentmondás. A tudományos megfigyelő precizitása itt pompásan összefér a tudóskodó kisgyerek ámuldozásával. A valóság laboratóriumi megfigyelésének higgadt pozíciójából e kötetben minduntalan kizökken egy-egy szemtelen, kölykös rímpoén. „De sok víz lefolyt azóta a Zagyván // és nem mondhatom, hogy zagyván” – csapja le a lasztit, miután feladta magának (*Fénymag*). „Sután / beszélgettünk... hol máshol, mint Budán” – fogalmazza frivolan, és bár az idős rokon iránti tapintat megszüpíti az emléket, az olvasó eszébe juthat egy még tökéletesebb csengésű rímválasz, mely viszont nem lenne hízog az agg nagybácsira nézve: „bután” (*Porta*). Ugyanitt a hangutánzás kisördöge vagy kisangyala kísérti meg a szerzőt: „nincs már az udvaron pingpong... az üresség hangja, amint kong”. Némelyik rímpár kupléba illik, egy vicces díva is búghatná a mikrofonba: „Az idő eltelt, oké vagy nem oké... agyagban pár lábnyom, a dinoszauruszoké” (*Naphalaknak*).

A nyelvvel, szavakkal való játék más formái is felszikkraznak emitt-amott, rációfalva mintegy az Acsai-féle híres, áttetsző, eszköztelen fogalmazás mítoszára. Titkos energiazónákat érezhetünk meg a sorok közt bóklászva itt is, ott is: gyakran mutatja fel például a szakszókincsből kiemelt kifejezések kétértelműségét. A fénymagból nyilván fény kel ki, a „felkelő és lenyugvó naphalak” pedig köztes lények, egyszerre állatok és égitestek (*Naphalaknak*). Hasonló bújtatott jelentést varázsol elő a kalapból, mikor kideríti, hogy a „keresztnev” valójában a neve helyett keresztet rajzoló írástudatlan szígnója, s persze akkor már a hit jele is egyben. Az Acsai-bolygón ahhoz is hozzászokhatunk, hogy az idő folyamatosan szülni készül, hiszen minden óra mindenórás (*Mindenórás*). És persze itt egyre megy, hogy „rózsafűzér vagy rózsabokor... mert ez is, az is ima”.

Szembeötlő karaktervonása ennek a könyvnek az anekdotikusság. A versek nagy részéből hamisítatlan, briliáns Gárdonyi-, Fekete István- vagy Móra Ferenc-novellákat lehetne kerekíttetni egy erre szakosodott prózistával. Tobzódunk a lélekben hatalmasra növekvő apró sztorikkal. Gondoljunk csak a szökött malac farkába csimpaszkodva hóban vonzóuló apuka cseh újhullámos filmbe illő jelenetére. Vagy az énekórán rejtegetett kiscicára, és az illegális állatka jelenlétének elleplezése végett kitörő öszznépi macskanyávogásra. Avagy éppen a kútra járó vedrecske, a kandli szötte népmesei szerelmi szála, mely egyben családtrótként is funkcionál. A híres-neves AAÉ vagyis „Abonyi Állatvédők Egyesületének” (van-e, ki e nevet nem ismeri?) emléket állító sorok érzékletesen idézik ez a hamisítatlanul joviális mesélő hangnemet: „Nem nagyon védtük // az állatokat, inkább fogtuk, de

egy élőlényt azért / sikerült megmentenünk: egy macskakölyköt” (*A macska*). De ez a mondat is nagy elbeszélőink tónusát őrzi: „aki próbált már elkapni malacot, / az tudja, hogy nem egyszerű feladat” (*Síszezón*). Lám-lám, a kötet záróköve mi lenne más, mint éppen egy novella, mely a fantasztikum felé kanyarítja sztoriját: a kisfiú felnőttkori éneje alienként toppan be a gyerekkor terepére (*A Hold sötét oldala*).

Vegyük leltárba a kötet tartalmát! Eltűnések, áttűnések, madárcontvázak, kisállathiányok, porrá lett emberek, eladott házak, felnőtt gyerekek, fészker alól eltűnő BMX-ek, kinyúlt magnószalagokról elillant, rádióból felvett régi zenék, halott macskák, eltűnt idők. A gyerekkor már sztorikká változott, amikről „a gyerekeimnek beszélek”, vagyis megindult a generációs élet-továbbadás (*Fénymag*), az emlékláncolat. Az unokákról nyilvánvalóvá lesz, hogy nyomokban nagymamát tartalmaznak („Itt vagy, közel, / a lányom kék szemében” – *Az egyik nagymama*).

Emberk és állatok roppant hasonlatosak egymáshoz, egyfajta analógiás misztikum révén szinte átjárnak egymásba: a kereszt éppúgy lehet „kitárt szárnyú madár”, mint „széttárt karú ember” (*A névről*). A földműves nagyapa mintha halálában a galambfélék rendjébe sorolódna: „a föld galambdúca visszahív” (*Galambok*). „Nemzedékről nemzedékre száll (Isten) szívének gondolata”, ahogy a zsoldáros írja, s az alábbi két sor tanúskodik ember és állat szoros szövetségéről, miközben a jövőbeni vérségi kötelék folyamatosságát is felvillantja: „fel-alá hordoztam a tengerimalacomat, / anyám azt mondta, biztos jó apa leszek”.

Acsai Roland világában a kicsiből bomlik ki a gigászi, a földiből az égi, a rovertaniból a kozmikus, a tárgyiból az isteni. Képzletünkben óriásira nőnek a kunhalmok, felmagasodnak az égig. Ahogy a Mátra a magyar Himalája, a Fátyolvízesés a magyar Niagara, Vértesszőlős a magyar Neandervölgy, a Hortobágy a magyar Szahara, a Duna a magyar Mississippi, a villányi a magyar bordói, a Tisza a magyar Adidas, a fasírtos szendvics a magyar hamburger, a Jaffa a magyar Fanta, a sörvirslis a magyar munkásmozgalom, a ponty a magyar bálna, a flex a magyar Excalibur (flexcalibur)... Efféle analógiával élve a kunhalmok a magyar piramisok, igaz, e kötet tanúsága szerint már csak gyászfekete tücskök lakják az egykori harcok vezérek elporlott csontjai helyét. Ez a térfogatnövelés Acsai világának sajátja. Hol mitikusan, hol legendát szöve, hol az analógiás gondolkodás szökellése révén, a valós méretarányokra fittyet hányva valódi szarvassá változtatja a szarvasbogarakat... Errefelé „csillagok csepegnek az égre, / mint fekete terítőre a viasz” (*A nádirigó fészke*). Hogyan lehet egy kutyafalkát valóságos óceánként bemutatni? Mi sem egyszerűbb: az ebek „megnyalták kezéd, mint hullám a partot” (*Hiányos rekviem*). Remekül nyújtható az idő, hiszen rugalmas anyagú: „az önetető homokórájában takarmány helyett... a semmi pereg / Évtizedekké hizlalja a perceket” (*Síszezón*). A csíz igencsak apró madár, de ha felboncoljuk, rájöhetünk: „Csontjai belsejében / tomboltak kicsinyített / tájfunok” (*Mesztet oltott*). Másutt „Befőttesüveg-óceánban / ebihal-bálnák” úsznak rendületlenül (Ebihalak). Simán „összetörhet kék tojása

az égnek” (*A véres nyárfavatta*), „egy porszem is világgá hullhat” (*Ebihalak*) és közben „az idővel úszunk szinkront, / ameddig lehet” (*Porta*). Továbbá szüntelenül villámlik „Isten felhőalakú / fényképezőgépe”, szeretné megörökíteni a jövőnek a szerelmeseket (*Isten fényképezőgépe*). Másutt ugyanez a természeti jelenség vasipari fényben tűnik fel: „mintha / az Isten hegesztene” (*Az égkört*).

A megörökítés, a rejtjelezés és rejtvényfejtés amúgy is kedvelt eljárásai a kötet szerzőjének. A suliudivar murvájába cipősarokkal írt szerelmes szív (*Dominó*) éppúgy elenyésző, mégis megmaradó mementó, mint nagymama arcunkon hagyott tenyere érintése (*Az egyik nagymama*), vagy az a pár lábnyom, mely „az agyagban... megmaradt, mint a dinoszauruszoké” (*Naphalaknak*).

A *Mi dalol a madárban* lapjain minden eltűnik, elfoszlik, elenyészik, semmivé, idővé, porrá alakul át. Viszont megvan az egyetlen archimédeszi viszonyítási pont, melynek segítségével térképet rajzolhatunk, és betájolhatjuk magunkat. Ez a pont a többször felbukkanó feleség, és a két lány önéletrajzi figurája, akik az abszolút jelent jelentik a kötetben. Tímea ráadásul valóságos Mária-jelenés, oltára előtt a tűzhely gázrózsái a mécsesek. A kapcsolat nyomot is hagyott a (szent) női testen, a császármetzés hege csodásan gyógyult szent sebként őrzi az új élet keletkezésének nyomát. A narrátor pedig tenyerébe írta az asszony nevét, lényét, mintegy tenyerén hordozza, mint hajdan randira indulva a szerelmi puskát, a tollal bőrére rótt fennkölt gondolatokat (*Tímea-jelenés*). A tenyérmotívum biblikus, Isten mondja teremtményének: „tenyerembe véstelek, markomba metszettelek”, mikor megalkotta őt. „Az egyetlen állva maradt dominóm / te vagy” – szólítja meg Acsai a kedvest, akibe összefutnak tér és idő erővonalai, a családtörténet szálai, mintegy előtte hódolnak, elé sereglenek állatok és emberek, égi és földi lények.

(Parnasszus, 2021)

Borsodi L. László

Isten kihűlő érintése

Lövétei Lázár László: Feketemunka (Egy hónap)

A *feketemunka, feketemunkás* kifejezést mindenki érti szerte a világon – a kelet-közép-európai, a balkáni térségben különösen. Lövétei Lázár László nem bír semmit a véletlenre, kötetében maga határozza meg két versben. A *Baráber-CV*-ben – az alcím tanúsága szerint – a *Magyar Néprajzi Lexikon* alapján a feketemunkás etimológiájának és jelentésváltozásainak megye utána: „Nevünk valószínűleg a népies német Baurauber / Vagyis »építkezésben dolgozó hitvány alak« szóból származik / De neveztek már minket / Építőipari idénymunkákon dolgozó szakképzetlen lumpenproletároknak is”, „Mindenre vállalkozó vándormunkás értelemben / Ismertek vagyunk az út- vasút és hídépítő munkások / Sok esetben a bányászok / Sőt a nagyüzemi munkások körében is”, „nevünk általában vegyes vagy bizonytalan nemzetiségű / Otthontalan / Családtól-rokonságtól elszakadt / Örökké vándorló férfit is jelöl” stb. A *Törpikében* a munkajogi vezető szövegeiben az állam hivatalos definíciója olvasható: „»Feketemunkának kell tekinteni az olyan eseteket / 1. amikor a munkát végző személlyel nincs a munkavégzésnek megfelelő írásos munkaszerződés kötve / Illetve / 2. amikor a munkát végző személy nincs az adóhatóság számára a valósággal egyezően bejelentve«” stb. Majd így szövi tovább a gondolatot a beszélő: „Mi a fenéről beszél ez / (...) / De téged ezerkilencszázkilencvenhat / A hőskor érdekelt volna / Ma sincs munkaszerződésük a fiúknak”. Egyrészt tudja ugyanis, hogy a feketemunka természete, illegális volta mit sem változott az idők folyamán: ugyanúgy munkaügyi csalás, ugyanúgy a kötelező adók és járulékok befizetése nélkül végzett nem hivatalos munka, a munkáltatónak ugyanúgy olcsóbb, mint ami után adót kellene fizetnie, a munkavállaló pedig ugyanúgy kevés pénzt kap, ráadásul ki van szolgáltatva a főnökének, ugyanúgy rettegnie kell az ellenőrző állami szervektől, hogy lebukik, és ugyanúgy szenvednie kell a rossz lakhatási, az alkalmi kollégákkal való együttélési körülményektől, valamint a családja miatti földrajzi-lelki távolságtól. Másrészt – a felsorolt aspektusokkal együtt – elsősorban az érdekli a beszélőt, hogy hogyan éli (élte) meg a feketemunkás létet a kommunizmus bukása után a romániai társadalmat megbénító munkanélküliség miatt az országot, szűkebb pátriáját törvénytelen munkavállalásért elhagyni kénytelen és az anyaországba kivándorló erdélyi, székelyföldi magyar az ezerkilencszázkilencvenes évek elején-közepén. A kötet Lövétei saját élményanyaga mellett – hiszen a jelzett időszakban, nyári szünetben bölcsészhallgatóként maga is dolgozott feketén az építőiparban Magyarországon – az apja története is, aki bár nem nyilatkozott

fiának szó szerint értendő fekete munkás napjairól, azok megírhatókká váltak annak alapján, amit a fiú tapasztalt belőlük (*Fekete munkás*). Ugyanakkor azoké a volt feketemunkásoké is, akik megajándékozták Löveteit a saját történeteikkel, hiszen azokból is épült a könyv. Fülszövege szerint a kötet a költő tartozásának lerovása önmaga és népes rokonsága számára, hálaképpen azért, hogy annak idején befogadták. Emlékezés egy korszakra, amely volt, és amely már nem vagy nem abban a formában létezik. A kérdés az, hogy miként tud megszólalni egy jól behatárolt, egy társadalmilag, gazdaságilag, szociálisan meghatározott és letűnt kor életérzése, léthelyzete versben, azaz egyetemes érvénnyel. Egybehangzik ez a költő által ugyancsak a fülszövegben megfogalmazódó alkotói dilemmával, vagyis „hogyan ezekbe a csontszáraz »riportokba« vajon sikerül-e annyi vért (érzelmet?, lelket?) diktálni, hogy megmozduljanak, és versként kezdjenek viselkedni.”

Úgy tűnik, sikerült, de egyrészt ne olyan versekre számíton az olvasó, amelyek fülbemászóak, amelyekkel úton-útfélen, iskolai szavalóversenyeken vagy március 15-i ünnepeken fog találkozni, másrészt ne az egyes verseket, hanem a könyv egészét olvassa, elejétől a végéig, hogy összefüggésében láthassa a rész(let)eket. Ezzel nem azt állítom, hogy az egyes szövegek nem állják meg a helyüket külön-külön, de azt igen, hogy önmagukban olvasva veszítenek autentikusságukból. Nem az egyes versek válnak jelentéssé, hanem – ahogy az alcímekben is szerepel – egy hónap történéseinek lírai reflexiójaként, naplójaként, az azokról szóló lírai riportként együtt adnak ki egy olyan struktúrát, amely a koncept kötetektől elvárható módon indít el jelentésteremtődést, vonja dialógusba az olvasót. Ennek a struktúrának az egysége elsősorban a témában ragadható meg. Adott ugyanis minden, ami a feketemunkából adódó törvényen kívüliséggel hozható összefüggésbe: a lopás, a smekkerség (*Első vignetta*), a segédmunkás státussal járó amatőrkedés, a hozzá nem értés és a felelősség hiánya (*Beton. Ars poetica helyett; Hatodik vignetta*), a megúszás és az üres, jelentés nélküli idő eltöltésének különféle módjai (*Második vignetta*), a kiszolgáltatottságból (*Ötödik vignetta*) vagy a munka megalázó természetéből (*Hetedik vignetta*) fakadó frusztráció és az ezzel magyarázható trágárkodás, alantas megnyilvánulások (*Szerellem; Tizenegyedik vignetta*) vagy a hatalmasabbnak az átverési kísérlete (*Kilencedik vignetta*), az anyaországiak (a munkaadók, feketemunkások) vélt vagy valós felsőbbrendűsége és a lerománózott erdélyi magyarok kisebbségi komplexusa (*Lali; Tizenegyedik vignetta*), a munkásszállón való együttélés szépségei – kölcsönös ugratások, megalázások, a túlélés technikái (*Krumplis gulyás; Fehér ló; Huszonegyedik vignetta*), a honvágy és az otthoniaktól való eltávolodás (*Zotyó*), illetve a mindenféle sérelem, egyáltalán a feketemunkáslet elviseléséhez elengedhetetlen ivás (*Huszonegyedik vignetta*).

A tematikus vonatkozásokon túl sokkal izgalmasabb képet mutat azonban a szövegek elrendeződése, a könyv mint nyelvi konstrukció, mint beszédmód és irodalmi-kulturális kontextus, amelyet felidéz, illetve amelybe beágyazódik. Bár

az alcím egy hónap történéseit-reflexióit ígéri, a cikluscím nélküli, fő szöveget képező első sorozat ötvenkét, a *Függelék* címmel ellátott második sorozat három verset tartalmaz. Nem vagyok a számmisztika híve, de az ötvenkettes és a hármas szám is valamilyen fajta teljességre utal: előbbi a teljes évet kiadó ötvenkét hétre, utóbbi a mesei világra, kifejezve, hogy a költői és a riportnyelv ötvözése által létrejövő műalkotásletben válhat jelentéssé, az utólagosság, az emlékezés felől teljessé az, ami előbb törésvonalakként, a létezés repedéseiként megszenvedett élet volt a beszélő(k) számára. A teljes évet megidéző ötvenkét szöveg így a feketemunkát a létezés metaforájának mutatja, amelyre a három szöveg bizonyos időbeli távolságból, az utólagosság felől reflektál. S ha nem is rokon a mesei boldog vég képzetével ez a reflexió, mégiscsak a feketemunkás érat a meséből, mítoszokból ismert időtlenségbe távolítja, legyen szó akár a *Pót-vignettá*ban felmerülő groteszk-ironikus honvágyról, az elhunyt, tehát az időből kiesett valamikori feketemunkás barátnak emléket állító nekrológ-versről, a *Kórházablakról*, vagy az *Elvetélt riportról*, amelyben a nincstelen, valamikori feketemunkás az örök élet összefüggésében akarja értelmezni saját múlt- és jelenbeli kilátástalan helyzetét.

Az általam korábban fő szövegnek nevezett első ciklusnak sajátos, belső ritmusa van, amely tulajdonképpen egymással dialogizáló, egymáshoz illeszkedő két sorozatból áll: a saját címmel ellátott, normál betűvel szedett huszonhat verset a címükben sorszámokkal jelölt huszonhat, dőlt betűvel szedett matrica, úgynevezett vignetta tagolja (*Első vignetta* stb.). A matrica felidézi a pályamatricát, az utat, az utazást, amihez óhatatlanul kapcsolódik a könyv borítójának egyedisége (a szerző leleménye), egy agyonpecsételt útlevél oldala (valóságos útlevélből, amelyet Lövétei meg is köszön tulajdonosának, Ladó Bélának a könyv végén). És miközben felidéződik a feketemunkától elválaszthatatlan nagyon is valóságos utazás, egyrészt megteremtődik az ettől elválaszthatatlan idegenség képzete, mert ha az anyaországról is van szó, közigazgatásilag mégis más, a szülőföldtől távoli, határral elválasztott idegen ország, másrészt felidéződik az 1990-es évekbeli határátkelésekkel járó kálvária – az órákon keresztül való várakozás, a határőrök kénye-kedvének való állandó kiszolgáltatottság, a vámvizsgálat izgalmi, a tartózkodás meghosszabbításáért történő határátlépések stb. A matrica másik jelentése, a címke pedig előhívja azokat a címkézéseket, előítéleteket, amelyek az erdélyi feketemunkások részéről érvényesülnek a munkaadóikkal, az anyaországiakkal és saját léthelyzetükkel, illetve az anyaországiak részéről velük szemben. Ezek a vignetták tehát nemcsak az idegen eredetű szóval való jelölés okán ironikusak, hanem a szövegek hangvétele is az. A saját címmel rendelkező hosszabb szövegekhez képest olyan rövid terjedelmű (talán csak a *Nyolcadik vignetta* képez kivételt) (ön)ironikus-rezignált, ritkán fanyar humorú (*Harmadik vignetta*; *Negyedik vignetta*) villanások, amelyekben a könyv központinak, önmagával mindvégig azonosnak tekinthető feketemunkás beszél, hol egyes szám első vagy harmadik, hol többes szám első

személyben, attól függően, hogy mire reflektál. Mintha ezekben teremtődne meg a feketemunkás-identitás és szólam, a szerepvers, amely egyetlen belső monológ, gondolatfolyam fragmentumaiként artikulálódik. Mintha a belülről figyelő én rezdülései lennének mindarra, ami történik körülötte, vele, általa és benne.

Ehhez az alaphanghoz illeszkednek, a vignettákhoz képest sokkal inkább a nyilvános beszéd erejével hatnak a saját címmel ellátott, változatos megszólalású versek. Ez az illeszkedés egyben a könyv többszólamúságának megteremtésében is szerepet játszik. A *Baráber-CV* a lexikon műfajának lírai átköltése, amelyben a többes szám első személy a feketemunkások sorsközösség-vállalását is jelenti. A leggyakoribb az egyes szám második személyű forma, az önmegszólítás. Megszólító és megszólított viszonyát a megélt élettapasztalatok utólagos egységbe rendezésének, egységben látásának, a részletek összefüggéseinek a megértési vágya, tudatosítása határozza meg. A múltbeli élettapasztalat miértjeivel való szembeállítás-szembeesülés pedig a versnyelv jelen idejében válik eleven, történő olvasói élménnyé (*Kántorválasztás; Ehető papír; Mostan póló; Emberfarsang; De profundis*). A megszólító minden esetben többlettudással rendelkezik megszólított önmagához képest. Érvényes ez magának az 1990-es években szerzett tapasztalatokhoz képest utólag, alkotói szükségszerűségből, belső kényszerből megírt *Feketemunka* című műnek a létrejöttére is. A *Tide* beszélője önmagát a feketemunka során szerzett élményekből létrehozható versvilág megteremtőjeként, azaz költőként szólítja meg. Így lesz a vers az öntükrözés eljárásának köszönhetően a *Feketemunka* című kötet fikatív genezisének az elbeszélése. Egyúttal ez azt a megközelítést is kizárja, amely a történelmi múlt egy darabjának pusztá szociografikus összefüggéseiként olvasná a könyvet: „A jegyzetfüzettedben az szerepel, hogy ide jó lenne valamiféle teremtéstörténet / Mit láttál-hallottál első nap feketemunkásként / Ádám vajon emlékezett-e az első napjára / Bizsergett-e a bőre Isten kihűlő érintésétől”. Az emlékezés hiánya, kihagyásos volta indítja el a fikcionalást (a *Fekete munkás* című vers is meghatározó ez ügyben). Így lesz a *Feketemunka* több, mint publicisztikai értelemben vett riport. „A beton nem költészet” ugyan (*Beton. Ars poetica helyett*), de a kettőnek köze lehet egymáshoz: a betonkészítés mikéntje értetheti meg a költészet természetét, és fordítva, a költészet is elvezethet a munka, az élet ritmusának megértéséhez. Az önéletrajzi szcenírozású, Tamási Áron *Himnusz egy számmal* című novellájának ironikus-groteszk világát idéző *Himnusz egy lapáthoz* című versben például – amelyben vagy valaki más szólítja meg a többi vers egyes szám második személyben önmagát megszólító énjét, vagy játékosan önmagát nevezi „Laciká”-nak – a lapáthoz szóló himnusz, a lapátért való könyörgés a zsoldár ritmusára történik, illetve a lapátolás ritmusára épül a lapáthoz szóló himnusz, a vers. Így válik a riport riportverssé, az oknyomozás, a valóságmagyarázat, a történet, az illetékesek megszólaltatása az ön- és világértelmezés lehetőségévé. Olyan

ars poetica ez, amely egy kor adottságain, a kontextuális megértésen keresztül jut és juttat el a létezés miértjeinek legalább részleges megért(et)éséig.

A könyv polifóniájának megteremtésében fontos szerepet játszanak továbbá a *Tanulmányfej* alcímmel ellátott, szerepversekként értelmezhető darabok, a *Lali*, a *Fehér ló*, a *Zotyó*, a *Sanyó*, *Az utolsó munkás* és a *Mély kút*, valamint a többszereplősre hangszerelt minidráma, a *Krumplis gulyás*. Abban különböznek a többi, címmel ellátott verstől, hogy felfedezhető ugyan az önmegszólítás is (pl. a *Laliban*), a fókuszban azonban egy vagy több feketemunkás áll, de nem csupán a fejükről készül rajz (mint a klasszikus tanulmányfejben), hanem teljes valójuk jeleníti meg a tulajdonságaikat. Mintha József Attila *Tanulmányfej* című versének zsánerfigurája reinkarnálnódna egy-egy szövegben, ezekben is „tört száraz tófenék az arc, de ember.” Hol egy-egy jelenet részeként szerepelnek (*Fehér ló*; *Az utolsó munkás*), hol egyes szám első személyben nyilatkoznak meg (*Zotyó*; *Sanyó*). Az ezekben is fel-feltűnő, más versekben önmagát megszólító, itt a jelenetet megteremtő, a figurákra reflektáló én kivételével közös jellemzőjük a kulturálatlanság, a közönségesség, az indokolatlan kivagyiság, a szegénység, a frusztráltság, a korlátoltság és korlátozottság, a peremre szorítottság, s így együtt szájalomra méltóak, szerethetőek, mert ilyen perspektívából látja és láttatja őket a beszélő, akinek a sorsa – ha átmenetileg is – egy az övékével. Nyelvileg pedig az a közös a tanulmányfejek és a többi címmel ellátott versek között, s ez mintegy védjegyük is, hogy sodró hatású, egy lélegzetvételre mondott hosszabb monológokként hatnak, amelyekben gyakran a kollázstechnikának van szövegszervező szerepe (különböző idősíkok történései kerülnek egymás mellé az emlékező én tudatában), és ezekre a monológokra reflektálnak, mintegy köztük vibrálnak a vignetták rövid belső beszédei.

Ennek a kaleidoszkópszerű többszólamúságnak a prizmája a *Krumplis gulyás* című, Lövétei Lázár László *Zöld* vagy *Miféle harag* című kötetéből ismert bukolikus világot lefokozottan megjelenítő minidráma, amelyben négy munkás beszélget a munkásszállón. Az Első munkás Shakespeare *Macbeth*-jét olvassa. Ő az értelmiségi, a szerzővel könnyen azonosítható „Lacika”, talán a vignetták beszélője, aki úgy van jelen a többiek beszélgetésében, hogy nem szól egy szót sem, az ő szólama az, amit olvas. Olvasmánya mintha a munkásszállón zajló hétköznapi, trágár beszéd, a szubkulturális megnyilvánulások, a közönségesség drámájának görbe tükre, értelmezése lenne, ami egyben az ő szellemi szabadságát is jelenti lefokozott és beszűkült környezetének zártságához, tehetetlenségbe süppedtségéhez képest. A könyv, a kultúra az egyetlen kapaszkodó, hogy legalább számára van kiút ebből a világból, azokkal szemben, akik – Petri György verséhez képest – nem jutnak el „a napsütötte sávig”.

És ez az a pont a kötetben, ahol megkerülhetetlen szólni arról az irodalmi-kulturális kontextusról, amelyet felidéz és továbbír a *Feketemunka*. A könyv intertextuális összefüggésekben való értelmezéséről van szó, egyúttal azt is állítva, hogy ez a mű több, mint egy korszaknak, az 1990-es évek feketemunkás jelenségének a

puszta lírai diagnózisa, ugyanis fontos irodalmi-kulturális szegmenseket aktivizál, az esztétikummal tiltakozva az embertelenség, az emberalattiság, a kulturálatlanság állapota ellen. A tiltakozás kifejeződéseként, a feketemunkás világnak az ironikus bírálataként, játékos reflexiójaként olvashatók a *Krumplis gulyás*ban Szabó Lőrinc fordításában idézett *Macbeth*-részletek *A vészbanyák dalából*, amely a Hobo Blues Band megzenésítésén keresztül aktualizálódik 20. és 21. századi létdiagnózisá, társadalomkritikává.

A kötet gazdag mottókészletéből a Weöres Sándorét emelném ki, amely mintegy a kötet egészére vonatkoztatva azt mondja a feketemunkáról: „se éneke, se üteme” (*A vak*) – ritmus, rend nélküli, kiszámíthatatlan, diszharmonikus világ. Knut Hamsun *Éhsége* pedig egyenesen a szó színére irányítja a figyelmet, az alkotói kínra, arra, hogy mi lehet a legmegfelelőbb hang elbeszélni ezt a sötét világot: „Görösös erőfeszítéssel igyekeztem, / hogy megtaláljam az igazi szót, / (...) / (...), amely pontosan / kifejezi, mennyire sűrű az ilyen sötétség.” Nem az emberek romlottak, hanem a társadalom, a gazdasági krízis által teremtett sötétségről van szó, amibe a megélhetés kényszerítette bele őket. Ilyen értelemben megidéződik az olvasóban Babits Mihály *Fekete országa* is, amelyben „minden fekete, de nem csak kívül: / csontig, velőig fekete”. A könyv továbbá a nem ember formájú világ megjelenítésének olyan magyar és világirodalmi hagyományában kér helyet magának, amelyet Tar Sándor *A mi utcánk* (*Végső Márton tiszteletes úr*), Bulgakov *Menekülés* vagy Solohov *Azúrkék puszta* című műve jelöl ki, olyan reménytelen és megalázott, emberhez nem méltó helyzetben láttatva az 1990-es évek erdélyi magyar munkását, akit – kihullatva az üdvtörténetből – mintha nem Isten formált volna a maga képére és hasonlatosságára (Tar Sándor), s akinek száználmas életét, létminőségét a tetű (Bulgakov, Solohov) metaforizálja a legtalálóbban. Nem csoda hát, hogy mivel „Csekély javadalomért lótnak-fjutnak / messze földre; az örök életért / fülöket sem billentik”, a Kempis Tamás *Krisztus követéséből* vett figyelmeztetés üdvtörténeti összefüggésben nem válik jelentéssé a feketemunkásnak utólag sem (*Elvetélt riport*).

Reménytelen, retardált világ a Löveteié, olyanok a feketemunkások, és olyan fényképszerűen, fekete-fehér kopárságban, lecsupaszítva, Weöressel szólva ének és ütem nélkül vannak megjelenítve, mint Korniss Péter *A vendégmunkás*¹ vagy Sebastião Salgado *Workers*² című fotóalbumában (ahogyan arra a kötet első verse, a *Baráber-CV* utasít is). Csalódottak, mert csalódtak saját szülőföldjükben, hazájukban(?), országukban, és reménykedtek abban, hogy – Orwell *A wigani móló* című könyve bányászainak rokonaiként – vállalva az el-, kivándorlással és az illegális

1 Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988. A galéria elérhető itt: https://www.varfok-galeria.hu/mutargy-kategoria/korniss_peter/a_vendegmunkas/ (Utolsó megtekintés: 2021. november 2.)

2 Aperture Foundation, New York, 1993. A galéria elérhető itt: <https://publicdelivery.org/sebastiao-salgado-workers/> (Utolsó megtekintés: 2021. november 2.)

munkavállalással járó veszélyeket, ha nem is válthatják meg, kétkezi munkával legalább jobbra tehetik saját és otthon maradt övéik életkörülményeit. Csalódásuk itt nem ér véget. Az anyaországban elutasítással, a feketemunkás státussal járó kiszípolozással, megalázással, megvetéssel, idegenséggel, identitásuk semmibevételével szembesülnek („Kedvesen lezolzina / Pedig Laci vagy” – *Lali*). Végül megtörik az otthonnal, az otthoniakkal való bensőséges viszony is (*Zotyó*), eljutva addig a pontig, hogy hazatérve, már az otthon sem az, ami volt, mássá vált, mert megváltozott vagy eltorzult az, aki hazatért: „Hazaszorultam / Lacika / Se nyugdíj se semmi”, „Én nem tudok mit mondani tengerről-örökéletről” (*Elvetélt riport*). Ebből a köztelességből és kettős otthontalanságból – akárcsak Nagy Koppány Zsolt *Amelyben Ekler Ágostra emlékezünk* című regényében, Csunder Levente *Szűnőföldem* vagy *Örök utca* című novellásköteteiben – nincs kiút, nincs felold(oz)ó humor, mint Muszka Sándor *Sanyi báijában*, vagy szarkazmus, mint Dan Lungu *Tyúkok a mennyben* című regényében, csak rezignált tudomásulvétel. Az utóbbi két mű szereplői az 1990-es évek itthon (Erdélyben, Romániában) rekedt, cél és cselekvés nélküli, nagyotmondásban és alkoholizmusban bizonyító, eszménytelen életet élő figurák, akik a fennálló törvényes, ám hozzájuk hasonlóan tehetetlen és korrump hatalom előtt élnek mindennapjaikat, míg Lövetei alakjai – ha törvénytelenül is, de – legalább tenni akarnak, s ez még reményre is adhatna okot ebben az összehasonlításban. De nem. Mert az egyénnél hatalmasabb, a személyes és a nemzeti identitás fölött álló társadalmi, gazdasági gépezet bedarálja őket is, azóta is. S mintha ebben a térségben (legyen a neve Balkán, Románia, Erdély, Magyarország) más és más formában ugyan, de állandósult volna a feketemunkás lét(mód) és életézés. Csunder szereplője mondja az *Örök utcában*, a *Mágus* című novellában: „Ennek a Kelet-Európának soha nem lesz vége.” A peremre szorítottság, az autentikus létezés, a szabadság hiánya úgy szegődött mellénk, mint Lövetei *Miféle haragjában* Költő mellé az új barbarizmus kegyesnek látszó embertelensége, és úgy költözött belénk, mint a *Két szék között* című kötet verseinek beszélőjébe a rák. Ha a három kötetben nagyon különbözően, a klasszikus, a kötött formáktól a riportvers prózanyelvéig terjedő skálán is szólal meg Lövetei Lázár László poétikája, ez a kényszerű eljegyzettség mindhárom könyvben közös. A kérdés egyfelől az: lesz-e, lehet-e belőle teljes felgyógyulás? Másfelől pedig az, hogy ha nem (márpedig gyanítható, hogy nem), akkor miről és milyen újabb poétikai regiszterben készül (el) a következő poétai diagnózis?

(Kalligram, 2021)

Mohai V. Lajos

Lezárhatatlan történet (Szubjektív beszámoló egy könyvről)

Kovács Krisztina: A tágasság otthonossága. Tanulmányok, kritikák

Végre kezünkbe vehettük Kovács Krisztina irodalomtörténeti tanulmányainak és mai szerzőkről szóló bírálatainak első gyűjteményét, amelyet én személy szerint – kis önésszel és elfogódottsággal – nagyon vártam. Vaskos kötet, az első, felületes átlapozás után is látszott, hogy egynél több könyvet tartalmaz (amely, persze, nem szépirodalmi könyvkiadásunk egyik problémájára, adósságára világít rá); így történhetett, hogy a közel 450 oldalas, sűrűn szedett kötet egyszerre mutatja be az irodalom (és a sajtó) történeti kutatóját és a kortárs művek, írók professzionális olvasóját, értelmezőjét. A két pozíció hozzárendelődik egymáshoz, segíti egymást, kölcsönösen hat egymásra, és látva így, egyben munkáinak ezt az együttesét, gyümölcsöző az értekező számára. Bár a módszerek és módszertanok különbözősége (érthető módon) szét is választható, a szerző higgadt, többnyire világos gondolatmenetek mentén kirajzolódó elemzései éles fénybe állítják a körüljárt témákat. Tárgyszerű, visszafogott fejtegetései rokonszenvet keltenek. Nemcsak a történeti tárgyú elemzések (Kovács Krisztina a *Nyugat* és vidékének ígéretes és mind jelesebb kutatója), de még a rövidebb kritikák is igényt tartanak nála a széles esztétikai-poétikai alapozásra. Emellett földolgozza, számba veszi a szerzőről szóló korábbi írások megállapításait, és elmélyed a szerző korábbi műveiben is; ez természetesen igen sok olvasást, jegyzetelést, kiváló memóriát és rendszerezőképességet kíván meg tőle, és ő – szerencsénkre – bírja szusszal.

Kovács Krisztina írásait olvasva módszertanának lényegét – amiből fejtegetéseinek logikája, tudósi szemlélete is következik – a magam számára így foglaltam össze: szembetűnő a meggyőző érvelés, a széles műveltségi és szakirodalmi alapzat és (a kritikák esetében) az empátia – ez utóbbit sokszor elfedi a pedáns, távolságtartó fogalmazás és a szakmai körülírás. (Az utóbbira külön nyelvet is használ, erre még később röviden kitérek.) Munkásságának mindegyik vonását nagyra tartom, és becülöm, erénynek tartom az írások kidolgozottságát. Kovács Krisztina a kritikus feladatát a tárgyilagos körülírásban látja meg, a minél plasztikusabb és dokumentált szakmai érvelésben. Mindig utánaolvas az írójának, ambíciója, hogy biztosan mozogjon a saját maga számára kijelölt terepen, hogy terepe biztos szakmai terep legyen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne az írásainak személyes perspektívája. (Erre még dolgozatom utolsó bekezdésében visszatérek.) Ahogy – itt e kötetében – a *Nyugat*-korszak idejének némely, eddig különösképpen nem vizsgált vonását, területét is bemutatja. Mindenképp ide sorolnám a *Nyugat* rek-

lámjairól írott munkát, amely egyúttal az Ilia Mihálynak szóló tanítványi tisztelet megnyilvánulásaként is olvasható. Gyaníthatólag emiatt idézte a szegedi tudósnemzedékek fölnevelőjének azt a szerintem túlzó megállapítását miszerint: „a hirdetés korjellemző, kortörténeti dokumentum, régi újságok, folyóiratok hirdetési néha többet árulnak el korokról, mint az emlékiratok és szociológiai munkák, bennük van a történelem kicsi, de jellemző adatokban.” Ez lehet, hogy más korra igaz, de épp a 20. század első felére semmiképp sem, hiszen csak gondoljunk azokra a szerzőkre, Kassák Lajosra, Márai Sándorra, Illyés Gyulára, Vas Istvánra és Déry Tiborra, akik a magyar memoár- és emlékezésirodalom máig meghaladhatatlan teljesítményeit jegyzik. Hacsak – régies műszóval – korfestésüket nézzük, látjuk, hogy a korszak(ok) atmoszférájának a felidézését szinte mikrorealizmussal teszik. Anyagukban szinte mérnöki pontossággal nyomon követhető a teljes történelmi, szociológiai panoráma. A *Nyugat* reklámhirdetéseinek a nívója minden tekintetben jóval alatta maradt a várakozásaimnak, amit, persze, a folyóirat mindegyik periódusának magas művészi és kulturális színvonala keltett előzetesen. (Vagy az a kép, amely bennem erről élt. Vagy a naivitásom, gondolván, hogy mégis a *Nyugatról* van szó.) Tehát én legkevésbé a csábítás művészetét érzem helyénvaló meghatározásnak, szemben a dolgozat címében sugallt mondanivalóval, azt viszont látom, hogy Kovács Krisztina igen helyesen kommunikációs jelenségként fogta meg a hirdetések anyagát, és ezért elfogadható az, amit végkövetkeztetésként leszűr: „A *Nyugat* reklámhirdetési heterogén és formálódó, a tömegkultúrára rendkívül nyitott időszak lenyomatai.”

Hasonlóan széles merítésű szakirodalmi ismeret táplálja például az unikális képregénytörténeti fejezetét, illetőleg a Kosztolányi-kritikai kiadás két kötetéről hírt adó dolgozatát, pedig ezek a munkák, sem *A rossz orvos*, sem a *Szent Imre himnuszok* nem az életmű centrumában helyezkednek el. Ellenben alkalmasak arra, mondja Kovács Krisztina, hogy élesebb fényben lássuk például Kosztolányi fordítói gyakorlatát. Egyúttal mintha azt is mondaná, hogy óvatosan bár, de túl lehet lépni a „szép hűtlenek” stigmatizációján. Ezzel pedig maradéktalanul egyet lehet érteni.

A nem fókuszban lévő irodalom- és kultúrtörténeti jelenségek vizsgálata egyébként is közel áll Kovács Krisztinához; ha tetszik, szívesen veszi gondjába ezeket. Egy másik példa a kötetből: különösen izgalmas *A gólyakalifa* és a zsánerfilm kapcsolatáról írott szövege. (Jó jel, hogy a fiatalabb irodalomtörténészek közül más is fölfedezte Babits eme, szinte a teljes életműben különálló, de talán épp ezért egyéb megfejtendő titkokat rejtő regényét. Nemrégiben Szénási Zoltán írt róla fontos tanulmányt. Valószínűleg lassan eljön az idő az irodalmi és olvasói köztudatban élő Babits-kép módosítására, és ezt a korrekciót majd feszenegés nélkül tehetjük meg.) Itt e ponton idézhetem föl Kovács Krisztina doktori munkáját is, amit volt szerencsém elolvasni, és ami remélhetőleg hamarosan nyomdafestéket

kap. (*Táj- és térképzetek Hunyady Sándor prózájában*. Szeged, 2013) Kovács Krisztina könyvének hátlapján írja, hogy ezek, a Nyugat vonzásában született dolgozatok épp e disszertáció „melléktermékei”; jó, hogy így történt, mert tekintélyes mennyiségű filológiai anyagot mozgat meg bennük a szerző, és olyan szempontok szerint rendszerez, amelyek eddig többnyire a kutatások perifériáján lappangtak, foglaltak helyet.

Bírálati megszívlelendő látéletet adnak a mai próza és líra több képviselőjének törekvéseiről, tárgyaikról, a „köztes létállapotokról”, hogy a szerző egyik kedvenc kifejezését kölcsönvegyem. Könyvének két középső ciklusa szól erről: a *Vajdaságiakat olvasva* és a *Köztes-európai anziksz*. Ezzel a két ciklussal az élő irodalom lépett be a kötetbe. Az első – a kisebbségi létértelmezések – kulcsfogalma, kohéziós tere a disztópia; az ebben a ciklusban bemutatott művek többségükben azokról a feszültségekről, érzékenységekről, lezáratlan történetekről, a történelem ködéből kibontakozó véres konfliktusokról szólnak, amelyeket a Délvidék peremirodalma közvetít, s amelyekkel az írói többnyire önáltatás nélkül bíbelődnek. És szól ezeknek a többszörösen margón született műveknek a befogadásáról, a (küzdelmes) kritikai recepcióról. Ebből következik, hogy a kritikus itt is nehéz fába vágta a fejszét. A délszláv válság a vajdasági magyarságot tragikusan érintette, az európai kultúra fölbomlásának egyik véghelyzete a jugoszláv állam véres fölbomlása. (Az európai kultúra elvesztésén most bármit is értsünk.) A könyörtelenség háborújának pokla elől nem lehet elvonni a tekintetet, vagyis a történelem, földrajzi tér és idő akarva-akaratlanul „diktál”; a kiszakadás keservei legalább annyira nyomasztóak, mint az ottmaradók gyötrelmei. A közös többszöröst a kiélezett élet- és sorshelyzetek jelenthetik bennük, befejezetlen drámák és a folygújtott falvak háborús freskói, a tömegsírokat rejtő harcterek. Az elbeszélés, az elmondhatóság már nem áll tiltás alatt, ám az elbeszélhetőség épp a mély sebek, a halálközelség és a közösségi pusztulásélmény következtében komoly erőpróba az írók számára. E ciklus középpontjában a könyv címadó tanulmánya áll, a kötet egyetlen polemikus írása, amelynek Hász Róbert 2013-ban megjelent *A Vénusz vonulása* című regénye a tárgya, illetőleg Radics Viktóriának egy korábbi Hász-regényt, a *Végvárat* ért „hiperkritikus” olvasatának a cáfolata. (Rozoga narratív szerkezet, hemzseg az utánérzésektől, nyelvre neutrális, retorikája elég kezdetleges, irodalmiaskodó – talán ezek a legsúlyosabb vádak.) Radics „szigorú következtetéseivel” Kovács Krisztina „nem tud egyetérteni”. Ebben a rendkívüli alapossággal és gondossággal megírt tanulmányban – talán nem tévedek, ha azt mondom – valójában magának Radics recepciójának a megszólítása a lényeg, miközben terjedelemre sem csekély, hatalmas műveltségi anyagot megmozgató képet kapunk Hász prózájának heterogén építményéről, irodalmi kontextusairól, hagyományfelhasználásának módjáról.

Kosztolányi és Csáth óta, hogy csak a bácskai klasszikusokat vegyem, nekem is szívügyem a térség irodalma, amely 1989 előtt rejteketukon mutatta meg szá-

munkra, hogy kevésbé korlátozott politikai körülmények között mire lehet képes a magyar irodalom egyik szelete. Ennek az irodalomnak a tradíciója máig él, elég Tolnai Ottóra gondolni, akinek egyedivé formált, minduntalan variációkra épülő munkásságát példamutatóan mutatja be Kovács Krisztina. A szerzők sora impozáns, a régi-mai nagyoktól, köztük Végel Lászlótól az ígéretes fiatalabbakig, Orcsik Rolandig terjed. E könyvében Kovács Krisztinának olyan kritikái találnak „egymásra”, és válnak egymás érintkezési pontjaivá, amelyek hozzájárulnak a vajdaságiak megérdemelt, pontosabb megértéséhez.

A *Vajdaságiakat olvasva* ciklusban kapott helyet a *Por-Sár-Köd-Folyó-Sziget* című nagylélegzetű áttekintés, mely a vajdasági magyar irodalom néhány szimbólumát veszi górcső alá Szenteleky Kornél életművéből kiindulva, és jórészt az ő műveire alapozva. A tanulmány fő motívuma, szervezőeleme a terek emlékezete. Első rögzítője pedig Kosztolányi Dezső 1909-ben közölt híres *Az alföldi por* című tárcájával. (Később: *Sárszeg gyilkos pora és más alakzatai a pornak, sárnak.*) Ezt tekinti programadónak – helyesen – Szenteleky írásához a kritikus. Ezzel kapcsolódnék Kovács Krisztina kötetének nem kevésbé izgalmas részéhez: a *Köztes-európai anziksz* című ciklusban összegyűjtött bírálatokat ugyanis a tájtapasztalatok hasonlósága és posztmonarchiás jelleg von lazán össze, amit a *Térkép repedésekkel* című Mészöly-novella körüljárása (*Táj- és térképzetek Mészöly Miklós novellájában*) már a ciklus nyitódarabjaként hosszan megjelenít. Kovács Krisztina, az interpretátor, itt van igazán elemében. Szótára itt a legteljesebb: „narratív domborzati forma”, „térelem”, „a tér szépirodalmi és kultúrtörténete”, „térképzetek”, „fragmentumok”, „földrajzi konfigurációk”, „imaginárius elbeszélői terek”, „szépirodalmi bázis”, „kistörténet” – és folytathatnám. Ezek a támpillérei és inspirálói Mészöly kritikus olvasásának, továbbá szemléletesen mutatják meg a tanulmányíró alkatát, az általa bejárt megismerés folyamatát. Mészöly irodalmunk legnagyobb „tájlátó” személyiségeinek egyike, aki mindehhez rendkívüli érzékenységgel is rendelkezett, archaizáló tájleírásai pedig többnyire felejthetetlenek. A megformált gazdagság és tobzódás mellett van azonban ennek a prózának (Mészöly teljes életművének) valami csínáltsága és merevsége, kiszámíthatósága is, amit talán az általa elképzelt írói feladat, az újításkényszer megvalósíthatóságának súlya rakott folyamatosan a vállára. Nem önérdék volt ez, mert tisztán látszik, hogy a magyar próza alakulástörténetében meghatározó szerepet vitt, ahogy ezt Kovács Krisztina dolgozata is alátámasztja.

Tovább szélesíti és színesíti Kovács Krisztina szépirodalmi és szekunder irodalmi műveltség iránti szenvedélyét a *Kijáratok* címet viselő zárófejezet, ahol a hatások és kapcsolódások fölfejtése áll ismét és újfent a kritikus szolgálatában. Néhány szövegével kapcsolatban úgy érzem, Kovács Krisztina nagyon megküzdött az anyagával. Ezek közé tartozik a Ferdinandy György prózájáról írt, a fejezetben leghosszabb dolgozata (*Az idegenség alakzatai Ferdinandy György prózájában*), amely korántsem győz meg az emigráns pozícióból létrejött életmű jelentősé-

géről. Ugyanígy kicsit „fáradtabbnak” érzem a Sándor Iván-regény bemutatását (*Apokalipszis most*). E mű esetében talán inkább az író korábban kivívott és megérdemelt tekintélyének szól a méltatás. A skandináv krimikről írott, kölcsönzött című „*Családi tűzfészek*” dolgozat külön kiemelésre érdemes, mert ebből is látszik, hogy a populáris regiszteren elhelyezkedő művek is izgalmat váltanak ki a szerzőből. (Ezt már jelezte a Rejtő Jenőről írt dolgozat is.) Ez is rokonszenves vonás a számomra; de itt is tennék egy kiegészítő megjegyzést: a skandináv bűnügyi regények művészi kvalitásait én messze nem érzem olyan súlyúnak, mint például Raymond Chandlerét és John le Carréét – igaz, ők már a populáris regiszterből régóta fölkapaszkodtak az irodalom arisztokratikus regiszterébe. Az északi krimik brutalitásának, romboló erejének művészi megmunkálása nem ér föl az övékével. Számomra szokatlan nemzetközi sikerüknek én nem is sejtem a titkát, talán e krimik olvasóiban nem a bűn romantikája utáni olvasói szenvedély munkál, hanem valami megnevezhetetlen más, talán a gyilkolás hatásait feszegető kék.

Kovács Krisztina mércéje szigorú, nem egy esetben olvashatunk korholó szavakat tőle. Legtöbbször talán az zavarja, ha nagyon bejártatott írói megoldásokkal találkozunk, például ha az író „nem kockáztatott sokat”, vagy „a nagyregény formai kézbeartásának részbeni sikertelenségét” tapasztalja – a példák katalógusa nem rövid. Magam is tapasztaltam tőle hasonló „kíméletlenséget” („egy idő után elfárad, kiüresedik”; vagy: „nagy kockázatot nem vállal az önéletírói szubjektum”). Ám ezekből, az először sajtó megjegyzésekből tanul az ember, és idővel rájön arra, hogy jól teszi, ha ingerültség helyett megszívleli bírálója minden egyes szavát, mert az a tehetségével való szembenézésre készíti. Vagyis, hogy amit mond, egyfajta figyelmeztetés az író számára.

Számomra legalábbis. Köszönet érte.

(Tempevölgy, 2020)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

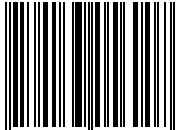
EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

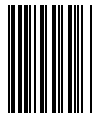

2022. MÁRCIUS

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

2 2 0 0 3

ÁRA: 500 FT (ELŐFIZETŐKNEK 400 FT)

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap